

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**Злостављање и занемаривање деце као облик
криминалитета насиља**

Мастер рад

Ментор:

Проф. др Миомира Костић

Студент:

Кристина Петровић М016/23-О

Ниш, 2026. године

САДРЖАЈ

УВОД.....	5
1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА ДЕЦЕ	9
1.1. Дефинисање основних појмова	10
1.1.1. Појам злостављања, односно злоупотребе деце.....	12
1.1.2. Појам занемаривања деце	14
1.1.3. Разграничење злостављања и занемаривања деце	16
1.2. Облици злостављања и занемаривања деце.....	17
1.2.1. Физичко злостављање	19
1.2.2. Емоционално, односно психичко злостављање	21
1.2.3. Сексуално злостављање.....	22
1.2.4. Физичко и емоционално занемаривање	24
1.2.5. Минхаузенев синдром преко пуномоћника, Munchausen by proxy	25
1.3. Злостављање и занемаривање деце као облик криминалитета насиља	26
1.3.1. Појам и карактеристике криминалитета насиља.....	28
1.3.2. Специфичности насиља над децом у односу на друге облике насиља	29
2. КРИМИНОЛОШКИ И ВИКТИМОЛОШКИ АСПЕКТИ ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА ДЕЦЕ	32
2.1. Етиологија злостављања и занемаривања деце	33
2.1.1. Фактори на страни учиниоца	35
2.1.2. Породични фактори.....	36
2.1.3. Друштвени и културолошки фактори.....	37
2.2. Виктимолошка анализа.....	39
2.2.1. Дете као посебно рањива жртва.....	40
2.2.2. Краткорочне и дугорочне последице злостављања и занемаривања	42
2.2.3. Проблем „тамне бројке“ криминалитета	44
2.3. Секундарна виктимизација деце	45
2.3.1. Улога институција у секундарној виктимизацији	46
2.3.2. Улога медија у секундарној виктимизацији.....	48
3. МЕЂУНАРОДНИ И УПОРЕДНОПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ ОД НАСИЉА	50

3.1. Универзални међународни инструменти	51
3.1.1. Конвенција Уједињених нација о правима детета са Опционим протоколима	53
3.1.2. Стандарди Уједињених нација у области превенције криминалитета и кривичног правосуђа.....	54
3.2. Европски правни оквир	56
3.2.1. Европска конвенција о људским правима и пракса Европског суда за људска права	57
3.2.2. Ланзароте конвенција.....	58
3.2.3. Истанбулска конвенција.....	60
3.3. Упоредноправна решења у заштити деце од злостављања и занемаривања	61
3.3.1. Скандинавски модел заштите деце	63
3.3.2. Англосаксонски модел заштите деце	64
4. ПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	66
4.1. Кривичноправна заштита деце.....	67
4.1.1. Релевантна кривична дела у Кривичном законiku Републике Србије	68
4.1.2. Кривичнопроцесни положај детета као жртве	70
4.1.3. Посебна правила саслушања детета и статус посебно осетљивог сведока	71
4.2. Породичноправна заштита деце	72
4.2.1. Мере заштите од насиља у породици према Породичном закону	74
4.2.2. Лишење родитељског права и мере надзора над вршењем родитељског права	75
4.3. Социјалноправна заштита и превенција	76
4.3.1. Улога центара за социјални рад	78
4.3.2. Примена Закона о спречавању насиља у породици у случајевима када су деца жртве или сведоци насиља	79
5. РЕАКЦИЈА ДРУШТВА И ИНСТИТУЦИЈА У ПРАКСИ	82
5.1. Изазови у откривању, пријављивању и доказивању злостављања и занемаривања деце	83
5.1.1. Улога полиције и јавног тужилаштва	85
5.1.2. Улога здравственог и образовног система у препознавању злостављања и занемаривања	86
5.2. Мултисекторска сарадња у заштити деце	88
5.2.1. Општи и посебни протоколи о поступању у случајевима насиља над децом	89

5.2.2. Конференција случаја као модел институционалне сарадње.....	90
5.3. Критички осврт на досадашња истраживања и институционалну праксу	91
5.3.1. Ограничења досадашњих истраживања.....	92
5.3.2. Практични проблеми у откривању, доказивању и квалификацији дела	94
5.3.3. Критички осврт на казнену и заштитну реакцију система.....	95
5.4. Статистички показатељи злостављања и занемаривања деце у 2024. и 2025. години	97
ЗАКЉУЧАК	100
ЛИТЕРАТУРА.....	106
САЖЕТАК	112
SUMMARY.....	113
БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА.....	114

УВОД

Злостављање и занемаривање деце представљају један од најсложенијих, најосетљивијих и друштвено најопаснијих облика криминалитета насиља, јер се њиме непосредно угрожавају живот, здравље, телесни и психички интегритет, достојанство, развој и основна људска права детета, као лица које због свог узраста, емоционалне незрелости, зависности од одраслих и ограничене могућности самозаштите захтева посебан степен правне, породичне, социјалне и институционалне заштите. Ова појава не може се посматрати само као појединачан породични проблем, нити као изоловани инцидент који се тиче искључиво односа између детета и лица које врши насиље, већ као озбиљан облик друштвене патологије, чије последице превазилазе оквир конкретне породице и остављају дубок траг на целокупну заједницу. Управо због тога злостављање и занемаривање деце захтевају свеобухватан приступ, који подразумева истовремено правно, криминолошко, виктимолошко, психолошко, социолошко и институционално сагледавање, јер се само на тај начин може разумети права природа овог феномена, његови узроци, облици испољавања, последице и могућности ефикасног спречавања и сузбијања.

Дете је у правном и друштвеном смислу препознато као лице коме припада посебна заштита, не само због његове физичке и психичке незрелости, већ и због чињенице да се налази у процесу развоја, у коме негативна искуства, нарочито она која укључују насиље, страх, понижење, одбацивање, емоционалну хладноћу, сексуалну злоупотребу или хронично занемаривање, могу оставити трајне последице на личност, способност успостављања односа поверења, самопоштовање, понашање, школски успех, емоционалну стабилност и касније функционисање у одраслом добу. Злостављање и занемаривање деце зато нису само тренутни акти угрожавања, већ процеси који могу дуго трајати, бити прикривени, понављани и дубоко укорени у породичним односима, због чега их је често тешко открити, доказати и правно квалификовати. Посебну тежину овом проблему даје чињеница да се насиље над децом најчешће дешава у простору у коме би дете морало да буде најбезбедније, односно у породици, дому, школи, установи социјалне заштите или другој средини у којој одрасли имају обавезу да га штите, васпитавају и брину о његовом развоју.

Појам злостављања деце обухвата различите облике активног поступања којима се детету наноси телесна, психичка, сексуална или друга штета, док се занемаривање углавном везује за пропуштање дужне бриге, односно за нечињење лица која су по закону, моралу и природи породичних односа обавезна да детету обезбеде услове неопходне за живот, здравље, образовање, емоционалну сигурност и правилан развој. Иако се у теорији и пракси ова два појма често раздвајају, они су у стварности неретко испреплетени, јер дете које је изложено физичком или психичком злостављању истовремено може бити и занемарено, као што и дуготрајно занемаривање може имати исте или чак теже последице од појединих видова непосредног насиља. Због тога је неопходно да се у раду ова два феномена анализирају заједно, али и да се укаже на њихове разлике, јер правилно разумевање појмовног одређења има велики значај за примену кривичног, породичног, социјалног и процесног права.

Посебна пажња у овом раду посвећује се одређењу злостављања и занемаривања деце као облика криминалитета насиља, јер је реч о појави која у себи садржи елементе моћи, контроле, принуде, злоупотребе ауторитета и повређивања основних добара детета, при чему се специфичност овог облика насиља огледа у томе што жртва најчешће није у могућности да препозна противправност поступања, да се супротстави учиниоцу, да самостално пријави насиље или да заштити своја права без помоћи одраслих и институција. За разлику од многих других облика криминалитета насиља, код злостављања и занемаривања деце однос између жртве и учиниоца често је заснован на блискости, зависности, сродству, васпитној власти или старању, што додатно отежава откривање и пријављивање, али и појачава трауматичност самог искуства. Управо та чињеница указује на потребу да се овај феномен не посматра само кроз формално постојање кривичног дела, већ и кроз шире питање начина на који друштво препознаје, именује и санкционише насиље над најрањивијим члановима заједнице.

Предмет овог мастер рада јесте анализа злостављања и занемаривања деце као специфичног облика криминалитета насиља, са посебним освртом на његово појмовно одређење, појавне облике, узроке, последице, положај детета као жртве, као и на правни и институционални оквир заштите у Републици Србији. Истраживање обухвата анализу релевантних кривичноправних, породичноправних и социјалноправних механизма заштите, али и критичко сагледавање практичних проблема који се јављају у откривању, пријављивању, доказивању и правној квалификацији злостављања и занемаривања деце.

На тај начин рад настоји да повеже теоријско одређење појаве са стварним функционисањем система заштите деце.

Основни циљ рада јесте да се, на основу теоријске анализе, нормативног оквира, досадашњих истраживања и доступних статистичких показатеља, утврди у којој мери је злостављање и занемаривање деце препознато као облик криминалитета насиља и колико постојећи систем заштите може да одговори на потребе детета као посебно рањиве жртве. Посебни циљеви рада односе се на дефинисање и разграничење појмова злостављања и занемаривања, анализу њихових основних облика, испитивање криминолошких и виктимолошких аспеката, сагледавање међународног и домаћег правног оквира, као и на критичко преиспитивање институционалне праксе. У том смислу, посебан значај има анализа доступних статистичких показатеља за 2024. и 2025. годину, јер они омогућавају да се проблем не посматра само на теоријском нивоу, већ и кроз евидентиране податке о поступању институција.

У раду се полази од основне хипотезе да злостављање и занемаривање деце представљају тежак облик криминалитета насиља који је у значајној мери прикривен, због чега званични статистички подаци не могу у потпуности да прикажу његов стварни обим. Друга хипотеза јесте да важећи правни оквир Републике Србије садржи релевантне механизме заштите деце, али да се у пракси јављају проблеми у доказивању, правној квалификацији, благовременој реакцији и координацији надлежних органа. Трећа хипотеза односи се на претпоставку да систем заштите и даље у већој мери делује реактивно, након што је злостављање или занемаривање већ наступило, него превентивно, кроз рано препознавање ризика, континуиран рад са породицама и благовремену подршку детету.

У изради рада примењени су нормативноправни метод, ради анализе домаћих и међународних прописа који се односе на заштиту деце од насиља; аналитички и дескриптивни метод, ради обраде научне и стручне литературе; компаративни метод, ради кратког сагледавања појединих упоредноправних решења; као и метод анализе садржаја, који се примењује на релевантне извештаје, протоколе, стратегије и друге документе од значаја за ову област. Поред наведеног, у раду се користи и статистички метод, ради приказа и тумачења доступних података за 2024. и 2025. годину, уз посебну напомену да се статистички показатељи морају посматрати критички, јер код злостављања и занемаривања деце постоји изразита „тамна бројка“ криминалитета.

Значај овог рада огледа се у томе што настоји да злостављање и занемаривање деце сагледа као сложену појаву која захтева повезивање правне анализе, криминолошког и виктимолошког приступа, институционалне праксе и статистичких података. Научни значај рада произлази из потребе да се овај феномен систематски обради као посебан облик криминалитета насиља, док се практични значај огледа у указивању на проблеме у примени прописа, недовољну координацију институција, тешкоће у доказивању и потребу за јачањем превентивног деловања. Лични допринос рада састоји се у критичком повезивању досадашњих теоријских сазнања, правног оквира и доступних статистичких показатеља, са циљем да се укаже на могуће правце унапређења заштите деце од злостављања и занемаривања.

Рад је структуриран у пет тематских целина. У првом делу обрађује се појмовно одређење злостављања и занемаривања деце, њихови облици и однос према криминалитету насиља. Други део посвећен је криминолошким и виктимолошким аспектима, уз анализу узрока, положаја детета као жртве, последица и проблема „тамне бројке“. Трећи део обухвата међународни и упоредноправни оквир заштите деце од насиља, док се у четвртом делу анализира правни оквир заштите деце у Републици Србији. Пети део рада усмерен је на реакцију друштва и институција у пракси, мултисекторску сарадњу, критички осврт на досадашња истраживања и институционалну праксу, као и на статистичке показатеље за 2024. и 2025. годину. У закључку се сумирају основни резултати рада, проверавају постављене хипотезе и указује на потребу даљег унапређења система заштите деце.

1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНеМАРИВАЊА ДЕЦЕ

Појмовно одређење злостављања и занемаривања деце представља полазну основу за разумевање читавог феномена насиља над децом, јер се без јасног разликовања основних појмова не може правилно сагледати ни њихов кривичноправни, криминолошки, виктимолошки, породичноправни и социјалноправни значај. Злостављање и занемаривање деце не представљају само појединачне облике повређивања детета, већ сложене појаве које се јављају у различитим животним околностима, у породици, школи, институцијама, широј заједници и другим срединама у којима је дете упућено на одрасле и зависно од њихове бриге. У теоријском смислу, ови појмови обухватају радње чињења и нечињења којима се угрожавају основна права детета, његово достојанство, телесни интегритет, психички развој, емоционална стабилност и могућност да се развија у безбедном и подстицајном окружењу. Управо због тога се у литератури наглашава да насиље над децом има дубоку социјалну, психолошку и правну димензију, јер оно није само одраз понашања појединца, већ и показатељ поремећених породичних односа и недовољне друштвене заштите најрањивијих чланова заједнице (Ђуричић Бањанин, 1998; Милосављевић, 1998).

У савременом приступу заштити деце полази се од тога да дете није пасивни објект родитељске власти, већ носилац права, при чему се сваки облик понашања који нарушава његов најбољи интерес мора посматрати као друштвено неприхватљив и правно релевантан. Такво схватање има посебан значај у области злостављања и занемаривања, јер се дуго сматрало да су васпитни поступци родитеља, чак и када укључују грубост, понижење или физичко кажњавање, део приватне сфере породице у коју држава и институције не треба да се мешају. Међутим, развој права детета, криминологије и виктимологије довео је до тога да се приватност породице више не може користити као оправдање за прикривање насиља, нити као препрека за интервенцију онда када су живот, здравље и развој детета угрожени. Због тога се појмовно одређење злостављања и занемаривања мора поставити довољно широко да обухвати све ситуације у којима дете трпи штету, али и довољно прецизно да омогући правну сигурност и доследно поступање надлежних органа (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Једна од основних тешкоћа у дефинисању злостављања и занемаривања деце огледа се у томе што се ова појава не испољава увек на исти начин, нити увек оставља видљиве трагове који би омогућили брзо препознавање и доказивање. Физичко насиље може бити праћено повредама које су уочљиве, али психичко злостављање, емоционално одбацивање, понижавање, претње, застрашивање, изолација или хронично занемаривање често остају скривени, мада могу оставити дубље и дуготрајније последице по дете. Управо зато се у стручној литератури указује да је потребно напустити уско схватање злостављања као искључиво физичког повређивања и прихватити приступ који узима у обзир све облике поступања или пропуштања поступања којима се нарушава добробит детета. Овакво шире схватање нарочито је важно у пракси центара за социјални рад, здравствених установа, школа, полиције, тужилаштва и судова, јер свака од ових институција има одређену улогу у препознавању, пријављивању и спречавању даљег угрожавања детета (Жегарац, 2006; Љубојев, 2008).

Појмовно одређење злостављања и занемаривања деце има и значајну криминолошку вредност, јер омогућава да се ова појава посматра као део ширег криминалитета насиља, у коме се препознају односи моћи, контроле, зависности и злоупотребе ауторитета. Дете је у таквом односу у посебно неповољном положају, јер је најчешће зависно управо од лица које га злоставља или занемарује, што отежава отпор, пријављивање и тражење заштите. Због тога се у криминологији и виктимологији наглашава да се насиље над децом мора анализирати не само кроз радњу учиниоца, већ и кроз положај жртве, околности у којима се насиље дешава, реакцију околине и способност институција да благовремено препознају ризик. На тај начин појмовно одређење није само теоријско питање, већ и практичан предуслов за ефикасну превенцију, заштиту, доказивање и санкционисање овог облика насиља (Константиновић Вилић, Николић Ристановић, & Костић, 2012; Костић & Димовски, 2013).

1.1. Дефинисање основних појмова

Дефинисање основних појмова у области злостављања и занемаривања деце захтева пажљиво разматрање више научних и правних приступа, јер се ова појава истовремено налази у пољу права, криминологије, виктимологије, социјалног рада, психологије, психијатрије и педагогије. У најопштијем смислу, злостављање се може одредити као свако активно поступање којим се детету наноси физичка, психичка,

сексуална или друга штета, док се занемаривање односи на пропуштање родитеља, старатеља или другог одговорног лица да обезбеди услове неопходне за живот, здравље, развој, образовање и емоционалну сигурност детета. Иако се ова два појма могу теоријски раздвојити, у стварном животу они су често повезани, јер дете које трпи злостављање неретко истовремено живи у условима емоционалног, здравственог, образовног или материјалног занемаривања. Због тога се у стручним приручницима и научним радовима инсистира на интегралном приступу, у коме се свака сумња на угрожавање детета анализира кроз целокупан контекст његовог живота и породичних односа (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Приликом дефинисања ових појмова мора се имати у виду да дете није у истом положају као одрасла жртва насиља, јер његова зависност од породице, незрелост, страх, осећај кривице и недовољно развијена способност разумевања сопственог положаја често спречавају благовремено откривање насиља. Због тога се злостављање и занемаривање не могу процењивати само на основу изјаве детета или видљивих повреда, већ и на основу промена у понашању, емоционалних реакција, школског функционисања, односа са вршњацима, здравственог стања и породичне динамике. У том смислу, дефиниције морају бити довољно осетљиве да обухвате и прикривене облике насиља, као што су хронично омаловажавање, ускраћивање љубави, претеће понашање, изолација, присуство детета насиљу у породици и занемаривање основних потреба. Овакво разумевање посебно је значајно за институционалну праксу, јер се погрешно или сувише уско дефинисање може одразити на неблагоприятну реакцију и наставак угрожавања детета (Љубојевић, 2009; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

У иностраној литератури се све више инсистира на ширем појму злостављања деце, који обухвата не само физичко повређивање, већ и емоционално злостављање, сексуалну злоупотребу, физичко и емоционално занемаривање, као и друге облике поступања или пропуштања којима се нарушава дететов развој. Norman, Byambaa, De, Butchart, Scott и Vos указују да физичко злостављање, емоционално злостављање и занемаривање имају дугорочне последице по ментално и физичко здравље, због чега се ови облици не могу вредновати као мање озбиљни само зато што не остављају увек видљиве повреде (Norman et al., 2012). Такво схватање има посебан значај за правну анализу, јер показује да појам насиља над децом мора бити довољно широк да обухвати и оне облике угрожавања који су прикривени, постепени и теже доказиви.

Основни појмови у овој области имају и изразиту нормативну димензију, јер начин на који се злостављање и занемаривање дефинишу утиче на то да ли ће одређено понашање бити препознато као кривично дело, породичноправни основ за изрицање мере заштите или социјалноправни разлог за интервенцију центра за социјални рад. У кривичноправном смислу, нарочито је важно разграничити радње које представљају повреду телесног интегритета, сексуалну злоупотребу, запуштање, злостављање малолетног лица или насиље у породици, јер од тога зависи правна квалификација, тежина поступка и врста санкције. Са друге стране, у социјалном и породичном праву тежиште није само на кажњавању учиниоца, већ и на заштити детета, процени ризика и обезбеђивању услова за његов опоравак. Зато се у литератури оправдано указује да је заштита деце од злостављања и занемаривања могућа само ако различити системи користе усклађене појмове и ако се њихово поступање заснива на истом разумевању најбољег интереса детета (Костић & Димовски, 2013; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Са становишта науке, дефинисање основних појмова има значај и за истраживање распрострањености, узрока и последица злостављања и занемаривања, јер различита схватања могу довести до различитих резултата и отежати поређење података. Уколико се злостављање посматра само као физичко кажњавање, из истраживања ће бити искључени бројни облици психичког и сексуалног угрожавања, док ће занемаривање остати недовољно видљиво ако се сведе само на материјално сиромаштво или недостатак основне неге. Зато је неопходно прихватити приступ у коме се злостављање и занемаривање разумеју као појаве које обухватају телесну, психичку, сексуалну, емоционалну, развојну, здравствену, образовну и социјалну димензију дететовог живота. Само такво дефинисање омогућава да се овај феномен истражује и као кривичноправни проблем и као друштвени проблем који захтева трајну превенцију и координисану реакцију институција (Милосављевић, 1998; Ђуричић Бањанин, 1998).

1.1.1. Појам злостављања, односно злоупотребе деце

Појам злостављања, односно злоупотребе деце, обухвата сва она поступања одраслих или старијих лица којима се детету наноси штета, било непосредно кроз телесно повређивање, сексуално искоришћавање и психичко понижавање, било посредно кроз континуирано стварање атмосфере страха, несигурности, потчињености и емоционалне зависности. Злостављање се не исцрпљује само у једном акту насиља, јер оно често има карактер трајног односа у коме учинилац користи своју надмоћ, ауторитет или положај да би контролисао дете и подредио га сопственој вољи. Управо због тога се у литератури наглашава да се злоупотреба детета мора разумети као нарушавање природне и правне обавезе одраслих да детету пружи заштиту, бригу и подршку. У том смислу, злостављање није само напад на тело или психу детета, већ и злоупотреба поверења које дете има према особи од које очекује сигурност (Љубојев, 2008; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Злостављање деце може бити физичко, психичко, сексуално, економско, институционално или комбиновано, али се у пракси најчешће јавља као сложен образац понашања у коме се више облика насиља преплиће и међусобно појачава. Физичко повређивање детета неретко је праћено застрашивањем, увредама, претњама, окривљавањем и понижавањем, док сексуално злостављање готово увек подразумева и психичку манипулацију, уцену, застрашивање и наметање осећаја стида или кривице. Оваква сложеност посебно је важна за разумевање последица, јер дете не трпи само бол због конкретне радње злостављања, већ и дубоко нарушавање осећаја личне вредности, сигурности и поверења у друге људе. Психолошка истраживања показују да искуства злостављања у детињству могу бити повезана са каснијим психичким тешкоћама, укључујући анксиозност, паничне поремећаје, депресивност и смањену способност емоционалне регулације (Боневски & Новотни, 2008; Пејовић Милованчевић, Тењовић, & Ишпановић, 2014).

У правном смислу, појам злостављања деце повезан је са различитим облицима противправног понашања која могу бити санкционисана кроз више кривичних дела, у зависности од природе радње, последице, узраста детета, односа између учиниоца и жртве, као и степена угрожавања или повређивања. Злостављање може бити садржано у кривичним делима против живота и тела, против полне слободе, против брака и породице, као и у другим делима којима се штите достојанство и безбедност детета. Ипак, правна квалификација не може увек у потпуности исцрпети реалну тежину искуства које дете проживљава, јер се животна ситуација жртве често не може свести

само на једну радњу или један догађај. Због тога је у поступању институција потребно водити рачуна не само о формалном испуњењу законских обележја, већ и о ширем контексту злостављања, његовом трајању, интензитету, последицама и односу зависности између детета и учиниоца (Константиновић Вилић и сар., 2009; Костић & Димовски, 2013).

Појам злоупотребе деце посебно је значајан када се анализирају ситуације у којима се дете користи за задовољење потреба, интереса или патолошких мотива одраслих, било да је реч о сексуалном искоришћавању, емоционалној манипулацији, укључивању детета у конфликте одраслих, принуди на просјачење, занемаривању образовања или излагању детета насиљу у породици. У свим тим случајевима дете се не третира као личност са сопственим правима и потребама, већ као средство, што представља суштину злоупотребе и један од најтежих облика повреде његовог достојанства. Зато је од посебне важности да се појам злостављања не ограничи само на радње које остављају видљиве повреде, већ да обухвати и све облике злоупотребе положаја одраслог лица према детету. Такав приступ омогућава потпуније разумевање појаве и поставља основу за ефикаснију заштиту детета у правном и социјалном систему (Ђуричић Бањанин, 1998; Милосављевић, 1998).

1.1.2. Појам занемаривања деце

Занемаривање деце представља посебан облик угрожавања детета који се разликује од злостављања по томе што се најчешће испољава кроз пропуштање дужне бриге, односно кроз нечињење родитеља, старатеља или другог лица које је одговорно за дете. Иако на први поглед може изгледати мање драматично од физичког или сексуалног злостављања, занемаривање може имати изузетно тешке последице, нарочито када траје дуже време и када дете одраста без основне неге, емоционалне подршке, здравствене заштите, образовног подстицаја и осећаја припадности. Оно се може испољити као неадекватна исхрана, недостатак хигијене, неодвођење детета лекару, изостанак надзора, занемаривање школовања, емоционална хладноћа или потпуно одсуство заинтересованости за дететове потребе. Због тога се у литератури наглашава да занемаривање треба посматрати као озбиљан облик насиља, јер његова суштина није у ономе што је учињено детету, већ у ономе што му је неопходно, а није му пружено (Жегарац, 2006; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Посебна сложеност занемаривања огледа се у тешкоћи разликовања сиромаштва од родитељског пропуштања дужне бриге, јер се у пракси често поставља питање да ли је дете занемарено зато што родитељи не желе, не умеју или нису у могућности да му обезбеде неопходне услове. Само материјално сиромаштво не може се аутоматски изједначити са занемаривањем, јер би такав приступ неправедно стигматизовао породице које живе у тешким економским условима, али истовремено улажу напор да брину о детету. Међутим, када сиромаштво прати потпуна незаинтересованост за дете, злоупотреба средстава, зависност, насиље, напуштање или одбијање сарадње са службама које могу помоћи, тада се може говорити о занемаривању као облику угрожавања. Због тога је неопходно да процена занемаривања буде стручна, индивидуализована и усмерена на стварне потребе детета, а не само на материјални статус породице (Костић & Димовски, 2013; Љубојев, 2009).

Занемаривање деце представља посебно сложен облик угрожавања зато што се често испољава као пропуштање дужне бриге, због чега га је теже уочити и доказати него активне облике злостављања. У систематском прегледу мера за процену занемаривања, Haworth, Schaub, Kidney и Montgomery истичу да је у пракси присутан недостатак поузданих и свеобухватних инструмената за мерење занемаривања, што отежава уједначено поступање стручних служби (Haworth et al., 2022). Ово је посебно важно у случајевима у којима се занемаривање преплиће са сиромаштвом, јер се мора разликовати материјална оскудица породице од ситуације у којој родитељ или старатељ не обезбеђује детету основне услове за живот, здравље, образовање и емоционални развој.

Занемаривање има посебно тешке последице у раном детињству, јер управо у том периоду дете највише зависи од сталне бриге, физичке близине, емоционалне сигурности и предвидљивости односа са одраслима. Дете које одраста у условима хроничног занемаривања може развити осећај безвредности, неповерења, несигурности, емоционалне празнине и тешкоћа у успостављању односа са другима, што се касније може одразити на понашање, школовање, социјалну адаптацију и психичко здравље. Занемаривање може довести и до заостајања у развоју, здравствених проблема, ризичног понашања, бежања од куће, злоупотребе супстанци и уласка у кругове делинквентног понашања. Због тога је важно разумети да занемаривање није пасивна и безазлена појава, већ облик дуготрајног угрожавања који може бити подједнако разоран као и активни облици злостављања (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Милосављевић, 1998).

У институционалној пракси, занемаривање је често теже открити од физичког злостављања, јер се његови показатељи могу погрешно приписати сиромаштву, породичној неорганизованости, културним разликама или личним особинама детета. Управо због тога посебну улогу имају школе, здравствене установе, центри за социјални рад и друге службе које су у редовном контакту са дететом и које могу уочити промене у изгледу, понашању, здрављу, школском успеху или емоционалном стању. Када се занемаривање препозна на време, могуће је применити мере подршке породици, саветодавни рад, надзор над вршењем родитељског права или друге облике заштите, али када реакција изостане, дете може годинама остати у условима који озбиљно нарушавају његов развој. Због тога занемаривање мора бити једнако озбиљно схваћено као и други облици насиља над децом, без обзира на то што је понекад мање видљиво и мање драматично за околину (Жегарац, 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

1.1.3. Разграничење злостављања и занемаривања деце

Разграничење злостављања и занемаривања деце значајно је како за теоријско разумевање ових појава, тако и за практично поступање надлежних органа, јер се злостављање најчешће везује за активно штетно понашање, док се занемаривање везује за пропуштање дужне бриге. Међутим, ово разграничење није увек једноставно, јер се у стварним животним ситуацијама радње чињења и нечињења често преплићу, па дете може бити истовремено физички кажњавано, емоционално понижавано и лишено основне неге. Управо због тога се не може увек повући оштра граница између злостављања и занемаривања, али је ипак потребно разумети њихове посебности, јер од тога зависи начин процене ризика, избор мера заштите и правна квалификација. Теоријско разграничење има практичну вредност само ако се примењује у складу са конкретним околностима живота детета (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Љубојевић, 2008).

Код злостављања је у првом плану штетна радња која је усмерена према детету, као што су ударање, вређање, претње, сексуално додиривање, искоришћавање, застрашивање или други облици насилног поступања, док је код занемаривања у првом плану изостанак онога што би детету морало бити обезбеђено. Ипак, чињеница да занемаривање почива на пропуштању не значи да оно има мању тежину, јер последице дуготрајног одсуства бриге могу бити веома озбиљне. У неким ситуацијама

занемаривање може бити и намерно, када родитељ или старатељ свесно ускраћује детету храну, лечење, пажњу или заштиту, док у другим ситуацијама може бити последица незнања, зависности, психичких тешкоћа или социјалне изолованости породице. Због тога се у пракси мора утврђивати не само шта се догодило, већ и какве је последице такво поступање или пропуштање оставило на дете (Жегарац, 2006; Костић & Димовски, 2013).

Разграничење је важно и због тога што различити облици угрожавања детета могу захтевати различите институционалне одговоре. Када је дете непосредно физички или сексуално злостављано, потребна је хитна заштита, кривичноправна реакција и спречавање контакта са учиниоцем, док код занемаривања може бити неопходно укључити мере подршке породици, саветодавни рад, надзор, материјалну помоћ и дугорочно праћење. Међутим, и у случајевима занемаривања може постојати потреба за хитним издвајањем детета из породице, нарочито ако је живот или здравље детета непосредно угрожено. Управо зато се у систему заштите мора избегавати формалистички приступ, јер није довољно само одредити да ли је реч о злостављању или занемаривању, већ је потребно проценити степен опасности и најбољи интерес детета (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Иако је разграничење корисно, не сме се изгубити из вида да су злостављање и занемаривање најчешће део ширег обрасца породичне дисфункционалности, у коме су присутни насиље, сиромаштво, зависност, психичке тешкоће, неадекватни васпитни модели, социјална изолованост и недостатак подршке. У таквим околностима дете не трпи само један облик угрожавања, већ живи у средини у којој се његове потребе систематски занемарују, а његов интегритет нарушава. Због тога је у анализи неопходно посматрати целокупан животни контекст детета, јер само тако може бити утврђено да ли је реч о случајном пропусту, појединачном насилном акту или трајном обрасцу злостављања и занемаривања. Такав приступ омогућава да се избегне површно тумачење и да се детету пружи заштита која одговара стварној природи угрожавања (Милосављевић, 1998; Ђуричић Бањанин, 1998).

1.2. Облици злостављања и занемаривања деце

Облици злостављања и занемаривања деце могу бити различити, али се у стручној литератури најчешће издвајају физичко, емоционално, сексуално злостављање и занемаривање, при чему се наглашава да су ови облици у пракси ретко потпуно одвојени.

Дете које је изложено физичком насиљу често је истовремено изложено страху, увредама, понижавању и емоционалном одбацивању, док сексуално злостављање готово увек подразумева и манипулацију, претње, тајност и психичку трауму. Занемаривање, са друге стране, може бити физичко, емоционално, здравствено, образовно и надзорно, што показује да ова појава може захватити све аспекте живота детета. Зато је приликом анализе облика злостављања и занемаривања потребно водити рачуна о томе да свака класификација има пре свега аналитичку сврху, док је животна стварност увек сложенија (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Љубојев, 2009).

Физичко злостављање је највидљивији облик насиља над децом, али није нужно и најчешћи или најопаснији, јер видљивост повреда понекад ствара погрешан утисак да само телесна повреда представља стварно злостављање. Емоционално злостављање и занемаривање могу трајати годинама без иједног видљивог трага, али могу довести до дубоких промена у личности детета, његовом осећају вредности, способности за поверење и начину на који доживљава себе и друге. Сексуално злостављање, као један од најтежих облика злоупотребе детета, носи посебну трауматичност због нарушавања интимности, стида, страха и често блиског односа између детета и учиниоца. Сваки од ових облика има своје специфичности, али их повезује чињеница да дете постаје жртва односа моћи који не може равноправно разумети, контролисати или напустити (Лазих, 2008; Милосављевић, 1998).

Посебан проблем у препознавању облика злостављања и занемаривања представља чињеница да се неки облици насиља у појединим срединама и даље прикривају под видом васпитања, дисциплине, породичне приватности или традиционалних схватања родитељског ауторитета. Тако се физичко кажњавање понекад оправдава потребом да се дете научи послушности, емоционално понижавање се представља као строгост, а занемаривање се тумачи као последица тешких животних околности, без дубљег разматрања стварних последица по дете. Оваква схватања могу допринети нормализацији насиља и одлагању интервенције, због чега је важно да стручна и шира јавност препознају да ниједан облик повређивања, понижавања или ускраћивања основних потреба не може бити оправдан васпитним циљевима. Савремено разумевање права детета захтева јасну границу између васпитања и насиља (Ђуричић Бањанин, 1998; Константиновић Вилић и сар., 2009).

Класификација облика злостављања и занемаривања има велики значај за превенцију, јер сваки облик захтева специфичне мере препознавања и реаговања. Физичко злостављање могу прво уочити здравствени радници, наставници или суседи, емоционално злостављање може постати видљиво кроз понашање детета, школске тешкоће и симптоме анксиозности, док сексуално злостављање често захтева посебно обучене стручњаке који могу разговарати са дететом без додатне трауматизације. Занемаривање, због своје постепености и прикривености, најчешће захтева дуготрајно праћење породице и сарадњу више институција. Због тога је познавање облика злостављања и занемаривања неопходно за све професионалце који долазе у контакт са децом, јер благовремено препознавање може бити пресудно за прекид насиља и опоравак детета (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Класификација облика злостављања и занемаривања има аналитички значај, али у пракси дете ретко трпи само један изолован облик угрожавања. Физичко злостављање може бити праћено понижавањем, страхом и емоционалним одбацивањем, док занемаривање може истовремено имати физичку, здравствену, образовну и емоционалну димензију. Norman et al. (2012) показују да различити облици злостављања и занемаривања могу бити повезани са бројним дугорочним здравственим и психичким исходима, што потврђује потребу да се сваки случај процењује целовито, а не само према највидљивијем облику повреде. Такав приступ је неопходан и у правном поступању, јер правна квалификација не сме занемарити шири контекст у коме је дете било изложено насиљу.

1.2.1. Физичко злостављање

Физичко злостављање деце подразумева употребу физичке силе према детету која доводи или може довести до телесне повреде, бола, страха, понижења или нарушавања здравља, при чему се овај облик насиља може испољити кроз ударање, шутирање, дављење, дрмусање, бацање, паљење, везивање, грубо кажњавање или друге облике телесног повређивања. Оно је најчешће најлакше уочљиво јер може оставити модрице, преломе, опекотине или друге повреде, али то не значи да је увек лако доказиво, пошто

учиниоци често настоје да повреду објасне падовима, незгодама или непажњом детета. У пракси је нарочито важно посматрати учесталост, облик и место повреда, као и усклађеност објашњења са развојним могућностима детета. Физичко злостављање није само телесни напад, већ и порука детету да је његово тело доступно контроли и кажњавању од стране јачег (Милосављевић, 1998; Љубојев, 2008).

Иако се физичко злостављање често повезује са тренутним губитком контроле родитеља или старатеља, оно у многим случајевима представља део трајнијег обрасца насилног васпитања, у коме се дете кажњава због непослушности, плача, школског неуспеха, понашања које одрасли не одобравају или чак због сопствене беспомоћности. У таквим ситуацијама насиље се може представљати као васпитна мера, али суштински оно почива на злоупотреби моћи и неспособности одраслог да однос са дететом заснује на разумевању, границама и подршци. Посебно је опасно када дете временом прихвати физичко кажњавање као нормалан део породичног живота, јер се тада насиље интернализује и може бити пренето у касније односе. Зато је неопходно правити јасну разлику између дисциплине као усмеравања детета и физичког насиља као повређивања и понижавања (Ђуричић Бањанин, 1998; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Последице физичког злостављања не исцрпљују се у телесним повредама, јер дете које је изложено ударању и грубом кажњавању живи у сталном страху од новог напада, што може довести до анксиозности, повучености, агресивности, поремећаја сна, школских тешкоћа и неповерења према одраслима. Чак и када повреде зарасту, психичке последице могу остати дуготрајне, нарочито ако је насилник родитељ или друго блиско лице од кога дете истовремено зависи и очекује љубав. Ова двострука везаност, у којој је извор заштите истовремено извор опасности, једна је од најтежих карактеристика насиља над децом. Психијатријска и психолошка истраживања указују да искуства злостављања у детињству могу бити повезана са каснијим емоционалним поремећајима, смањеном резилијентношћу и различитим облицима психопатологије (Боневски & Новотни, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

У поступању институција физичко злостављање захтева хитну и координисану реакцију, јер се мора спречити даље повређивање детета, обезбедити медицинска документација, проценити безбедност детета и утврдити да ли постоји потреба за кривичноправним поступањем и мерама породичноправне заштите. Посебно је важно да се дете не излаже непотребном понављању исказа, притиску породице или суочавању са

учиниоцем без стручне процене, јер такво поступање може довести до секундарне виктимизације. Физичко злостављање је зато не само питање доказивања повреда, већ и питање заштите детета као личности која је већ претрпела нарушавање сигурности. У том смислу, улога полиције, тужилаштва, здравствених радника, школа и центара за социјални рад мора бити заснована на јасним протоколима, стручности и принципу најбољег интереса детета (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

1.2.2. Емоционално, односно психичко злостављање

Емоционално, односно психичко злостављање деце, представља један од најтежих за препознавање, али и један од најразорнијих облика насиља, јер се његове последице често не виде одмах, нити се могу лако доказати медицинским налазом или материјалним трагом. Оно обухвата понижавање, вређање, исмевање, омаловажавање, претње, застрашивање, одбацивање, игнорисање, емоционалну уцену, изолацију, постављање нереалних захтева и стално стварање осећаја кривице код детета. У таквом односу дете постепено усваја поруку да није вредно љубави, пажње и поштовања, што може имати дубоке последице по развој личности. Управо због тога се психичко злостављање мора посматрати као самосталан и озбиљан облик угрожавања, а не само као пратећа појава физичког насиља (Љубојев, 2009; Милосављевић, 1998).

Посебна опасност емоционалног злостављања огледа се у томе што оно често постаје део свакодневне комуникације у породици, па се због навике, традиционалних схватања или ниске осетљивости околине не препознаје као насиље. Родитељи или старатељи могу веровати да детету помажу тиме што га стално критикују, упоређују са другима, застрашују казнама или га понижавају како би га наводно мотивисали на боље понашање. Међутим, дуготрајно изложено таквом поступању, дете може изгубити самопоуздање, развити анксиозност, депресивност, осећај беспомоћности и страх од грешке. Такви обрасци могу се касније одразити на школски успех, вршњачке односе, избор партнера, родитељство и целокупан однос према себи и свету (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Боневски & Новотни, 2008).

Емоционално злостављање има посебан значај у криминолошкој и виктимолошкој анализи јер показује да насиље није увек везано за физичку силу, већ и за психолошку контролу, манипулацију и систематско нарушавање достојанства жртве. Код

деце је овај облик насиља нарочито тежак јер се дешава у периоду када се формира идентитет и када су реакције родитеља или других блиских лица од пресудног значаја за развој осећаја личне вредности. Дете које одраста уз поруку да је неспособно, нежељено, криво или недовољно добро може те поруке прихватити као истину, што значи да последице злостављања постају део његовог унутрашњег света. Управо зато виктимолошки приступ истиче да се штета не мери само видљивом повредом, већ и дубином нарушавања психичког интегритета жртве (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Константиновић Вилић и сар., 2012).

У пракси је препознавање емоционалног злостављања тешко јер дете не мора увек јасно говорити о ономе што трпи, а околина може симптоме тумачити као стидљивост, непослушност, лењост, агресивност или проблематичан карактер. Због тога је неопходно да наставници, психолози, педагози, лекари и социјални радници буду обучени да уоче индиректне знаке психичког злостављања, као што су нагле промене понашања, страх од одређене особе, претерана повученост, самоповређивање, поремећаји спавања или исхране и изразит страх од неуспеха. Институционална реакција мора бити пажљива, јер је потребно заштитити дете, али и разумети породичну динамику и проценити да ли постоји могућност промене кроз саветодавни рад или је неопходно применити строже мере. На тај начин емоционално злостављање добија место које му припада у систему заштите деце, као озбиљан, прикривен и дуготрајно штетан облик насиља (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

1.2.3. Сексуално злостављање

Сексуално злостављање деце представља један од најтежих и најтрауматичнијих облика злоупотребе, јер подразумева укључивање детета у сексуалне активности које оно због узраста, зрелости, зависности и односа моћи не може разумети, прихватити нити на њих дати стварни пристанак. Оно може обухватити различите радње, од непримереног додиривања, излагања детета сексуалним садржајима, навођења на сексуализовано понашање и искоришћавања у порнографске сврхе, до тежих облика непосредног сексуалног насиља. Посебна тежина овог облика злостављања огледа се у томе што се често дешава у оквиру породице или блиског окружења, где дете познаје учиниоца и где поверење, зависност и страх постају средства прикривања насиља. Због тога сексуално

злостављање детета представља не само напад на телесни и сексуални интегритет, већ и дубоку злоупотребу дететовог поверења (Лазих, 2008; Љубојев, 2009).

У случајевима породичног сексуалног злостављања, проблем откривања је посебно сложен, јер дете може бити изложено претњама, уценама, манипулацији, осећају кривице и страху да ће својим откривањем нарушити породицу или бити одбачено. Учинилац често користи блискост, ауторитет и зависност детета да би одржао тајност, док околина понекад не препознаје или не жели да прихвати знаке злостављања, нарочито ако је учинилац социјално прихваћен или има углед у породици и заједници. Зато се у превентивном педагошком деловању наглашава значај образовања деце о телесном интегритету, праву да кажу не, разликовању примереног и непримереног додира, као и значај поверења у институције којима се могу обратити. Без таквог приступа, сексуално злостављање остаје један од најприкривенијих облика насиља над децом (Лазих, 2008; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Последице сексуалног злостављања могу бити краткорочне и дугорочне, а обухватају страх, стид, осећај кривице, депресивност, анксиозност, поремећаје спавања, тешкоће у телесном доживљају себе, проблеме у каснијим партнерским односима и повећану рањивост за друге облике виктимизације. Деца жртве сексуалног злостављања могу различито реаговати, па нека показују повученост, друга агресивност, трећа сексуализовано понашање, док нека дуго не показују видљиве симптоме, што не сме бити разлог за сумњу у њихов исказ. Посебно је важно разумети да одсуство физичких повреда не значи одсуство злостављања, јер многи облици сексуалне злоупотребе не остављају телесне трагове. Због тога је потребно да процена буде мултидисциплинарна, стручна и усмерена на заштиту детета од поновне трауматизације (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Правни одговор на сексуално злостављање деце мора бити строг, али истовремено осетљив према детету као жртви, јер кривични поступак може постати извор секундарне виктимизације ако се дете више пута испитује, ако се његов исказ доводи у питање на непримерен начин или ако се суочава са учиниоцем без посебне заштите. Због тога је неопходно обезбедити посебна правила саслушања, стручну подршку, избегавање непотребног понављања исказа и поступање које уважава узраст и психичко стање детета. Сексуално злостављање показује колико је важно да правни систем, социјалне

службе, школа, здравство и породица делују усклађено, јер само једна пропуштена реакција може омогућити наставак насиља. Управо зато се овај облик злостављања мора посматрати као један од најозбиљнијих изазова савремене заштите деце (Константиновић Вилић и сар., 2012; Костић & Димовски, 2013).

1.2.4. Физичко и емоционално занемаривање

Физичко занемаривање деце подразумева пропуштање да се детету обезбеде основни услови за живот и здравље, као што су одговарајућа исхрана, одећа, хигијена, безбедан смештај, здравствена заштита, надзор и заштита од опасности. Оно може бити последица тешких животних околности, али и незаинтересованости, зависности, психичких проблема, породичне дисфункционалности или неодговорности родитеља и других лица која брину о детету. При процени физичког занемаривања мора се водити рачуна о томе да сиромаштво само по себи није занемаривање, али када се уз њега јавља трајно пропуштање бриге, одбијање помоћи и угрожавање основних потреба детета, постоји обавеза институција да реагују. Дете које живи у условима физичког занемаривања изложено је не само здравственим ризицима, већ и осећају напуштености и небриге (Жегарац, 2006; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Емоционално занемаривање односи се на недостатак љубави, пажње, подршке, сигурности, разумевања и емоционалне доступности одраслих, при чему дете може имати обезбеђене основне материјалне услове, али бити лишено онога што је подједнако важно за његов психички развој. Овај облик занемаривања често је невидљив, јер дете може бити уредно, нахрањено и школовано, а ипак живети у атмосфери хладноће, одбацивања, игнорисања или емоционалне празнине. Последице могу бити дубоке, јер дете развија осећај да његове потребе нису важне, да није вредно пажње и да не може рачунати на друге људе. Управо зато се емоционално занемаривање мора препознати као озбиљан облик угрожавања, а не као мање значајан породични проблем (Љубојев, 2009; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Физичко и емоционално занемаривање често се јављају заједно, јер породица која није у стању да обезбеди основну негу детету неретко није у стању ни да му пружи стабилну емоционалну подршку. Међутим, важно је нагласити да се емоционално занемаривање може јавити и у материјално обезбеђеним породицама, где се детету пружају ствари, али не и однос, разговор, прихватање и осећај припадности. Таква деца

могу бити споља заштићена, а изнутра дубоко усамљена, што показује да заштита детета не може бити сведена само на материјалне услове живота. Због тога процена добробити детета мора обухватити и квалитет емоционалних односа, начин комуникације у породици, доступност родитеља и дететов осећај сигурности (Милосављевић, 1998; Костић & Димовски, 2013).

Институционална реакција на физичко и емоционално занемаривање мора бити пажљиво одмерена, јер је потребно разликовати ситуације у којима је породици потребна подршка од ситуација у којима је дете непосредно угрожено и мора бити хитно заштићено. Центри за социјални рад имају посебну улогу у процени породичних капацитета, планирању мера подршке, праћењу ризика и доношењу одлука о евентуалном издвајању детета из породице када је то неопходно. Школе и здравствене установе такође могу бити прве које уочавају знаке занемаривања, као што су честа глад, неуредност, изостанци, умор, нелечене болести или емоционална повученост. Због тога је мултисекторска сарадња од пресудног значаја, јер ниједна институција сама не може у потпуности сагледати све аспекте дететовог живота (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

1.2.5. Минхаузенев синдром преко пуномоћника, Munchausen by proxy

Минхаузенев синдром преко пуномоћника представља посебан и изузетно сложен облик злостављања детета у коме родитељ, најчешће лице које непосредно брине о детету, измишља, преувеличава или намерно изазива симптоме болести код детета како би привукао пажњу здравственог система, околине или стекао улогу пожртвованог неговатеља. Овај облик злостављања је посебно опасан зато што се дешава под привидом бриге, па учинилац не делује као класичан насилник, већ као особа која наводно настоји да помогне детету. Дете се због тога може излагати непотребним медицинским прегледима, терапијама, хоспитализацијама, болним процедурама и ризицима који нису медицински оправдани. Управо та прикривеност чини овај синдром једним од најтежих за препознавање у пракси (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Суштина овог облика злостављања огледа се у злоупотреби детета као средства за задовољење психолошких потреба одраслог лица, при чему дете постаје носилац симптома који му се приписују или намерно изазивају. Такво поступање може довести до озбиљних телесних и психичких последица, јер дете не само да трпи медицинске

интервенције, већ постепено усваја улогу болесника, губи поверење у сопствено тело и развија страх од здравствених стања која му се намећу. Посебан проблем је што здравствени радници у почетку могу веровати родитељу, јер се он представља као брижан и упоран у тражењу помоћи. Зато је за препознавање овог синдрома потребна висока стручна пажња, сарадња здравствених установа и социјалних служби, као и спремност да се иза привидне бриге препозна могуће злостављање (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Боневски & Новотни, 2008).

Минхаузенев синдром преко пуномоћника показује да злостављање деце не мора увек имати отворено насилан облик, већ се може појавити као сложена психолошка манипулација у којој је дете изложено опасности управо од особе која се представља као његов заштитник. Због тога овај облик злостављања има велики значај за шире разумевање злоупотребе деце, јер разбија поједностављену представу да је насилник увек груб, агресиван и лако препознатљив. У стварности, учинилац може деловати посвећено, сарадљиво и забринуто, док се штета наноси прикривено и постепено. Ова чињеница има посебан значај за криминологију и виктимологију, јер указује да анализа насиља над децом мора обухватити мотиве, односе моћи, манипулацију и институционалну рањивост система који може бити увучен у злостављање (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Константиновић Вилић и сар., 2012).

У правном и социјалном смислу, поступање у случајевима сумње на Минхаузенев синдром преко пуномоћника мора бити изузетно опрезно, али и одлучно, јер се мора заштитити дете од даљих штетних интервенција и истовремено обезбедити стручно утврђивање чињеница. Потребно је прикупити медицинску документацију, упоредити наводе родитеља са објективним налазима, укључити више стручњака и проценити да ли постоји образац намерног изазивања или фабриковања симптома. Уколико се сумња потврди, неопходно је обезбедити заштиту детета и размотрити мере према родитељу или другом лицу које је злоупотребило положај неговатеља. Овај облик злостављања зато показује да систем заштите деце мора бити способан да препозна и оне облике угрожавања који су ретки, сложени и прикривени (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

1.3. Злостављање и занемаривање деце као облик криминалитета насиља

Злостављање и занемаривање деце могу се посматрати као посебан облик криминалитета насиља, јер у својој суштини садрже угрожавање основних вредности које право и друштво штите, као што су живот, здравље, телесни интегритет, психичка стабилност, достојанство, слобода и развој личности. Иако се занемаривање понекад не доживљава као насиље у ужем смислу, оно у криминолошком погледу може имати насилну суштину јер детету ускраћује оно што је неопходно за његов опстанак и развој. Криминалитет насиља не обухвата само радње непосредног физичког напада, већ и све облике злоупотребе моћи којима се жртва ставља у положај страха, зависности, беспомоћности и подређености. Због тога је оправдано злостављање и занемаривање деце анализирати у оквиру ширег појма криминалитета насиља, али уз уважавање њихових специфичности (Константиновић Вилић и сар., 2009; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Специфичност овог облика криминалитета насиља огледа се у томе што је жртва дете, односно лице које због узраста, зависности и развојне незрелости има ограничене могућности самозаштите. За разлику од одраслих жртава, дете често не разуме да је оно што трпи противправно, не зна коме може да се обрати, плаши се последица откривања или је емоционално везано за учиниоца. Када је учинилац родитељ, старатељ или друго блиско лице, насиље добија додатну тежину јер се дешава у односу који би морао бити заснован на љубави, поверењу и заштити. Управо због тога криминалитет насиља над децом има изразиту виктимолошку специфичност, јер положај жртве значајно утиче на откривање, доказивање и последице дела (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Ђуричић Бањанин, 1998).

Злостављање и занемаривање деце као криминалитет насиља имају и изразиту скривену природу, јер се велики број случајева дешава унутар породице и никада не буде пријављен. Породица, која је уобичајено простор заштите, у овим случајевима постаје простор угрожавања, а управо породична блискост и приватност отежавају увид институција. Околина неретко избегава пријављивање због страха од мешања у туђе породичне односе, док дете често није у могућности да само покрене механизме заштите. Због тога је тамна бројка код овог облика криминалитета нарочито висока, што значи да званични подаци показују само део стварног обима проблема (Милосављевић, 1998; Љубојев, 2009).

Када се злостављање и занемаривање деце посматрају као криминалитет насиља, онда реакција друштва не сме бити сведена само на кажњавање учиниоца, већ мора обухватити превенцију, рано откривање, заштиту жртве, лечење последица и спречавање поновне виктимизације. Кривичноправна реакција је неопходна у најтежим случајевима, али она не може заменити системску подршку детету и породици, нити може сама отклонити узроке који доводе до насиља. Зато се ова појава мора посматрати као део ширег система социјалне контроле, породичне политике, образовања, здравствене заштите и заштите права детета. Само такво разумевање омогућава да се насиље над децом не третира као изолован догађај, већ као сложен друштвени проблем који захтева трајну и организовану реакцију (Костић & Димовски, 2013; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

1.3.1. Појам и карактеристике криминалитета насиља

Криминалитет насиља обухвата она кривична дела и друштвено опасна понашања у којима се применом силе, претње, принуде, злоупотребе моћи или психичке контроле угрожавају основна добра појединца, као што су живот, тело, слобода, достојанство, полни интегритет и психичка сигурност. У теорији криминологије, овај појам не односи се само на физичко насиље, већ и на различите облике насилног односа у којима једно лице настоји да потчини, контролише или повреди друго лице. Управо зато криминалитет насиља има шире значење од самог физичког напада, јер укључује и психичку принуду, застрашивање, понижавање и злоупотребу зависности. Овај приступ је посебно значајан за анализу насиља над децом, јер су многи облици злостављања прикривени и не остављају видљиве трагове (Константиновић Вилић и сар., 2012; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Једна од битних карактеристика криминалитета насиља јесте постојање неравнотеже моћи између учиниоца и жртве, што је нарочито изражено у случајевима насиља над децом. Учинилац је најчешће физички, психички, економски, социјално или породично надмоћан, док је жртва у положају зависности и ограничене могућности отпора. Код деце је ова неравнотежа додатно појачана узрастом, емоционалном везаношћу, страхом и непознавањем права, због чега насиље може трајати дуго пре него што буде откривено. Стога се криминалитет насиља не може разумети само кроз радњу

извршења, већ и кроз однос између учиниоца и жртве, контекст у коме се дело дешава и последице које оставља (Костић & Димовски, 2013; Ђуричић Бањанин, 1998).

Криминалитет насиља има и снажну социјалну димензију, јер се његови облици, учесталост и начини испољавања мењају у зависности од друштвених вредности, културних образаца, економских услова, породичних односа и степена институционалне контроле. У друштвима у којима се насиље у породици дуго сматрало приватном ствари, насиље над децом било је мање видљиво, а реакција околине и институција често одложена. Савремена криминологија зато инсистира на томе да се насиље не сме посматрати као индивидуални проблем насилника, већ као појава која има корене у ширим друштвеним односима, неједнакостима и нормама које толеришу или релативизују употребу силе. У том смислу, насиље над децом представља посебно осетљив показатељ односа друштва према немоћнима (Милосављевић, 1998; Константиновић Вилић и сар., 2009).

За разумевање криминалитета насиља важно је и питање реакције државе, јер се друштвена опасност насилних понашања не огледа само у непосредној штети, већ и у страху, несигурности и нарушавању поверења у правни поредак. Када се насиље над децом не открива или не санкционише, шаље се порука да је дете недовољно заштићено, што може имати далекосежне последице по поверење грађана у институције. Због тога кривичноправна политика у овој области мора бити повезана са превентивним мерама, социјалним услугама, образовањем стручњака и развијањем јавне свести. Криминалитет насиља, нарочито када су жртве деца, не може се сузбијати само репресијом, већ и изградњом културе у којој се сваки облик насиља препознаје као неприхватљив (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

1.3.2. Специфичности насиља над децом у односу на друге облике насиља

Насиље над децом има бројне специфичности у односу на друге облике насиља, а најважнија се огледа у посебној рањивости жртве, која због узраста, зависности, емоционалне незрелости и ограничених могућности самозаштите не може равноправно реаговати на угрожавање. Дете најчешће нема довољно знања о својим правима, нема економску и животну самосталност, не може напустити насилну средину и често је принуђено да свакодневно живи са лицем које га злоставља или занемарује. Та зависност ствара посебан облик беспомоћности, јер дете истовремено страхује од насилника и

зависи од њега за храну, смештај, љубав, пажњу и припадност. Због тога је насиље над децом дубоко различито од многих других облика насиља, јер се дешава у односу у коме жртва не може једноставно прекинути контакт са учиниоцем (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Жегарац, 2006).

Друга специфичност огледа се у томе што дете често не препознаје да је оно што трпи насиље, нарочито ако је од најранијег узраста навикло на понижавање, физичко кажњавање, емоционално одбацивање или занемаривање. У таквим околностима насилно понашање може постати нормализовано, а дете може веровати да је само криво за оно што му се дешава или да сви родитељи поступају на исти начин. Осећај кривице, стида и страха посебно је изражен код сексуалног злостављања, где учинилац често користи манипулацију и тајност како би спречио откривање. Због тога се насиље над децом често открива касно, тек када последице постану изражене или када неко из околине препозна знаке угрожавања (Лазих, 2008; Љубојев, 2009).

Трећа специфичност односи се на последице, јер насиље над децом делује на личност у развоју и може утицати на све касније животне фазе. Док одрасла жртва насиља већ има формиран идентитет, дете тек гради слику о себи, другима и свету, па искуство злостављања може постати темељ његовог самодоживљаја. Последице се могу испољити кроз психичке поремећаје, потешкоће у учењу, агресивност, повученост, проблеме у социјалним односима, ризично понашање и касније тешкоће у родитељству. Управо зато се у литератури наглашава да злостављање у детињству има не само индивидуални, већ и трансгенерацијски значај, јер деца која су била жртве могу касније поновити научене обрасце ако не добију одговарајућу подршку (Боневски & Новотни, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Четврта специфичност насиља над децом односи се на потребу за посебном институционалном заштитом, јер дете не може само водити поступке, прикупљати доказе, супротстављати се учиниоцу и штитити своја права. Зато је улога државе, школа, здравствених установа, центара за социјални рад, полиције, тужилаштва и судова знатно израженија него код многих других облика насиља. Ако институције не препознају насиље, ако не размене информације или ако поступају споро и неусклађено, дете може остати без заштите, а штета се може продубити. Насиље над децом зато захтева посебну осетљивост, стручност и мултисекторски приступ, јер је заштита детета обавеза целог

друштва, а не само породице у којој дете живи (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

2. КРИМИНОЛОШКИ И ВИКТИМОЛОШКИ АСПЕКТИ ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА ДЕЦЕ

Криминолошки и виктимолошки аспекти злостављања и занемаривања деце имају посебан значај, јер омогућавају да се ова појава не посматра само као скуп појединачних противправних радњи, већ као сложен друштвени, породични и индивидуални феномен који настаје у одређеним животним, психолошким, економским и културним околностима. Криминолошка анализа усмерена је на узроке, услове, облике испољавања и карактеристике учинилаца, док виктимолошка анализа у средиште ставља дете као жртву, његову рањивост, последице претрпљеног насиља и положај у систему заштите. Ова два приступа међусобно се допуњују, јер није могуће потпуно разумети злостављање и занемаривање деце ако се истовремено не сагледају разлози због којих до насиља долази и последице које оно оставља на жртву. Управо због тога се у савременој литератури наглашава да је заштита деце могућа само онда када се правна реакција повеже са разумевањем узрока насиља и положаја жртве у конкретном породичном и друштвеном контексту (Константиновић Вилић, Николић Ристановић, & Костић, 2012; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Када се злостављање и занемаривање деце анализирају криминолошки, посебна пажња мора бити усмерена на чињеницу да се овај облик криминалитета често дешава у сфери приватности, у односима блискости и зависности, што га чини тежим за откривање од оних облика насиља који се дешавају у јавном простору или између непознатих лица. Породица, која би по својој природи требало да буде основни простор заштите, развоја и емоционалне сигурности детета, у овим случајевима постаје простор угрожавања, страха и немоћи. Та околност има велики криминолошки значај, јер показује да учинилац не мора бити непознато или социјално удаљено лице, већ управо оно лице коме је поверена брига о детету. Због тога се у истраживању ове појаве мора напустити поједностављена представа о породици као увек безбедном окружењу и прихватити чињеница да се најтежи облици насиља над децом неретко дешавају унутар најближих односа (Ђуричић Бањанин, 1998; Љубојев, 2009).

Виктимолошки аспект ове теме посебно је важан зато што дете као жртва има специфичан положај који се битно разликује од положаја одраслих жртава криминалитета. Дете је развојно незрело, економски зависно, емоционално везано за

одрасле и често неспособно да разуме праву природу насиља које трпи, због чега је његова могућност отпора, бекства, пријављивања или тражења помоћи веома ограничена. Управо та зависност ствара висок степен виктимолошке рањивости, јер жртва не само да трпи повреду, већ се налази у односу у коме од учиниоца често зависи њен свакодневни живот. Због тога се злостављање и занемаривање деце не могу анализирати без посебног осврта на страх, стид, осећај кривице, емоционалну амбивалентност и немогућност детета да самостално прекине насилни однос (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Жегарац, 2006).

Посебна карактеристика криминолошко виктимолошке анализе јесте потреба да се ова појава сагледа као процес, а не само као појединачан догађај. У многим случајевима злостављање и занемаривање не настају изненада, већ се развијају постепено, кроз поремећене породичне односе, неадекватне васпитне обрасце, економске и социјалне притиске, нерешене психолошке проблеме, зависности, претходна искуства виктимизације и одсуство подршке шире заједнице. Последице по дете такође нису увек непосредно видљиве, већ се могу испољити касније, у виду психичких тешкоћа, проблема у понашању, тешкоћа у учењу, поремећаја односа са другима и повећане рањивости за нове облике виктимизације. Због тога је неопходно да се ова тема обрађује не само кроз норме кривичног права, већ и кроз шири систем знања који омогућава разумевање узрока и последица (Боневски & Новотни, 2008; Пејовић Милованчевић, Тењовић, & Ишпановић, 2014).

2.1. Етиологија злостављања и занемаривања деце

Етиологија злостављања и занемаривања деце односи се на проучавање узрока и услова који доводе до настанка ове појаве, при чему се у савременој криминологији не прихвата једноузрочно објашњење, већ се полази од става да је реч о сложенем сплету индивидуалних, породичних, друштвених и културних фактора. Ниједан фактор сам по себи не мора нужно довести до злостављања или занемаривања, али њихово међусобно деловање може значајно повећати ризик да дете буде изложено насиљу. Тако се у анализи морају узети у обзир личне особине и животна историја учиниоца, породична структура, квалитет партнерских и родитељских односа, економски положај породице, социјална изолованост, културни ставови о васпитању и степен институционалне подршке. Управо та вишеслојност узрока показује да злостављање и занемаривање деце није могуће

разумети као последицу једног тренутка слабости, већ као резултат сложених односа који се развијају у конкретном социјалном окружењу (Константиновић Вилић и сар., 2012; Милосављевић, 1998).

Узроци злостављања и занемаривања често се налазе у поремећеној породичној динамици, али се не сме занемарити ни утицај ширих друштвених околности које могу ослабити капацитете породице да обезбеди безбедно и подстицајно окружење за дете. Сиромаштво, незапосленост, стамбена несигурност, социјална искљученост и недостатак подршке могу створити услове у којима се родитељски стрес повећава, а способност адекватног реаговања на дететове потребе смањује. Ипак, такви услови не смеју бити схваћени као оправдање за насиље, већ као околности које захтевају превентивну и социјалну интервенцију. Уколико се породици не пружи подршка у раној фази, ризици се могу продубити, а дете може постати жртва трајног занемаривања или злостављања (Жегарац, 2006; Костић & Димовски, 2013).

Поред социјалних фактора, значајну улогу имају и психолошке карактеристике учиниоца, нарочито када су присутни ниска толеранција на фрустрацију, импулсивност, зависност од алкохола или психоактивних супстанци, психичке тешкоће, историја сопственог злостављања у детињству или усвојени насилни модели понашања. Особа која је као дете била изложена насиљу не мора нужно постати насилник, али непрорађено искуство виктимизације, уз одсуство подршке и здравих образаца родитељства, може повећати ризик да се насиље понови у следећој генерацији. Управо у томе се огледа трансгенерацијска димензија злостављања, јер породични обрасци могу преживљавати кроз време ако нису препознати, прекинути и замењени ненасилним облицима васпитања и комуникације (Ђуричић Бањанин, 1998; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Етиолошко проучавање има и практичан значај, јер омогућава да се превентивне мере усмере на стварне изворе ризика, уместо да се институције активирају тек када је насиље већ наступило. Ако се препознају породице у којима су присутни вишеструки ризици, као што су партнерско насиље, занемаривање основних потреба, зависност, менталне тешкоће, социјална изолација или претходне пријаве насиља, могуће је благовремено укључити центре за социјални рад, здравствене службе, образовне установе и друге облике подршке. На тај начин етиологија не остаје само теоријска област, већ постаје основ за превенцију, процену ризика и планирање заштите детета. Због тога се у стручним приручницима инсистира на обавези свих система да препознају

ризичне околности и поступају пре него што последице постану непоправљиве (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

2.1.1. Фактори на страни учиниоца

Фактори на страни учиниоца представљају један од значајних елемената етиолошке анализе злостављања и занемаривања деце, јер се кроз њих могу разумети индивидуалне карактеристике, животна искуства, психолошка стања и обрасци понашања који повећавају ризик од насилног или неодговорног поступања према детету. Учиниоца може бити родитељ, старатељ, сродник, наставник, васпитач, тренер, здравствени радник или друго лице које има одређену моћ, ауторитет или приступ детету. У породичном контексту, највећи значај имају родитељске способности, емоционална зрелост, начин решавања конфликта, однос према детету и способност да се дететове потребе препознају као одвојене од потреба одраслог. Када је одрасло лице неспособно да контролише импулсе, да поднесе фрустрацију или да разуме развојне потребе детета, ризик од злостављања и занемаривања постаје знатно већи (Љубојев, 2008; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Један од честих фактора на страни учиниоца јесте сопствена историја злостављања или занемаривања у детињству, јер лица која су одрасла у насилном окружењу могу усвојити насиље као прихватљив или уобичајен начин решавања проблема и васпитања деце. То, међутим, не значи да постоји аутоматска веза између раније виктимизације и каснијег насилништва, јер многе жртве прекидају тај образац и развијају ненасилне моделе родитељства. Ипак, када претходна траума није препозната и обрађена, када изостају подршка, саморефлексија и социјална контрола, постоји опасност да се насилни породични модел пренесе на нову генерацију. Због тога се трансгенерацијски пренос насиља мора посматрати као ризик који захтева превентивни рад, а не као неизбежна судбина појединца (Ђуричић Бањанин, 1998; Костић & Димовски, 2013).

Психопатологија, зависност од алкохола или дрога, хронични стрес, агресивност, љубомора, потреба за контролом и ниска емпатија такође се могу јавити као фактори који повећавају могућност злостављања и занемаривања. Код неких учинилаца насиље је последица импулсивне реакције, док је код других део трајног обрасца контроле, доминације и кажњавања. Посебно је опасно када учинилац дете не доживљава као

самосталну личност, већ као продужетак себе, средство за испуњавање сопствених очекивања или објекат на коме се испољавају фрустрације. У таквим случајевима злостављање није само последица тренутног беса, већ дубљег поремећаја односа моћи, у коме се дете ставља у положај потчињености и страха (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Боневски & Новотни, 2008).

Посебан проблем представљају учиниоци сексуалног злостављања деце, јер се код њих често јављају обрасци манипулације, постепеног приближавања детету, стицања поверења породице и стварања односа тајности. За разлику од стереотипне представе о сексуалном насилнику као непознатом лицу, у многим случајевима учинилац је особа из блиског окружења, што отежава откривање и повећава трауму детета. Породично сексуално злостављање посебно је опасно зато што се дешава у систему односа који би требало да буде заштитни, а постаје простор уцене, стида и страха. Због тога је неопходно да се у анализи фактора на страни учиниоца посебно размотре механизми манипулације, злоупотребе поверења и прикривања злостављања (Лазич, 2008; Милосављевић, 1998).

2.1.2. Породични фактори

Породични фактори имају једно од централних места у етиологији злостављања и занемаривања деце, јер је породица основни простор у коме дете одраста, развија се, стиче прва искуства сигурности и учи обрасце односа са другима. Када је породична средина стабилна, емоционално подржавајућа и ненасилна, она представља најважнији заштитни фактор у развоју детета, али када је обележена конфликтима, насиљем, занемаривањем, зависношћу, сиромаштвом или емоционалном хладноћом, она може постати извор дубоке трауме. Породични фактори не делују изоловано, већ се често међусобно појачавају, па се економске тешкоће, партнерско насиље, лоши родитељски капацитети и социјална изолација могу удружити у образац у коме дете постаје најрањивији члан породице. Због тога анализа породице има суштински значај за разумевање насиља над децом (Костић & Димовски, 2013; Жегарац, 2006).

Дисфункционалност породице може се испољити кроз сталне конфликте, одсуство јасних граница, непредвидљиво понашање родитеља, занемаривање потреба детета, укључивање детета у партнерске сукобе или коришћење детета као средства

притиска. У таквом окружењу дете често нема осећај стабилности и сигурности, већ живи у сталном ишчекивању новог конфликта, казне или одбацивања. Посебно је тешка ситуација када дете истовремено сведочи насиљу између родитеља и само трпи злостављање или занемаривање, јер се тада границе између директне и индиректне виктимизације губе. Дете које присуствује породичном насиљу није само посматрач, већ жртва атмосфере страха, беспомоћности и нарушеног поверења у породицу као место заштите (Ђуричић Бањанин, 1998; Љубојевић, 2009).

Сиромаштво и социјална изолација могу бити значајни породични фактори ризика, али се мора нагласити да они сами по себи не значе да ће дете бити злостављано или занемарено. Многе породице које живе у тешким материјалним условима успевају да деци пруже љубав, сигурност и подршку, док се насиље може јавити и у материјално обезбеђеним породицама. Ипак, када сиромаштво прати хронични стрес, незапосленост, зависност, изостанак подршке, лоше становање и осећај бесперспективности, капацитет родитеља да одговоре на потребе детета може бити значајно смањен. Због тога је потребно разликовати материјалну оскудицу од занемаривања, али истовремено препознати да социјална политика има важну превентивну улогу у заштити деце (Милосављевић, 1998; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Породични фактори могу бити и заштитни и ризични, у зависности од тога да ли породица има унутрашње снаге и спољну подршку да превазиђе кризе без прибегавања насиљу. Подршка сродника, доступност социјалних услуга, сарадња са школом, здравственом службом и центром за социјални рад, као и спремност родитеља да прихвате помоћ, могу значајно смањити ризик од даљег угрожавања детета. Са друге стране, затвореност породице, одбијање сарадње, прикривање проблема и оправдавање насиља као васпитне мере повећавају опасност од хроничне виктимизације. Због тога је у раду са породицом неопходно истовремено процењивати ризике и снаге, јер циљ није само утврђивање одговорности, већ и обезбеђивање стварне заштите детета (Жегарац, 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

2.1.3. Друштвени и културолошки фактори

Друштвени и културолошки фактори имају значајну улогу у настанку, прикривању и толерисању злостављања и занемаривања деце, јер друштвене норме и вредности утичу на то шта се препознаје као насиље, шта се сматра прихватљивим васпитањем и када се

очекује интервенција институција. У срединама у којима је физичко кажњавање дуго било прихваћено као легитиман начин дисциплиновања детета, граница између васпитања и насиља често је нејасна, а околина може остати пасивна чак и када дете трпи озбиљно повређивање. Таква културна толеранција на насиље отежава превенцију, јер се насилно понашање рационализује као породична ствар, родитељско право или традиционална строгост. Због тога је промена друштвених ставова један од кључних предуслова ефикасне заштите деце (Милосављевић, 1998; Ђуричић Бањанин, 1998).

Схватање приватности породице представља један од најважнијих културолошких фактора који може допринети прикривању злостављања и занемаривања. Иако је приватност породичног живота значајна вредност, она не може имати предност над правом детета на живот, здравље, безбедност и достојанство. Када се свака интервенција у породицу доживљава као недопустиво мешање, ствара се простор у коме насиље може дуго трајати без спољне контроле. Посебно је проблематично када суседи, рођаци, наставници или други чланови заједнице препознају знаке угрожавања, али не реагују због страха, равнодушности или уверења да родитељ има право да поступа како жели. Такво ћутање заједнице може постати један од услова трајања насиља (Љубојевић, 2008; Костић & Димовски, 2013).

Друштвени фактори укључују и институционалну развијеност система заштите, јер чак и када постоје добри закони, њихова примена зависи од доступности стручних служби, обучености професионалаца, међусобне сарадње и поверења грађана у институције. Уколико центри за социјални рад немају довољно капацитета, ако школе не пријављују сумњу на насиље, ако здравствени радници не препознају знаке злостављања или ако полиција и тужилаштво поступају споро, дете може остати без заштите. Тако се друштвени фактори не односе само на вредности и ставове, већ и на стварну способност система да реагује. Због тога је институционална култура поступања према деци једнако важна као и правни прописи (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Културолошки фактори посебно су видљиви у односу према сексуалном злостављању, где стид, страх од срамоте, заштита породичног угледа и неповерење у исказ детета могу довести до прикривања злостављања и притиска на жртву да ћути. У патријархалним срединама често је присутна тежња да се породични проблеми не износе у јавност, а дете, нарочито ако је жртва сексуалне злоупотребе, може бити изложено

додатном стигматизовању. Такви ставови не само да отежавају откривање, већ могу довести до секундарне виктимизације, јер се одговорност, сумња или срамота преносе на жртву уместо на учиниоца. Због тога превенција мора укључити и образовање јавности, развијање поверења у институције и јасну поруку да за насиље никада није одговорно дете (Лазих, 2008; Константиновић Вилић и сар., 2012).

2.2. Виктимолошка анализа

Виктимолошка анализа злостављања и занемаривања деце усмерена је на проучавање детета као жртве, његове рањивости, положаја у односу са учиниоцем, начина на који трпи, разуме и пријављује насиље, као и последица које виктимизација оставља на његов развој. За разлику од приступа који у средиште ставља само учиниоца и кривичноправну одговорност, виктимолошки приступ полази од тога да се мора разумети и искуство жртве, јер без тог разумевања нема ни потпуне заштите. Дете као жртва није уобичајена процесна страна, већ лице које због узраста и психичке незрелости захтева посебан степен пажње, подршке и заштите од поновне трауматизације. Због тога је виктимолошка анализа неопходна за сваку озбиљну расправу о злостављању и занемаривању деце (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Жегарац, 2006).

У виктимолошком смислу, дете се налази у посебно тешком положају јер често није у стању да јасно именује оно што му се дешава, нарочито ако је насиље део његове свакодневице. Оно може осећати страх од казне, страх да му нико неће веровати, страх од раздвајања породице или страх да ће бити окривљено за последице откривања. У случајевима сексуалног злостављања, овим осећањима додају се стид, конфузија и осећај прљавштине или кривице, који су често последица манипулације учиниоца. Због тога се ћутање детета не сме тумачити као доказ да насиља нема, већ као могући симптом страха и зависности. Виктимолошки приступ управо упозорава да реакције жртве могу бити различите и да не постоји један очекивани образац понашања злостављаног детета (Лазих, 2008; Љубојев, 2009).

Виктимолошка анализа обухвата и питање односа између жртве и учиниоца, јер је код злостављања и занемаривања деце тај однос често блиски, породични или васпитни. Када је учинилац родитељ или старатељ, дете се налази у посебном конфликту, јер особа која га повређује истовремено може бити особа коју воли, од које зависи и чију пажњу жели. Та емоционална сложеност може довести до тога да дете оправдава

насилника, умањује насиље, повлачи изјаву или одбија сарадњу са институцијама. Такво понашање не сме се разумети као непоузданост жртве, већ као последица трауматске везаности и зависности. Због тога је неопходно да професионалци који поступају са децом разумеју виктимолошку специфичност породичног насиља (Костић & Димовски, 2013; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Посебан значај виктимолошке анализе огледа се у томе што она указује на потребу да се дете не сведе само на доказно средство у кривичном поступку. Иако је исказ детета често важан за доказивање, дете пре свега мора бити посматрано као личност којој је потребна заштита, подршка и опоравак. Ако институције поступају искључиво са циљем утврђивања чињеница, а занемаре психичко стање детета, могу га изложити додатном страху, притиску и поновном проживљавању трауме. Због тога је у виктимолошком приступу наглашено да правни поступак мора бити прилагођен детету, а не дете поступку. Само тако се може остварити равнотежа између потребе за кажњавањем учиниоца и обавезе да се жртва заштити од новог повређивања (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Виктимолошка анализа мора узети у обзир чињеницу да се искуство злостављања не исцрпљује само у објективно утврђеним радњама, већ и у начину на који жртва то искуство доживљава, памти и интегрише у сопствени развој. Danese и Widom су, на основу истраживања које је укључило судски документоване случајеве злостављања и касније субјективне исказе испитаника, указали да је за разумевање психопатолошких последица важно разликовати објективно евидентирано злостављање од субјективног доживљаја злостављања (Danese & Widom, 2020). Ово је значајно и за поступање са децом жртвама, јер институције не смеју занемарити унутрашње искуство детета, чак ни онда када су материјални докази ограничени или када дете тешко вербализује оно што му се догодило.

2.2.1. Дете као посебно рањива жртва

Дете као жртва злостављања и занемаривања представља посебно рањиву категорију због узраста, психофизичке незрелости, зависности од одраслих и ограничене могућности да само заштити своја права. Рањивост детета не произлази само из његове физичке слабости, већ и из чињенице да оно тек развија способност разумевања односа, препознавања неправде и процене опасности. Дете често нема довољно животног

искуства да би знало да оно што трпи није нормално, нарочито ако је рођено и одрасло у породици у којој су насиље, страх и понижавање свакодневни. Због тога се у виктимологији истиче да дете није само умањена верзија одрасле жртве, већ лице чија се заштита мора заснивати на развојним, емоционалним и социјалним специфичностима (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Милосављевић, 1998).

Посебна рањивост детета огледа се и у његовој зависности од лица која могу бити учиниоци насиља. Када дете трпи злостављање од родитеља, старатеља или другог блиског лица, оно се налази у ситуацији у којој мора да опстане у односу који га истовремено храни, смешта, контролише и повређује. Та зависност може довести до тога да дете не пријављује насиље, јер се плаши раздвајања од породице, одмазде, неверовања или губитка јединог познатог окружења. Оваква ситуација показује колико је положај детета специфичан, јер оно не може једноставно напустити насилни однос, као што се понекад погрешно очекује од жртава насиља. Због тога је обавеза институција да препознају и штите дете чак и када оно само не тражи помоћ (Жегарац, 2006; Љубојев, 2008).

Посебна рањивост детета произлази и из чињенице да злостављање делује на личност која се још увек развија, због чега последице могу бити дубље и трајније него код одраслих жртава. Teicher и Samson наглашавају да злостављање и занемаривање у детињству могу утицати на развој неуробиолошких система повезаних са стресом, емоционалном регулацијом и каснијом психичком стабилношћу (Teicher & Samson, 2016). Овај налаз има посебан значај за правну и виктимолошку анализу, јер показује да повреда детета није увек видљива у тренутку извршења дела, већ се може испољити касније кроз психичке тешкоће, проблеме у понашању, нарушене односе и смањену способност адаптације.

Рањивост детета појачана је и тиме што злостављање и занемаривање делују на личност која је у развоју, па последице могу постати део његовог идентитета и начина функционисања. Дете које је дуго понижавано може поверовати да није вредно, дете које је занемаривано може усвојити уверење да његове потребе нису важне, а дете које је сексуално злостављано може развити дубок осећај стида и нарушен однос према сопственом телу. Такве последице не морају увек бити одмах видљиве, али се могу испољити касније, кроз психичке сметње, агресивност, повученост, тешкоће у блиским односима или ризична понашања. Управо зато је рана заштита детета од пресудног

значаја, јер се спречава не само тренутно повређивање, већ и дугорочно нарушавање развоја (Боневски & Новотни, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Дете као посебно рањива жртва захтева прилагођену институционалну реакцију, што значи да поступци морају бити вођени тако да се детету обезбеди сигурност, разумљива комуникација, стручна подршка и заштита од секундарне виктимизације. Неопходно је да се са дететом разговара на начин који је примерен његовом узрасту и развојном нивоу, без притиска, сугестивних питања и непотребног понављања трауматичних садржаја. Истовремено, мора се водити рачуна о томе да се детету верује, али и да се чињенице утврђују стручно и одговорно. Најбољи интерес детета мора бити водиља сваког поступања, јер је циљ система не само санкционисање учиниоца, већ и обезбеђивање услова за опоравак и наставак развоја детета у безбедном окружењу (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

2.2.2. Краткорочне и дугорочне последице злостављања и занемаривања

Краткорочне последице злостављања и занемаривања деце могу се испољити непосредно након насиља, али и током периода у коме дете живи у угрожавајућем окружењу, при чему оне могу бити физичке, психичке, емоционалне, социјалне и образовне. Код физичког злостављања последице могу бити повреде, бол, страх, поремећај сна, избегавање одређених особа и повишена узнемиреност, док се код емоционалног злостављања често јављају плачљивост, повученост, осећај безвредности, претерана послушност или агресивност. Код занемаривања се могу појавити неухрањеност, запуштен изглед, здравствени проблеми, умор, изостанци из школе и заостајање у развоју. Такве последице представљају сигнале које околина мора препознати, јер су често први видљиви знаци да је дете угрожено (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Дугорочне последице су посебно сложене, јер злостављање и занемаривање могу утицати на формирање личности, емоционалну стабилност, способност поверења, самопоштовање и касније односе са другима. Деца која су била изложена насиљу могу у одраслом добу имати повећан ризик од анксиозних и депресивних поремећаја, паничних симптома, злоупотребе супстанци, самоповређивања, проблематичних партнерских односа и потешкоћа у родитељству. Истраживања о повезаности злостављања у детињству са психопатологијом указују да траума из раног периода живота може имати

далекосежне последице по психичко здравље, нарочито када није праћена подршком и адекватном интервенцијом. Зато се злостављање не сме посматрати као нешто што престаје онда када престане насилно понашање, јер последице могу трајати годинама (Боневски & Новотни, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Последице злостављања и занемаривања могу бити и социјалне, јер дете које је одрасло у атмосфери страха и несигурности често има тешкоће у успостављању стабилних односа са вршњацима, наставницима и касније партнерима. Нека деца постају повучена и неповерљива, док друга развијају агресивне обрасце понашања, јер су научила да се односи заснивају на сили, контроли и доминацији. У школском окружењу могу се јавити пад концентрације, лош успех, изостанци, проблеми у дисциплини или одбацивање од вршњака. Тако злостављање и занемаривање не утичу само на унутрашњи живот детета, већ и на његово место у заједници, могућност образовног напредовања и каснију социјалну интеграцију (Милосављевић, 1998; Ђуричић Бањанин, 1998).

Дугорочне последице злостављања и занемаривања потврђене су бројним емпиријским истраживањима, нарочито у области менталног здравља. У систематском прегледу и мета-анализи, Norman et al. (2012) утврдили су повезаност физичког злостављања, емоционалног злостављања и занемаривања у детињству са повећаним ризиком од депресивности, злоупотребе психоактивних супстанци, суицидалног понашања и других неповољних исхода у каснијем животу. Ови налази указују да злостављање деце не представља само тренутно угрожавање живота, здравља или достојанства, већ може бити основ за дуготрајну виктимизацију која се наставља и након престанка непосредног насиља.

Новија истраживања додатно потврђују да злостављање у детињству има значајан удео у настанку каснијих менталних поремећаја и самоубилачког понашања. Grummitt, Baldwin, Lafoa'i, Keyes и Barrett су, на основу података из популационих истраживања, анализирали терет менталних поремећаја и суицидалности који се може приписати злостављању у детињству, укључујући физичко, сексуално и емоционално злостављање, као и емоционално и физичко занемаривање (Grummitt et al., 2024). Овакав приступ је важан зато што злостављање деце премешта из оквира појединачног породичног проблема у област јавног здравља, превентивне политике и дугорочне друштвене одговорности.

2.2.3. Проблем „тамне бројке“ криминалитета

Проблем „тамне бројке“ криминалитета представља једно од најважнијих питања у анализи злостављања и занемаривања деце, јер велики број случајева никада не буде откривен, пријављен или процесуиран. Званичне статистике зато приказују само онај део појаве који је постао видљив институцијама, док стварни обим остаје знатно шири и теже мерљив. Код насиља над децом овај проблем је посебно изражен због породичне тајности, зависности детета од учиниоца, страха од последица, стида, неповерења у институције и недостатка сведока који су спремни да реагују. Због тога се не може закључити да је проблем мањи само зато што је број пријављених случајева ограничен, јер низак број пријава може указивати управо на прикривеност, а не на реткост појаве (Константиновић Вилић и сар., 2012; Милосављевић, 1998).

Тамна бројка је нарочито висока када је учинилац члан породице или друго блиско лице, јер дете често живи у окружењу које контролише информације, спречава откривање и врши притисак да се о насиљу не говори. У таквим случајевима дете може бити уверено да му нико неће веровати, да ће бити кажњено ако проговори или да ће бити криво за распад породице. Сексуално злостављање је посебно оптерећено стидом и страхом, што додатно доприноси непријављивању. Осим тога, околина понекад препознаје сумњиве знаке, али не жели да се укључи, сматрајући да је реч о приватној ствари породице. Тако ћутање детета и пасивност околине заједно стварају простор у коме насиље може трајати годинама (Лазич, 2008; Љубојев, 2009).

Проблем „тамне бројке“ додатно се усложњава тиме што се подаци о злостављању могу разликовати у зависности од тога да ли се ослањају на службене евиденције, самопријављене исказе, ретроспективна сећања или процене стручњака. Baldwin, Coleman, Francis и Danese указују да проспективне и ретроспективне мере злостављања не морају обухватити исте групе лица и да могу имати различиту повезаност са каснијом психопатологијом (Baldwin et al., 2024). Ово је значајно за криминолошку анализу, јер показује да званична статистика не може бити једини извор за процену стварног обима злостављања и занемаривања деце, већ је неопходно комбиновати различите методе и изворе података.

Проблем тамне бројке повезан је и са начином рада институција, јер ако грађани немају поверења да ће пријава довести до стварне заштите, мања је вероватноћа да ће насиље бити пријављено. Уколико су поступци спори, ако се дете више пута испитује,

ако се породица не прати након пријаве или ако изостаје координација између служби, јавља се утисак да систем није способан да заштити жртву. То може обесхрабрити не само децу, већ и наставнике, лекаре, рођаке и друге који би могли пријавити сумњу. Због тога смањење тамне бројке није могуће само кроз прописивање обавезе пријављивања, већ захтева изградњу делотворног, брзог и детету прилагођеног система реаговања (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

Са научног становишта, тамна бројка отежава процену стварне распрострањености злостављања и занемаривања деце, што има последице и по креирање јавних политика. Ако се ослања само на званичне податке, може се потценити обим проблема и недовољно планирати превентивне мере, број стручњака, услуге подршке и програми заштите. Зато је потребно користити различите изворе података, укључујући истраживања самопријављене виктимизације, податке школа, здравствених служби, центара за социјални рад и невладиних организација. Тек комбиновањем више извора могуће је приближити се стварној слици проблема, иако се потпуно отклањање тамне бројке вероватно никада не може постићи. Управо зато овај проблем остаје једно од централних питања криминологије насиља над децом (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Константиновић Вилић и сар., 2009).

2.3. Секундарна виктимизација деце

Секундарна виктимизација деце означава додатно повређивање жртве које не произлази непосредно из првобитног акта злостављања или занемаривања, већ из начина на који околина, институције, медији или правни систем реагују након откривања насиља. Дете које је већ претрпело трауму може бити поново повређено ако му се не верује, ако се његов исказ понавља више пута, ако се поступа грубо, ако се суочава са учиниоцем или ако се његова приватност излаже јавности. Овај облик виктимизације посебно је опасан јер може појачати осећај стида, кривице и беспомоћности, као и створити уверење да откривање насиља није донело заштиту, већ нову патњу. Због тога је спречавање секундарне виктимизације један од кључних задатака система заштите деце (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Секундарна виктимизација може настати у различитим фазама поступања, од првог разговора са дететом, преко лекарског прегледа, поступања центра за социјални рад, полицијског и тужилачког испитивања, до судског поступка и медијског извештавања. Посебно је проблематично када више институција поступа одвојено и када свака од њих од детета тражи да поново описује трауматичне догађаје, без координације и без стручне подршке. У таквим околностима дете може стећи утисак да је оно предмет испитивања, а не лице коме је потребна заштита. Због тога се у стручним смерницама наглашава потреба за мултисекторском сарадњом, планираним интервјуом и ограничењем непотребног понављања исказа (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Посебан облик секундарне виктимизације јавља се када се дете окривљује за оно што му се догодило или када се његово понашање тумачи као доказ да насиља није било. На пример, ако дете касно пријави сексуално злостављање, ако промени исказ, ако показује амбивалентност према учиниоцу или ако не реагује онако како одрасли очекују, може бити изложено сумњи и неповерењу. Међутим, управо су такве реакције често последица трауме, страха, манипулације и зависности. Због тога је потребно да професионалци буду обучени да разумеју понашање трауматизованог детета и да избегну стереотипна очекивања о томе како жртва треба да се понаша (Лазих, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Спречавање секундарне виктимизације захтева да се у сваком поступању поштује достојанство детета, његово право на приватност, безбедност и психолошку подршку. То подразумева да се са дететом разговара у примереном простору, да разговор воде обучена лица, да се избегавају сугестивна и понављајућа питања, да се дете не излаже непотребном контакту са учиниоцем и да се целокупан поступак организује тако да се минимизује додатни стрес. Овакво поступање није само питање хуманости, већ и питање квалитета доказивања, јер дете које се осећа безбедно и подржано може дати поузданији исказ него дете које је уплашено, изложено притиску или збуњено. Зато је заштита од секундарне виктимизације саставни део правичног и ефикасног система заштите деце (Костић & Димовски, 2013; Константиновић Вилић и сар., 2012).

2.3.1. Улога институција у секундарној виктимизацији

Институције имају двоструку улогу у случајевима злостављања и занемаривања деце, јер могу бити најважнији извор заштите, али и извор секундарне виктимизације ако поступају нестручно, споро, некоординисано или без разумевања потреба детета. Центри за социјални рад, полиција, јавно тужилаштво, судови, здравствене установе и школе имају законску и професионалну обавезу да реагују када постоји сумња да је дете угрожено, али начин њихове реакције одлучује да ли ће дете осетити заштиту или додатни притисак. Уколико се дете испитује више пута, ако се његов исказ доводи у питање без стручног основа, ако се поступак одуговлачи или ако се не обезбеди безбедност након пријаве, институције могу ненамерно продубити трауму. Због тога се од институција очекује висок степен стручности, осетљивости и координације (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Секундарна виктимизација у институционалном поступању често настаје због недостатка сарадње између система, јер свака служба посматра случај из сопствене надлежности, без довољно размене информација и заједничког планирања. Здравствена установа може уочити повреде, школа промене у понашању, центар за социјални рад породичне ризике, а полиција елементе кривичног дела, али ако ови подаци не буду повезани, дете може остати без целовите заштите. Такође, када институције немају јасно дефинисане процедуре, могу се јавити пропусти, одлагања и пребацивање одговорности. Управо зато су протоколи о поступању у случајевима злостављања и занемаривања значајни, јер постављају оквир за координисано деловање и смањују ризик од институционалне штете (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Један од најосетљивијих момената у поступању институција јесте разговор са дететом, јер од начина на који се тај разговор води може зависити не само квалитет добијених информација, већ и психичко стање детета. Ако се детету постављају неприкладна питања, ако се врши притисак да се сети детаља, ако се исказ понавља пред више лица или ако се дете доводи у ситуацију да осећа одговорност за исход поступка, може доћи до додатне трауматизације. Зато разговор са дететом треба да воде обучени стручњаци, у условима који обезбеђују сигурност, уз уважавање узраста, развојног нивоа и емоционалног стања детета. Посебно је важно да се дете не третира као средство доказивања, већ као жртва којој је потребна заштита (Костић & Димовски, 2013; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Институције могу спречити секундарну виктимизацију ако поступају благовремено, усклађено и у складу са најбољим интересом детета. То подразумева да се одмах процени ризик, да се дете заштити од даљег контакта са учиниоцем ако је то потребно, да се обезбеди психолошка подршка, да се избегне непотребно понављање исказа и да се породици понуди одговарајућа помоћ када је то могуће и безбедно. Такође је важно да се професионалци континуирано обучавају, јер рад са злостављаном и занемареном децом захтева знање које превазилази уобичајене административне процедуре. Само институције које разумеју трауму, развој детета и динамику насиља могу бити истински заштитни фактор, а не додатни извор повређивања (Константиновић Вилић и сар., 2012; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

2.3.2. Улога медија у секундарној виктимизацији

Медији имају значајну улогу у обликовању јавне свести о злостављању и занемаривању деце, али истовремено могу бити и извор секундарне виктимизације ако о случајевима насиља извештавају сензационалистички, непрофесионално или без заштите идентитета детета. Када се у медијима износе детаљи који омогућавају препознавање жртве, када се описују интимне околности злостављања или када се насиље представља као шокантна прича ради привлачења пажње јавности, дете може бити изложено стигматизацији, срамоћењу и поновном проживљавању трауме. Посебно је опасно када медијски садржаји остану трајно доступни у електронском облику, јер жртва може годинама касније бити поново суочена са сопственом виктимизацијом. Због тога медијско извештавање мора бити засновано на етичким стандардима и заштити најбољег интереса детета (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Милосављевић, 1998).

Сензационализам у извештавању о насиљу над децом често доводи до тога да се пажња јавности усмерава на детаље злостављања, личност учиниоца или породичну драму, док се занемарују системски узроци, обавезе институција и потреба за превенцијом. Такав приступ може створити погрешан утисак да је реч о ретким, изузетним и монструозним случајевима, уместо да се јавности покаже да злостављање и занемаривање могу бити распрострањени, прикривени и присутни у различитим срединама. Медији зато имају одговорност да не производе страх и знатижељу, већ разумевање, осетљивост и спремност на пријављивање сумње. Уколико се насиље над

децом представља само кроз драматичне појединачне случајеве, губи се прилика да се јавност едукује о знацима злостављања, начинама реаговања и значају институционалне сарадње (Ђуричић Бањанин, 1998; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Посебан проблем настаје када медији, директно или индиректно, доводе у питање исказ детета, траже кривицу у понашању жртве или објављују информације које могу довести до препознавања детета у локалној заједници. Иако се понекад формално не наведе име и презиме, довољно је објавити место, породичне околности, школу или друге податке да би дете било препознато. То може довести до вршњачког исмевања, изолације, стигме и додатног страха, што представља јасан пример секундарне виктимизације. Медији морају имати у виду да право јавности да буде обавештена не може бити изнад права детета на приватност, достојанство и опоравак. Зато је професионално извештавање о насиљу над децом обавеза која има и правну и моралну димензију (Лазих, 2008; Љубојев, 2009).

Медији могу имати и позитивну улогу ако о злостављању и занемаривању деце извештавају одговорно, едукативно и усмерено на превенцију. Они могу допринети подизању свести јавности, разбијању предрасуда, охрабривању пријављивања, информисању о доступним службама подршке и јачању друштвене нетолеранције према насиљу. Да би се та улога остварила, потребно је да новинари познају основне принципе заштите деце, да се консултују са стручњацима, да избегавају сензационализам и да у први план ставе системске поуке, а не интимну патњу жртве. На тај начин медији могу постати савезници у заштити деце, уместо да својим извештавањем продубљују последице виктимизације (Костић & Димовски, 2013; Константиновић Вилић и сар., 2012).

3. МЕЂУНАРОДНИ И УПОРЕДНОПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ ОД НАСИЉА

Међународни и упоредноправни оквир заштите деце од насиља има изузетан значај за разумевање савременог приступа злостављању и занемаривању деце, јер се заштита детета данас не посматра само као унутрашње питање појединачне државе, већ као део ширег система људских права и међународних стандарда. Дете се у савременом праву препознаје као самосталан носилац права, а не само као члан породице или лице које је у потпуности подређено родитељској власти, због чега је држава дужна да обезбеди делотворне механизме заштите од сваког облика физичког, психичког, сексуалног и другог насиља. Међународни документи су посебно значајни зато што постављају опште стандарде који обавезују државе да развијају законодавство, институције, превентивне мере и поступке прилагођене деци. Управо зато се домаћи правни систем не може анализирати изоловано, већ у односу на међународне обавезе и општеприхваћене принципе заштите детета (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Значај међународног оквира огледа се у томе што он уводи јасну обавезу државе да не остане пасивна када је дете изложено насиљу, чак и онда када се насиље дешава у породици или у другом приватном окружењу. Савремено схватање људских права полази од тога да држава има позитивну обавезу да спречи, истражи, санкционише и отклони последице насиља, што је нарочито важно у случајевима у којима су жртве деца. Та позитивна обавеза подразумева не само постојање кривичних инкриминација, већ и стварну способност система да препозна ризик, заштити дете, обезбеди подршку и спречи поновну виктимизацију. Управо у том смислу међународни стандарди делују као мерило квалитета домаћег законодавства и праксе, јер формално постојање закона није довољно ако се они не примењују на начин који штити најбољи интерес детета (Константиновић Вилић, Николић Ристановић, & Костић, 2012; Костић & Димовски, 2013).

Упоредноправни приступ омогућава да се домаћа решења сагледају у ширем контексту и да се уоче модели који могу бити корисни за унапређење система заштите деце. Различите државе развиле су различите механизме поступања у случајевима злостављања и занемаривања, али се у савременим системима све више наглашава

потреба за раним препознавањем ризика, обавезним пријављивањем, специјализованим службама, мултисекторском сарадњом и поступцима прилагођеним детету. Упоредна искуства показују да није довољно ослонити се само на кривичноправну репресију, јер је заштита деце ефикасна само онда када су повезани превенција, социјална подршка, породичноправне мере, образовање, здравство и правосуђе. Због тога упоредноправна анализа има практичну вредност, јер може указати на слабости домаћег система и могуће правце његовог развоја (Жегарац, 2006; Милосављевић, 1998).

Међународни и упоредноправни стандарди не могу бити механички преузети без уважавања домаћег правног, институционалног и културног контекста. Сваки систем заштите деце зависи од степена развијености институција, доступности услуга, стручности професионалаца, друштвених вредности и поверења грађана у државне органе. Ипак, основни принципи морају бити исти, а то су поштовање достојанства детета, право на живот без насиља, најбољи интерес детета, право детета да буде саслушано на примерен начин и обавеза државе да обезбеди заштиту од сваког облика злостављања и занемаривања. На тим принципима треба градити и домаћи систем, јер дете као жртва насиља мора бити заштићено без обзира на то у којој држави живи и у којој се средини насиље дешава (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

3.1. Универзални међународни инструменти

Универзални међународни инструменти представљају основу глобалне заштите деце од злостављања, занемаривања, експлоатације и свих других облика насиља, јер утврђују стандарде који превазилазе границе појединачних држава и постављају минималне обавезе у погледу заштите дечјих права. Највећи значај ових инструмената огледа се у томе што дете препознају као субјекта права, а не као објекат заштите, чиме се мења традиционално схватање односа између детета, породице и државе. Уместо да се заштита детета своди на добру вољу родитеља или институција, међународни стандарди полазе од тога да дете има права која држава мора поштовати, штитити и остваривати. Ово је нарочито важно у области злостављања и занемаривања, јер се управо ту најјасније види потреба да држава интервенише онда када породица не обезбеђује сигурност детета (Ђуричић Бањанин, 1998; Жегарац, 2006).

Универзални инструменти су важни и зато што постављају обавезу државама да развијају свеобухватан систем превенције, заштите, пријављивања, истраге, третмана и рехабилитације деце жртава. То значи да заштита не сме бити сведена само на казну за учиниоца, већ мора обухватити и мере које спречавају насиље пре него што се оно догоди, као и мере које помажу детету да се опорави након виктимизације. Овакав приступ је у складу са савременим виктимолошким схватањем, према коме је жртви потребна целовита подршка, а не само формално учешће у поступку. Нарочито је важно да се деца која су претрпела злостављање и занемаривање не посматрају само као извори доказа, већ као лица којима је потребна сигурност, разумевање и дуготрајна помоћ (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Пејовић Милованчевић, Тењовић, & Ишпановић, 2014).

Универзални међународни стандарди посебно наглашавају принцип недискриминације, што значи да сва деца морају имати једнак ниво заштите без обзира на пол, порекло, социјални статус, здравствено стање, инвалидитет, породичне прилике или друге личне околности. Овај принцип има велики значај у пракси, јер су нека деца изложена вишеструким ризицима, као што су деца без родитељског старања, деца са сметњама у развоју, деца у сиромаштву, деца у институцијама, деца из маргинализованих група и деца која живе у породицама са израженим конфликтима. Ако систем не препозна њихову додатну рањивост, може доћи до продубљивања занемаривања и невидљивости њихових потреба. Због тога универзални стандарди захтевају посебну пажњу према сваком детету чији положај повећава ризик од виктимизације (Жегарац, 2006; Милосављевић, 1998).

Универзални инструменти имају и важну образовну и превентивну функцију, јер утичу на промену друштвених ставова о детету, родитељству, васпитању и прихватљивости насиља. Тамо где је дуго постојало уверење да је физичко кажњавање легитиман део васпитања, међународни стандарди уводе другачије разумевање, према коме ниједан облик понижавања, телесног кажњавања или угрожавања достојанства детета није оправдан. Оваква промена није само правна, већ и културна, јер захтева постепено напуштање модела у коме је дете подређено апсолутној власти одраслих. Управо због тога примена међународних стандарда подразумева и рад са родитељима, професионалцима и широм јавношћу, како би се развила култура ненасилног васпитања и поштовања детета као личности (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Љубојев, 2008).

3.1.1. Конвенција Уједињених нација о правима детета са Опционим протоколима

Конвенција Уједињених нација о правима детета, ратификована Законом о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета, представља најзначајнији међународни документ у области заштите деце, јер на свеобухватан начин уређује права детета и обавезе држава да обезбеде њихово поштовање.¹ Њен значај за тему злостављања и занемаривања деце огледа се у томе што полази од схватања да дете има право на заштиту од свих облика физичког и менталног насиља, повређивања, злостављања, занемаривања, немарног поступања, злоупотребе и експлоатације. Такво одређење има широку заштитну функцију, јер обухвата и активне облике насиља и пропуштање дужне бриге. Конвенција је посебно важна зато што повезује право детета на заштиту са правом на развој, достојанство, здравље, образовање и породични живот, чиме се злостављање и занемаривање постављају у шири контекст угрожавања целокупне добробити детета (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Једно од основних начела Конвенције јесте принцип најбољег интереса детета, који треба да буде водећи критеријум у свим поступцима који се тичу деце, без обзира на то да ли поступају судови, управни органи, установе социјалне заштите, школе, здравствене установе или други субјекти. У случајевима злостављања и занемаривања, овај принцип има изузетан практичан значај, јер захтева да се одлуке не доносе само на основу интереса родитеља, формалне породичне целовитости или потребе да се поступак што пре заврши, већ пре свега на основу безбедности, развоја и психичког стања детета. Најбољи интерес детета не сме бити апстрактна формула, већ конкретна процена онога што је за дете у датим околностима најбезбедније и најкорисније. Управо зато овај принцип мора бити у средишту сваке институционалне реакције (Жегарац, 2006; Костић & Димовски, 2013).

Конвенција о правима детета значајна је и због тога што признаје право детета да изрази своје мишљење у поступцима који га се тичу, при чему се то мишљење мора уважити у складу са узрастом и зрелошћу детета. У контексту злостављања и занемаривања, ово право има посебну вредност, јер дете не сме бити искључено из

¹ Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, бр. 15/90 и „Службени лист СРЈ – Међународни уговори”, бр. 4/96 и 2/97.

одлука које се односе на његову безбедност, смештај, контакт са родитељима, поступак пред органима и мере заштите. Истовремено, право детета да буде саслушано не значи да дете треба оптеретити одговорношћу за одлуке одраслих, нити га излагати непотребном испитивању. Зато је потребно обезбедити услове у којима дете може говорити слободно, без страха, притиска и сугестије, уз подршку стручњака који разумеју развојне и трауматске реакције деце (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Опциони протоколи уз Конвенцију додатно су значајни јер се односе на посебно тешке облике угрожавања деце, као што су продаја деце, децја проституција, децја порнографија и учешће деце у оружаним сукобима. Иако се ови облици на први поглед могу чинити удаљеним од породичног злостављања и занемаривања, они показују да заштита деце од насиља мора бити широка и прилагођена различитим облицима експлоатације. Сексуална злоупотреба, трговина децом, принудно укључивање у криминалне активности и друге форме искоришћавања представљају екстремне облике повреде достојанства детета и захтевају снажан кривичноправни и међународни одговор. Зато се Конвенција и њени протоколи морају посматрати као темељ савременог система заштите деце од свих облика насиља (Јазић, 2008; Константиновић Вилић и сар., 2012).

3.1.2. Стандарди Уједињених нација у области превенције криминалитета и кривичног правосуђа

Стандарди Уједињених нација у области превенције криминалитета и кривичног правосуђа, посебно Смернице о правосуђу у стварима које укључују децу жртве и сведоке кривичних дела и Ријадске смернице за превенцију малолетничке делинквенције, имају значајну улогу у обликовању система који треба да одговори на злостављање и занемаривање деце.² У савременом приступу не полази се од тога да је довољно казнити учиниоца након што је насиље већ извршено, већ се инсистира на раном препознавању ризика, спречавању виктимизације, заштити жртве и рехабилитацији. Ови стандарди имају посебан значај када су жртве деца, јер кривични поступак мора бити прилагођен њиховој рањивости и развојним потребама. Због тога се превенција криминалитета над

² Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, Economic and Social Council Resolution 2005/20 of 22 July 2005; United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency — The Riyadh Guidelines, General Assembly Resolution 45/112 of 14 December 1990.

децом мора разумети као шири систем мера, а не само као деловање полиције и правосуђа (Константиновић Вилић и сар., 2012; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

У области кривичног правосуђа, стандарди Уједињених нација посебно наглашавају потребу да се жртвама обезбеде поштовање, достојанство, приступ правди, информисаност, заштита од застрашивања и право на подршку. Код деце жртва ова начела добијају додатну тежину, јер дете не може самостално разумети ток поступка, своја права, улогу појединих институција и последице давања исказа. Зато је неопходно да поступак буде вођен тако да дете не буде изложено додатном страху, притиску и понављању трауме. Ако правосудни систем не препозна специфичности детета као жртве, постоји опасност да поступак, уместо да донесе заштиту, постане извор секундарне виктимизације (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Превентивни стандарди посебно су важни јер упућују на потребу да се насиље над децом спречава кроз образовање, подршку породици, развијање ненасилних модела васпитања, сузбијање сиромаштва и јачање локалних служби. Ако се превенција сведе само на опште поруке против насиља, она неће бити довољна, јер породице у ризику често имају потребу за конкретном помоћи, саветовањем, материјалном подршком и праћењем. Посебан значај има рад са родитељима, јер многи облици злостављања и занемаривања произлазе из неадекватних родитељских вештина, непознавања развојних потреба детета и уверења да је физичко кажњавање прихватљива васпитна метода. Због тога превенција мора бити усмерена на промену понашања, а не само на формално информисање (Жегарац, 2006; Љубојев, 2008).

Стандарди Уједињених нација имају значај и у погледу мултисекторске сарадње, јер насиље над децом не може бити ефикасно спречено ако свака институција поступа изоловано. Полиција, тужилаштво, суд, центар за социјални рад, школа и здравствена установа морају размењивати информације, усаглашавати поступање и имати јасне протоколе. То је посебно важно код занемаривања, које се често развија постепено и може бити препознато само ако се различити знаци повежу у целину. Међународни стандарди зато потврђују да је заштита детета од насиља одговорност целог система, а не само једног органа. На тај начин они пружају основу за развој домаћих правила поступања и унапређење праксе у случајевима злостављања и занемаривања (Костић & Димовски, 2013; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

3.2. Европски правни оквир

Европски правни оквир заштите деце од насиља има посебан значај за Републику Србију, јер се развија у оквиру Савета Европе и европског система заштите људских права, чији стандарди снажно утичу на домаће законодавство и праксу. Овај оквир обухвата различите конвенције, препоруке, праксу Европског суда за људска права и специјализоване инструменте који се односе на сексуално злостављање, насиље у породици, трговину људима и заштиту жртава. У средишту европског приступа налази се став да држава има активну обавезу да спречи насиље, заштити жртву и обезбеди делотворну истрагу. То је нарочито важно у случајевима насиља над децом, јер државна пасивност може довести до тешких и непоправљивих последица (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Европски правни оквир посебно наглашава да заштита детета мора бити заснована на принципу најбољег интереса детета, али и на праву детета да буде заштићено од нечовечног и понижавајућег поступања, од нарушавања приватности, од сексуалне експлоатације и од сваког облика породичног насиља. Овај приступ има велики значај јер показује да насиље над децом није само породични или социјални проблем, већ и питање људских права. Када држава зна или је морала знати да је дете изложено опасности, а не предузме разумне мере заштите, може се поставити питање њене одговорности. Управо због тога европски стандарди подстичу државе да развијају поступке који нису само формално доступни, већ и стварно делотворни (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

Посебност европског приступа огледа се у томе што се све више инсистира на поступцима прилагођеним детету, односно на правосуђу које уважава узраст, зрелост, психичко стање и потребу детета за заштитом. То значи да дете жртва не сме бити изложено непотребном понављању исказа, застрашивању, суочавању са учиниоцем или поступцима који га додатно трауматизују. Уместо тога, потребно је обезбедити посебне услове саслушања, стручну подршку и усклађено поступање свих органа. Овај приступ је у складу са виктимолошким схватањем да правни систем мора истовремено тежити утврђивању одговорности учиниоца и заштити жртве од секундарне виктимизације (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Европски оквир има и превентивну димензију, јер се њиме државе подстичу да развијају образовне програме, кампање јавне свести, обуку професионалаца и службе подршке деци и породицама. Превенција се не може свести само на правне забране, већ мора обухватити промену друштвених ставова о насиљу, родитељству и положају детета. У том смислу, европски стандарди доприносе напуштању традиционалних схватања која оправдавају физичко кажњавање, прикривају породично насиље или доводе у питање веродостојност детета жртве. Зато европски правни оквир није само нормативни, већ и вредносни систем који усмерава државе ка друштву у коме је сваки облик насиља над дететом неприхватљив (Ђуричић Бањанин, 1998; Милосављевић, 1998).

3.2.1. Европска конвенција о људским правима и пракса Европског суда за људска права

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, ратификована Законом о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, нема посебно поглавље које се односи искључиво на децу, али њене одредбе имају велики значај за заштиту деце од злостављања и занемаривања.³ У пракси Европског суда за људска права развијено је схватање да држава има позитивне обавезе у заштити лица од насиља, посебно када су у питању деца као рањива категорија. То значи да држава не сме бити пасивна ако постоје озбиљни показатељи да је дете изложено злостављању, занемаривању или другом облику угрожавања. Такво разумевање има велики значај за домаће право, јер наглашава стварну, а не само формалну одговорност институција (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Пракса Европског суда за људска права посебно је значајна зато што указује да пропусти институција у случајевима насиља могу представљати повреду људских права. Ако су органи знали или морали знати да је дете у опасности, а нису предузели разумне мере да га заштите, држава може бити одговорна за последице. У случајевима злостављања и занемаривања деце, ово је нарочито важно јер се ризик често не појављује изненада, већ се може препознати кроз раније пријаве, повреде, изостанке из школе,

³ Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, „Службени лист СЦГ – Међународни уговори”, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 – испр. и „Службени гласник РС – Међународни уговори”, бр. 12/2010 и 10/2015.

здравствене проблеме или понашање детета. Због тога институције морају реаговати на сумњу, а не чекати да се насиље у потпуности докаже или да последице постану тешке. Овакав приступ подстиче проактивно поступање и одговорност државних органа (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Право на поштовање приватног и породичног живота такође има сложен значај у случајевима злостављања и занемаривања деце. Са једне стране, држава мора поштовати породични живот и не сме неоправдано интервенисати у односе родитеља и деце, али са друге стране, када је дете угрожено, породична приватност не може бити препрека за заштиту. Управо ту се јавља потреба за пажљивим балансирањем, јер свака мера, као што су надзор, ограничење контакта или издвајање детета из породице, мора бити заснована на закону, нужности и најбољем интересу детета. Европски стандарди зато не негирају значај породице, већ наглашавају да породица не сме бити простор у коме је дете лишено заштите од насиља (Костић & Димовски, 2013; Љубојев, 2009).

Пракса Европског суда за људска права има посебан значај и у погледу поступања према деци жртвама у кривичним поступцима, јер се од држава очекује да обезбеде делотворну истрагу, али и заштиту достојанства и приватности детета. Дете не сме бити изложено поступцима који га додатно трауматизују, нити се његово учешће у поступку сме организовати као да је реч о одраслој особи. То значи да се морају обезбедити посебна правила саслушања, стручна подршка и услови који спречавају секундарну виктимизацију. На тај начин Европска конвенција и пракса Суда доприносе развоју детету прилагођеног правосуђа, што је један од најважнијих савремених стандарда у заштити деце од насиља (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

3.2.2. Ланзароте конвенција

Ланзароте конвенција, односно Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, потврђена је у правном поретку Републике Србије Законом о потврђивању Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања.⁴ Њен значај огледа се у томе што обавезује државе да криминализују различите облике сексуалног злостављања и

⁴ Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, „Службени гласник РС – Међународни уговори”, бр. 1/2010.

експлоатације деце, али и да развијају превентивне мере, програме подршке жртвама и поступке који су прилагођени деци. Ова конвенција полази од схватања да сексуално насиље над децом није само појединачно кривично дело, већ сложен феномен који се често дешава у прикривеним односима блискости, зависности и манипулације. Управо зато је њен приступ свеобухватан, јер се не задржава само на санкционисању, већ захтева и рано откривање, образовање и заштиту детета током поступка (Лазих, 2008; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Посебан значај Ланзароте конвенције огледа се у томе што препознаје сексуално злостављање унутар породице и других односа поверења као нарочито тежак проблем. У многим случајевима учинилац није непознато лице, већ особа коју дете познаје, којој верује или од које зависи, што отежава откривање и пријављивање. Дете се може налазити под притиском тајности, претњи, емоционалне уцене или страха од последица по породицу, због чега је потребно да систем буде способан да препозна и индиректне знаке злостављања. Конвенција због тога наглашава обавезу превентивног образовања деце, родитеља и професионалаца, јер само дете које зна да има право на телесни интегритет и помоћ може лакше препознати и пријавити злоупотребу (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Љубојев, 2009).

Ланзароте конвенција посебно је значајна и због стандарда који се односе на поступање са дететом жртвом сексуалног злостављања. Она захтева да се разговори са дететом воде у примереним условима, од стране обучених лица, у најмањем могућем броју, уз могућност снимања како би се избегло понављање исказа. Та правила имају изузетан виктимолошки значај, јер сексуално злостављано дете може бити поново трауматизовано ако мора више пута да описује догађаје, ако се суочава са учиниоцем или ако се његов исказ испитује на груб и неприкладан начин. Због тога ова конвенција представља важан основ за развој поступака који штите дете од секундарне виктимизације, а истовремено омогућавају ефикасно кривично гоњење (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Костић & Димовски, 2013).

Ланзароте конвенција доприноси промени друштвеног односа према сексуалном злостављању деце, јер јасно показује да се овај облик насиља не сме прикривати, релативизовати или сводити на приватну породичну срамоту. Њена примена захтева да државе развијају механизме пријављивања, специјализоване службе, обуке професионалаца и програме подршке жртвама, али и да раде на подизању јавне свести.

У друштвима у којима стид и страх често спречавају откривање сексуалног злостављања, такви стандарди имају посебну вредност. Због тога Ланзароте конвенција представља један од кључних докумената за свако истраживање које се бави сексуалним злостављањем деце као обликом криминалитета насиља (Лазих, 2008; Константиновић Вилић и сар., 2012).

3.2.3. Истанбулска конвенција

Истанбулска конвенција, односно Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, потврђена је у правном поретку Републике Србије Законом о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици.⁵ Иако је примарно усмерена на спречавање и борбу против насиља над женама и насиља у породици, она има значај и за заштиту деце, јер препознаје да су деца често директне или индиректне жртве породичног насиља. Дете које трпи насиље у породици или му сведочи не може се посматрати као неутрални посматрач, јер живот у атмосфери страха, контроле и агресије оставља дубоке последице по његов развој. Ова конвенција зато доприноси разумевању да насиље у породици није само однос између одраслих партнера, већ појава која захвата целу породичну структуру, посебно децу као најрањивије чланове. На тај начин она проширује правни и друштвени фокус са непосредне жртве на све који трпе последице насиља у породичном окружењу (Костић & Димовски, 2013; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Значај Истанбулске конвенције за тему злостављања и занемаривања деце огледа се и у њеном инсистирању на превенцији, заштити, кривичном гоњењу и интегрисаним политикама. Такав приступ је важан јер показује да се насиље не може сузбити само кроз један сектор, већ је потребно повезано деловање правосуђа, полиције, социјалне заштите, здравства, образовања и организација које пружају подршку жртвама. У случајевима у којима су деца изложена насиљу у породици, управо координација институција одлучује да ли ће заштита бити стварна или само формална. Ако се поступци воде одвојено, ако се не процењује ризик и ако се не узима у обзир положај детета, постоји опасност да се

⁵ Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, „Службени гласник РС – Међународни уговори”, бр. 12/2013.

насиље настави упркос постојању законских механизма (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Истанбулска конвенција има значај и зато што наглашава потребу да се приликом одлучивања о старатељству, виђању и контакту са родитељем узме у обзир постојање насиља у породици. То је нарочито важно за децу, јер се у пракси понекад инсистира на очувању контакта са родитељем без довољне процене да ли је тај контакт безбедан. Ако је родитељ насилан, ако је дете било жртва или сведок насиља, онда се право на породични живот мора посматрати у светлу права детета на безбедност и психички интегритет. Најбољи интерес детета у таквим ситуацијама не може бити формално одржавање односа, већ заштита од поновног страха, притиска и виктимизације. Зато је овај аспект Конвенције значајан за породичноправну заштиту деце (Жегарац, 2006; Љубојев, 2008).

Истанбулска конвенција доприноси развоју нулте толеранције према насиљу у породици, што је непосредно повезано са заштитом деце од злостављања и занемаривања. Друштво које толерише породично насиље истовремено ствара окружење у коме деца уче да су сила, страх и подређеност прихватљиви облици односа. Супротно томе, систем који јасно осуђује насиље, обезбеђује заштиту жртвама и ради на превенцији, ствара услове за прекид трансгенерацијског преноса насилних образаца. Због тога се Истанбулска конвенција може посматрати као важан инструмент не само за заштиту жена, већ и за заштиту деце која живе у породицама обележеним насиљем (Ђуричић Бањанин, 1998; Милосављевић, 1998).

3.3. Упоредноправна решења у заштити деце од злостављања и занемаривања

Упоредноправна решења у заштити деце од злостављања и занемаривања показују да различити правни системи, иако полазе од истих основних међународних стандарда, развијају различите моделе институционалне реакције, у зависности од правне традиције, социјалне политике, организације служби и друштвеног односа према породици. У неким земљама тежиште је на снажној социјалној подршци породици и раној интервенцији, док је у другим нагласак више на обавезном пријављивању, истрази и кривичноправном одговору. Ипак, заједничко савременим системима јесте настојање да се дете постави у средиште поступања и да се заштита не своди само на

санкционисање учиниоца. Управо зато упоредноправна анализа омогућава да се уоче добри модели, али и опасности које настају када систем није довољно усклађен или када изостаје превентивни рад (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Жегарац, 2006).

У земљама са развијеним системима заштите деце посебан значај има рано препознавање ризика, што подразумева да школе, здравствене установе, социјалне службе и полиција имају јасне обавезе и процедуре за поступање у случају сумње на злостављање или занемаривање. У таквим системима не чека се да насиље достигне тежак облик, већ се настоји да се породици помогне пре него што дете буде озбиљно угрожено. Овај приступ је нарочито важан код занемаривања, јер оно често не настаје као изоловани акт, већ као процес у коме се потребе детета постепено и дуготрајно не задовољавају. Зато систем који уме да препозна ране знаке ризика има већу могућност да спречи тежу виктимизацију (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Љубојев, 2009).

Упоредна искуства показују и да је специјализација професионалаца од великог значаја за заштиту деце. Рад са злостављаном и занемареном децом захтева посебна знања из права, психологије, социјалног рада, медицине и комуникације са децом, због чега није довољно да поступају лица која немају искуство и обуку за такве случајеве. У многим системима развијене су специјализоване јединице, тимови или центри у којима се обједињују процена, разговор са дететом, медицинска документација и планирање заштите. На тај начин смањује се број институција кроз које дете мора да пролази и умањује ризик од секундарне виктимизације. Ова искуства могу бити корисна и за унапређење домаће праксе (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Костић & Димовски, 2013).

Упоредноправна решења треба посматрати критички, јер ниједан модел није савршен и сваки носи одређене ризике. Системи који превише наглашавају репресију могу довести до страха од пријављивања и неповерења породица, док системи који предуго инсистирају на подршци без довољне контроле могу пропустити да благовремено заштите дете. Због тога је најбољи приступ онај који спаја превенцију, подршку, процену ризика, правовремену интервенцију и одговорност учиниоца. Упоредноправна анализа зато не треба да служи једноставном преузимању туђих решења, већ промишљању како се домаћи систем може унапредити у складу са сопственим институционалним могућностима и потребама деце (Константиновић Вилић и сар., 2012; Милосављевић, 1998).

3.3.1. Скандинавски модел заштите деце

Скандинавски модел заштите деце често се истиче као пример система у коме је нагласак на превенцији, социјалној подршци, раној интервенцији и снажној улози државе у обезбеђивању добробити детета. У овом моделу породица се подржава кроз различите услуге, саветовалишта, здравствену заштиту, образовне програме и социјалне мере, али се истовремено јасно поставља граница када је дете угрожено и када држава мора интервенисати. Основна идеја није да се породица кажњава због сваке тешкоће, већ да се ризици препознају рано и да се спречи да проблеми прерасту у злостављање или занемаривање. Такав приступ показује да заштита деце не почиње у судници, већ у свакодневном раду служби које прате развој детета и подржавају родитеље (Жегарац, 2006; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Једна од важних карактеристика скандинавског модела јесте висок степен друштвене осетљивости на потребе детета и низак степен толеранције према физичком кажњавању и другим облицима понижавајућег поступања. У таквим системима дете се посматра као равноправан носилац права, а родитељска одговорност се разуме као обавеза бриге и подршке, а не као право на апсолутну контролу. Ова вредносна основа има велики превентивни значај, јер утиче на то да се насиље раније препознаје и да околина лакше реагује. Тамо где је друштвено неприхватљиво ударити или понизити дете, мања је могућност да се злостављање прикрије под изговором васпитања (Ђуричић Бањанин, 1998; Милосављевић, 1998).

Скандинавски модел посебно је значајан због развијених социјалних услуга, које омогућавају да породица у ризику добије помоћ пре него што се јаве тешке последице. Подршка родитељима, посете патронажних служби, рано укључивање стручњака, сарадња са школама и доступност психолошке помоћи представљају важне заштитне механизме. То не значи да се држава не одлучује на строже мере када је дете озбиљно угрожено, већ да се такве мере посматрају као део ширег система процене и заштите. Овај модел показује да се превенција злостављања и занемаривања мора градити на доступним услугама и поверењу грађана у институције (Костић & Димовски, 2013; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Скандинавски модел понекад изазива расправе због снажне улоге државе у породичним односима и могућности издвајања детета из породице када се процени да је

његов развој угрожен. Ово питање показује колико је тешко пронаћи равнотежу између права родитеља, права детета и обавезе државе да реагује. За домаћи систем није могуће једноставно преузети скандинавски модел, али се из њега може научити да је заштита деце најефикаснија када постоје рана интервенција, развијена социјална подршка, обучени стручњаци и јасна друштвена порука да је насиље над децом неприхватљиво. У том смислу, овај модел може бити инспиративан за унапређење домаће превентивне политике (Константиновић Вилић и сар., 2012; Жегарац, 2006).

3.3.2. Англосаксонски модел заштите деце

Англосаксонски модел заштите деце, који се развија у земљама као што су Уједињено Краљевство, Сједињене Америчке Државе, Канада и Аустралија, карактерише снажан нагласак на обавезном пријављивању сумње на злостављање и занемаривање, процени ризика, истрази и развијеним службама за заштиту деце. У овом моделу посебно је важна улога професионалаца који долазе у контакт са децом, као што су наставници, лекари, психолози и социјални радници, јер се од њих очекује да пријаве сумњу на угрожавање. Такав приступ има за циљ да се смањи тамна бројка и да случајеви злостављања не остану скривени унутар породице. Управо због тога је англосаксонски модел значајан за анализу механизма раног откривања насиља над децом (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Једна од важних карактеристика англосаксонског модела јесте развијена процедура процене ризика, која има за циљ да утврди степен опасности по дете и потребу за хитним мерама. У тим системима постоји настојање да се одлуке не доносе само на основу једног догађаја, већ на основу целокупне породичне ситуације, претходних пријава, здравственог и школског стања детета, понашања родитеља и доступности подршке. Овај приступ је важан јер злостављање и занемаривање често имају процесни карактер, па се стварни ризик може препознати тек када се различити подаци повежу. Због тога англосаксонски модел показује значај документовања, размене информација и стручне процене у заштити деце (Жегарац, 2006; Костић & Димовски, 2013).

Англосаксонски системи су развили и специјализоване механизме поступања са децом жртвама, нарочито у случајевима сексуалног злостављања. У тим случајевима настоји се да разговор са дететом буде вођен од стране обучених стручњака, да се избегне више пута понављано испитивање и да се обезбеди подршка током кривичног поступка.

Ово је у складу са савременим виктимолошким приступом који упозорава да поступак може бити извор секундарне виктимизације ако није прилагођен детету. Посебно је важно што се у овом моделу истиче потреба да дете буде заштићено од застрашивања, стигматизације и контакта са учиниоцем када је то штетно по његово психичко стање (Лазих, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Англосаксонски модел има и одређене изазове, нарочито када велики број пријава оптерети систем или када се превише формализује процена ризика, па индивидуалне потребе детета и породице остану у другом плану. Такође, постоји опасност да породице у страху од санкција избегавају сарадњу са службама, што може отежати превентивни рад. Зато је важно да систем обавезног пријављивања буде праћен развијеном подршком, стручном проценом и јасном разликом између ситуација у којима је потребна помоћ и ситуација у којима је неопходна хитна заштита. За домаће право овај модел је значајан јер указује на важност пријављивања и процене ризика, али и на потребу да се репресивне мере увек повежу са подршком детету и породици (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Милосављевић, 1998).

4. ПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Правни оквир заштите деце у Републици Србији заснива се на више међусобно повезаних области права, јер се злостављање и занемаривање деце не могу ефикасно спречавати и санкционисати само кроз један правни механизам. Кривично право обезбеђује најстрожу реакцију државе према учиниоцима, породично право уређује мере заштите детета у породичном окружењу, социјалноправни систем омогућава процену ризика, подршку породици и заштиту детета, док процесно право прописује начин на који дете као жртва или сведок треба да буде заштићено у поступку. Овај вишеслојни систем показује да је заштита детета сложена и да захтева истовремено деловање више институција. Уколико било који део система изостане, постоји опасност да правна заштита остане непотпуна, а дете изложено наставку насиља или додатној виктимизацији (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

Заштита деце у домаћем правном систему мора се посматрати у светлу уставних начела, међународних обавеза и посебних закона који штите дете као лице са посебним правним статусом. Дете има право на живот, здравље, достојанство, развој, породичну заштиту, образовање и заштиту од сваког облика насиља, а држава има обавезу да та права обезбеди не само формално, већ и стварно. У случајевима злостављања и занемаривања, ова обавеза је посебно изражена, јер дете најчешће није у могућности да само покрене правне механизме, већ зависи од одраслих и институција. Због тога правни оквир мора бити осмишљен тако да омогући препознавање угрожености, брзу интервенцију, заштиту детета и одговарајућу одговорност учиниоца (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Жегарац, 2006).

Посебан значај има чињеница да домаће законодавство препознаје различите облике угрожавања детета, али се у пракси често јавља питање колико су прописане норме делотворне и колико се доследно примењују. Постојање кривичних дела, породичноправних мера и социјалних услуга не значи само по себи да је дете заштићено, јер је потребно да надлежни органи умеју да препознају ризик, да међусобно сарађују и да поступају у складу са најбољим интересом детета. Нарочито је важно да се не чека да насиље постане тешко или очигледно, већ да се реагује већ онда када постоји основана сумња да су дететова безбедност и развој угрожени. У том смислу, правни оквир треба

разумети као основу, али не и као довољан услов ефикасне заштите (Константиновић Вилић, Николић Ристановић, & Костић, 2012; Љубојевић, 2009).

Правни оквир заштите деце у Републици Србији мора се анализирати и кроз питање односа између репресије и превенције. Кривичноправна реакција је неопходна онда када је дете већ злостављано или занемарено на начин који испуњава обележја кривичног дела, али она није довољна ако се не развијају мере којима се насиље спречава пре него што наступе тешке последице. Социјална заштита, образовање, здравство и породичноправни механизми имају управо ту улогу, јер могу препознати ране знаке ризика и пружити подршку детету и породици. Због тога је потребно да се правни систем не посматра само као систем кажњавања, већ као систем заштите, превенције, подршке и опоравка жртве (Милосављевић, 1998; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

4.1. Кривичноправна заштита деце

Кривичноправна заштита деце у Републици Србији заснива се, пре свега, на одредбама Кривичног законика, којима се штите живот, тело, полни интегритет, достојанство, породични статус и развој детета.⁶ Она представља најстрожи облик реакције државе на понашања којима се угрожавају или повређују основна права и добра детета. Њен значај огледа се у томе што кривично право јасно означава која су понашања друштвено најопаснија и предвиђа санкције за учиниоце, чиме се штите основне вредности правног поретка. У случајевима злостављања и занемаривања деце, кривичноправна заштита има и симболичку и практичну функцију, јер показује да насиље над децом није приватна ствар породице, већ друштвено неприхватљиво и кажњиво понашање. Ипак, кривично право делује углавном након што је повреда већ настала, због чега мора бити повезано са превентивним и заштитним мерама других система (Константиновић Вилић и сар., 2012; Костић & Димовски, 2013).

У домаћем кривичноправном систему заштита деце остварује се кроз више група кривичних дела, јер злостављање и занемаривање могу бити усмерени на различита правна добра. Када је реч о физичком насиљу, релевантна су кривична дела против живота и тела, док су код сексуалног злостављања од посебног значаја кривична дела против полне слободе. У породичном контексту посебно су важна кривична дела која се

⁶ Кривични законик, „Службени гласник РС”, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024.

односе на насиље у породици, запуштање и злостављање малолетног лица и друга дела којима се штити породични однос и развој детета. Ова распршеност заштите показује да злостављање и занемаривање деце немају увек један правни облик, већ могу бити квалификовани у зависности од конкретних радњи и последица (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Љубојев, 2008).

Кривичноправна заштита има посебан значај у случајевима када је учинилац родитељ, старатељ или друго лице коме је дете поверено, јер се тада не ради само о повреди детета, већ и о злоупотреби односа поверења и бриге. У таквим ситуацијама кривично дело добија додатну тежину, јер лице које има обавезу да штити дете постаје извор опасности. Посебно је важно да се у кривичноправној анализи узме у обзир континуитет насиља, јер појединачна радња понекад не показује пуну тежину ситуације у којој дете живи. Дуготрајно понижавање, занемаривање, претње, физичко кажњавање или излагање детета породичном насиљу морају бити посматрани кроз целокупан образац угрожавања (Ђуричић Бањанин, 1998; Милосављевић, 1998).

Иако кривично право има снажну заштитну улогу, у пракси се јављају бројни проблеми у откривању, доказивању и квалификацији кривичних дела учињених на штету деце. Дете може бити уплашено, може мењати исказ, може бити под притиском породице или може бити неспособно да јасно опише догађај, што отежава доказивање. Код занемаривања је посебно тешко утврдити границу између сиромаштва, родитељске неспособности и кривичноправно релевантног пропуштања дужне бриге. Због тога је у кривичноправној заштити потребна блиска сарадња са социјалним, здравственим и образовним системом, јер се без целовитог увида у живот детета не може правилно проценити тежина и правна природа угрожавања (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

4.1.1. Релевантна кривична дела у Кривичном законнику Републике Србије

Релевантна кривична дела у Кривичном законнику Републике Србије којима се штите деца од злостављања и занемаривања налазе се у различитим главама закона, што показује да ова појава може угрозити више правних добара.⁷ Посебно место имају дела против брака и породице, јер се управо у породичном окружењу најчешће дешавају

⁷ Кривични законик, „Службени гласник РС”, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024.

облици злостављања и занемаривања који су прикривени и дуготрајни. Кривично дело запуштања и злостављања малолетног лица има посебан значај јер је непосредно усмерено на заштиту детета од грубог занемаривања, злостављања и угрожавања развоја. Поред њега, значајно је и кривично дело насиља у породици, нарочито када је дете непосредна жртва или када трпи последице живота у насилном породичном окружењу (Костић & Димовски, 2013; Љубојевић, 2009).

Кривична дела против полне слободе имају изузетан значај у заштити деце од сексуалног злостављања, јер закон посебно штити малолетна лица од радњи које угрожавају њихов полни интегритет и развој. Код ових дела посебно је важно имати у виду да дете, због узраста и развојне незрелости, не може дати стварни пристанак на сексуалне активности са одраслим лицем у ситуацијама у којима закон то искључује. Сексуално злостављање детета често се дешава у односима поверења, зависности и ауторитета, што додатно отежава откривање и доказивање. Због тога кривичноправна заштита мора бити праћена посебним процесним гаранцијама, како би се дете заштитило од поновног трауматизовања током поступка (Лазичић, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Кривична дела против живота и тела такође могу бити релевантна у случајевима физичког злостављања деце, нарочито када су последице телесне повреде, тешке телесне повреде или смрт детета. Међутим, код физичког злостављања није увек једноставно утврдити да ли је реч о једнократном акту, континуираном злостављању или насилном обрасцу који је трајао дужи период. Због тога је потребно анализирати медицинску документацију, изјаве детета, исказе сведока, породичне околности и претходне пријаве. Посебно је важно не прихватати некритички објашњења учинилаца да су повреде настале случајно, јер се код злостављања често јављају покушаји прикривања и минимизирања насиља (Милосављевић, 1998; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

У појединим случајевима могу бити релевантна и друга кривична дела, као што су противправно лишење слободе, принуда, угрожавање сигурности, недавање издржавања, трговина људима, приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала у коме је приказано малолетно лице и друга дела која зависе од конкретних околности. Ово показује да правна квалификација мора бити пажљива и заснована на свим чињеницама, јер погрешна квалификација може довести до неадекватне санкције и слабије заштите жртве. У том смислу, кривичноправни оквир постоји, али његова

делотворност зависи од способности институција да препознају стварну природу догађаја и примене одговарајућу норму (Константиновић Вилић и сар., 2012; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

4.1.2. Кривичнопроцесни положај детета као жртве

Кривичнопроцесни положај детета као жртве уређен је, пре свега, одредбама Законика о кривичном поступку и Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.⁸ Он има посебан значај, јер се у кривичном поступку мора обезбедити равнотежа између потребе да се утврди истина и обавезе да се дете заштити од додатне трауме. Дете које је претрпело злостављање или занемаривање не сме бити третирано као обичан сведок, јер његов узраст, страх, однос са учиниоцем и психичко стање захтевају посебан приступ. Ако се поступак води без разумевања ових специфичности, постоји ризик да дете буде изложено секундарној виктимизацији, што може утицати и на његово здравље и на квалитет исказа. Зато процесна правила морају бити усмерена не само на доказивање, већ и на заштиту достојанства, приватности и безбедности детета (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Положај детета у кривичном поступку посебно је сложен када је учинилац блиско лице, јер дете може бити емоционално везано за њега, може га се плашити, али истовремено не желети да га изгуби или да буде одговорно за последице поступка. У таквим околностима дете може оклевати, ћутати, мењати исказ или умањивати насиље, што не мора значити да је његов исказ непоуздан, већ да је под утицајем страха, лојалности и трауме. Управо због тога професионалци који учествују у поступку морају разумети психологију детета жртве и динамику породичног насиља. Без таквог разумевања, постоји опасност да се понашање детета погрешно тумачи и да поступак не доведе до адекватне заштите (Ђуричић Бањанин, 1998; Љубојев, 2008).

Кривичнопроцесна заштита детета подразумева и обавезу да се смањи број испитивања, да се разговор води у примереним условима, да се користи језик који дете разуме и да се избегавају питања која га понижавају, застрашују или сугеришу одговор.

⁸ Законик о кривичном поступку, „Службени гласник РС”, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС; Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, „Службени гласник РС”, бр. 85/2005.

Нарочито је важно да се дете не суочава са учиниоцем ако би то могло угрожити његово психичко стање или довести до страха и повлачења исказа. Савремени приступ правосуђу прилагођеном деци полази од тога да се доказивање мора организовати на начин који најмање оптерећује жртву. Ово је посебно важно код сексуалног злостављања, где понављање исказа и непримерено испитивање могу имати изузетно тешке последице (Лазих, 2008; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Поред заштите током саслушања, важно је обезбедити и подршку детету током целог поступка, јер кривични поступак може трајати дуго и бити психички исцрпљујући. Дете и његова породица, ако породица није извор угрожавања, треба да добију јасне информације, психолошку помоћ и заштиту од притиска учиниоца или околине. Уколико је породица небезбедна, потребно је обезбедити алтернативне облике заштите и подршке. Кривични поступак не сме бити простор у коме се дете осећа изгубљено, уплашено или одговорно за исход, већ механизам којим држава показује да је насиље недопустиво и да жртва има право на заштиту (Костић & Димовски, 2013; Константиновић Вилић и сар., 2012).

4.1.3. Посебна правила саслушања детета и статус посебно осетљивог сведока

Посебна правила саслушања детета и статус посебно осетљивог сведока уређени су, пре свега, одредбама Законика о кривичном поступку о посебно осетљивом сведоку, као и одредбама Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, које се односе на кривичноправну заштиту малолетних лица.⁹ Посебна правила саслушања детета имају кључан значај у поступцима који се воде због злостављања и занемаривања, јер се управо током давања исказа дете може најлакше поново трауматизовати. Дете које говори о насиљу често се суочава са страхом, стидом, кривицом, збуњеношћу и страхом од реакције породице или учиниоца, због чега испитивање мора бити прилагођено његовом узрасту и психичком стању. Посебно је важно да разговор не личи на испитивање одрасле особе, већ да буде вођен пажљиво, уз разумевање дететових развојних могућности и ограничења. Ако се са дететом разговара грубо, непрофесионално или више пута, постоји опасност да се појача траума и наруши

⁹ Законик о кривичном поступку, „Службени гласник РС”, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС, чл. 103–104; Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, „Службени гласник РС”, бр. 85/2005.

поверење у институције (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Статус посебно осетљивог сведока представља значајан механизам заштите, јер омогућава да се детету обезбеде посебни услови саслушања и да се избегне непотребан контакт са окривљеним. Овај статус треба да омогући да дете да исказ у безбедном окружењу, уз помоћ стручног лица, употребом техничких средстава или на други начин који спречава застрашивање и притисак. Посебно је важно да се исказ детета, када је то могуће, прибави на начин који омогућава његову употребу у даљем поступку без понављања. На тај начин се штити и интерес детета и интерес кривичног поступка, јер се добија квалитетнији исказ и смањује опасност од секундарне виктимизације (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Приликом саслушања детета посебно је важно избегавати сугестивна питања, притисак, непотребне детаље и формулације које дете не може разумети. Дечји исказ има своје специфичности, јер дете може време, простор, редослед догађаја и емоционалне доживљаје описивати другачије од одрасле особе. То не значи да је дете непоуздано, већ да начин прикупљања исказа мора бити прилагођен његовом развоју. Ако испитивач не разуме начин на који деца комуницирају, може погрешно тумачити паузе, недоследности или емоционалне реакције. Зато је стручна обука лица која разговарају са децом од пресудног значаја (Жегарац, 2006; Боневски & Новотни, 2008).

Посебна правила саслушања имају и шири значај, јер показују да правни систем признаје дете као рањиву жртву којој је потребна посебна заштита. Та заштита не значи да се одустаје од утврђивања чињеница, већ да се поступак води на начин који не жртвује психичку добробит детета ради формалне ефикасности. Уколико се детету омогући да говори у сигурном окружењу, уз подршку и без страха од учиниоца, већа је вероватноћа да ће поступак бити правичан и успешан. Зато посебна правила саслушања нису привилегија, већ неопходан услов да се у поступку према деци жртвама истовремено остваре истина, правда и заштита (Костић & Димовски, 2013; Лазих, 2008).

4.2. Породичноправна заштита деце

Породичноправна заштита деце у Републици Србији заснива се, пре свега, на одредбама Породичног закона, којим се уређују односи детета и родитеља, вршење и

лишење родитељског права, старатељство, заштита права детета и заштита од насиља у породици.¹⁰ Породични закон омогућава изрицање мера заштите, ограничење или лишење родитељског права, надзор над вршењем родитељског права и друге интервенције које имају за циљ да се дете заштити од даљег угрожавања. Ове мере су посебно важне јер се усмеравају на породични однос и положај детета у њему, а не само на кажњавање учиниоца. Породичноправна заштита зато има превентивну, заштитну и корективну функцију, јер може спречити наставак насиља и створити услове за стабилизацију дететовог живота (Костић & Димовски, 2013; Жегарац, 2006).

У породичноправном смислу, основно начело мора бити најбољи интерес детета, што значи да се свака одлука мора доносити у складу са дететовом безбедношћу, развојем, емоционалним потребама и правом да живи без насиља. У случајевима злостављања и занемаривања не може се полазити само од интереса родитеља или идеје да је очување породице увек најбоље решење. Породица јесте природно окружење за развој детета онда када је безбедна и подржавајућа, али када постане извор насиља, држава има обавезу да интервенише. Због тога породичноправна заштита мора бити довољно флексибилна да омогући различите мере, од подршке породици до издвајања детета када је то неопходно (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Љубојев, 2009).

Посебна сложеност породичноправне заштите огледа се у томе што се често мора одлучивати у ситуацијама у којима чињенице још нису у потпуности утврђене, али постоји ризик по дете. У таквим случајевима не сме се чекати завршетак кривичног поступка ако је дететова безбедност угрожена, јер породичноправне мере имају за циљ хитну и превентивну заштиту. Центар за социјални рад и суд морају проценити ризик на основу доступних података, укључујући изјаве детета, медицинску документацију, школске податке, породичне прилике и претходну историју насиља. Таква процена мора бити стручна и пажљива, јер последице погрешне одлуке могу бити веома тешке (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Милосављевић, 1998).

Породичноправна заштита има посебан значај и након што се насиље открије, јер је потребно уредити питање контакта детета са родитељем, смештаја, старатељства, подршке и праћења. Ако се дете врати у исту средину без процене ризика и без подршке, постоји опасност да се насиље настави или да дете буде изложено притиску да повуче

¹⁰ Породични закон, „Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.

исказ. Са друге стране, издвајање детета из породице је тешка мера која мора бити оправдана и праћена подршком, јер и само одвајање може бити трауматично ако се не спроведе пажљиво. Зато породичноправна заштита мора тражити равнотежу између очувања породичних веза и права детета на безбедност, при чему безбедност детета мора имати предност (Костић & Димовски, 2013; Ђуричић Бањанин, 1998).

4.2.1. Мере заштите од насиља у породици према Породичном закону

Мере заштите од насиља у породици према Породичном закону имају значајну улогу у заштити деце, јер омогућавају да се насилнику ограничи одређена права и понашања ради спречавања даљег угрожавања жртве.¹¹ Када је дете жртва насиља или сведок насиља у породици, ове мере могу бити од пресудног значаја за његову непосредну безбедност, јер се њима може забранити приближавање, узнемиравање, контакт или боравак насилника у истом простору. Важно је нагласити да дете које сведочи насиљу у породици такође трпи штету, јер живот у атмосфери страха и агресије може имати озбиљне последице по његов развој. Зато мере заштите треба применити не само онда када је дете директно повређено, већ и онда када је изложено насиљу у породичној средини (Костић & Димовски, 2013; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Основна сврха мера заштите није кажњавање, већ спречавање даљег насиља и обезбеђивање сигурности жртве. Ово је посебно важно у случајевима деце, јер њихова заштита мора бити хитна и не сме зависити од тога колико ће дуго трајати кривични поступак. Породичноправне мере могу се изрећи на основу процене ризика и потребе за заштитом, што омогућава бржу реакцију у односу на кривични поступак. Ипак, њихова делотворност зависи од праћења примене, сарадње институција и спремности органа да реагују ако се мера крши. У супротном, мера може остати само формална одлука која не пружа стварну сигурност детету (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Љубојев, 2008).

У примени мера заштите посебно је важно проценити да ли је контакт детета са насилним родитељем безбедан и у складу са најбољим интересом детета. У пракси се понекад полази од претпоставке да је контакт са оба родитеља увек користан, али у ситуацијама насиља таква претпоставка може бити опасна ако се не узме у обзир страх детета, претходно злостављање и ризик од поновног повређивања. Контакт може бити

¹¹ Породични закон, „Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015, чл. 197–200.

ограничен, надзиран или привремено прекинут ако је то неопходно ради заштите детета. При томе се мора водити рачуна да дете не буде приморано на однос који га плаши или додатно трауматизује (Жегарац, 2006; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Мере заштите од насиља у породици имају највећи ефекат када су повезане са другим облицима подршке, као што су психолошка помоћ детету, саветодавни рад са ненасилним родитељем, надзор центра за социјални рад и, уколико је потребно, кривичноправна реакција. Само изрицање мере не решава увек дубље узроке породичног насиља, нарочито ако су присутни зависност, психичке тешкоће, сиромаштво или дуготрајни конфликти. Зато је потребно да се након изрицања мере настави праћење породице и процена безбедности детета. На тај начин породичноправне мере постају део ширег система заштите, а не изолована правна интервенција (Костић & Димовски, 2013; Константиновић Вилић и сар., 2012).

4.2.2. Лишење родитељског права и мере надзора над вршењем родитељског права

Лишење родитељског права представља једну од најтежих породичноправних мера, јер се њоме родитељу одузима могућност да врши права и дужности према детету када је својим поступањем или пропуштањем озбиљно угрозио дете.¹² Ова мера долази у обзир у ситуацијама тешког злостављања, занемаривања, злоупотребе родитељског права или грубог занемаривања родитељских дужности. Њена сврха није кажњавање родитеља, већ заштита детета од даљег угрожавања. Управо због тога одлука о лишењу родитељског права мора бити заснована на пажљивој процени свих околности, нарочито на питању да ли је родитељ својим понашањем постао трајан или озбиљан ризик за дететов живот, здравље, развој и достојанство (Жегарац, 2006; Костић & Димовски, 2013).

Лишење родитељског права је посебно значајно у случајевима у којима родитељ не само да није заштитио дете, већ је био непосредни учинилац злостављања или занемаривања. Када родитељ физички повређује дете, сексуално га злоупотребљава, континуирано га понижава, оставља без основне неге или га излаже опасним условима живота, држава има обавезу да интервенише и спречи даљу злоупотребу родитељског

¹² Породични закон, „Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015, чл. 81–82.

положаја. Ипак, оваква мера мора бити праћена одлуком о даљем збрињавању детета, јер заштита није потпуна ако се детету не обезбеди стабилно и безбедно окружење. Зато лишење родитељског права мора бити део ширег плана заштите и опоравка детета (Милосављевић, 1998; Љубојев, 2009).

Мере надзора над вршењем родитељског права имају другачији карактер, јер се примењују у ситуацијама када родитељски капацитети нису довољни, али постоји могућност да се уз праћење и подршку стање поправи. Ове мере су посебно важне код занемаривања које је повезано са сиромаштвом, неадекватним родитељским вештинама, породичним конфликтима или привременим кризама. Надзор омогућава центру за социјални рад да прати да ли родитељ испуњава обавезе, да му пружи савете и подршку, али и да на време реагује ако се ризик повећа. На тај начин надзор има превентивну функцију, јер може спречити да мањи пропусти прерасту у тешко занемаривање или злостављање (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Приликом одлучивања између подршке, надзора, ограничења или лишења родитељског права, неопходно је водити се најбољим интересом детета, а не апстрактним уверењем да је биолошка породица увек најбоље решење. Дете има право на породични живот, али то право не подразумева живот у страху, занемаривању или насиљу. Са друге стране, издвајање детета из породице и лишење родитељског права морају бити примењени само онда када су неопходни и када блаже мере не могу обезбедити заштиту. Ова равнотежа је једно од најтежих питања породичноправне заштите, јер се морају уважити и права родитеља и права детета, али у случају сукоба, безбедност и развој детета морају имати предност (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Ђуричић Бањанин, 1998).

4.3. Социјалноправна заштита и превенција

Социјалноправна заштита и превенција у Републици Србији заснивају се, пре свега, на Закону о социјалној заштити, Породичном закону и Општем протоколу за заштиту деце од насиља, јер управо ови извори уређују систем социјалне заштите, улогу органа старатељства, процену ризика, подршку породици и поступање у случајевима

када је дете изложено насиљу, злостављању или занемаривању.¹³ За разлику од кривичноправног система, који је усмерен на утврђивање одговорности учиниоца, социјалноправни систем тежи да утврди шта је детету потребно да би било безбедно и да би се његов развој наставио у што повољнијим условима. Овај систем има нарочит значај код занемаривања, породичних криза и ситуација у којима је потребно комбиновати подршку и контролу. Зато социјална заштита представља важан мост између породице, правосуђа, здравства и образовања (Жегарац, 2006; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Превентивна улога социјалноправне заштите огледа се у томе што она може деловати пре него што насиље достигне најтежи степен. Ако се благовремено препознају породице у ризику, могуће је применити мере подршке, саветодавни рад, материјалну помоћ, породичну терапију, надзор и друге облике интервенције. Ово је посебно важно јер многа деца постају жртве не зато што није постојао ниједан знак упозорења, већ зато што су ти знаци остали неповезани или занемарени. Социјалноправни систем зато мора имати довољно капацитета да прати породице, да сарађује са школама и здравственим установама и да реагује на сумњу, а не само на доказане и тешке случајеве злостављања (Костић & Димовски, 2013; Љубојевић, 2008).

Социјалноправна заштита има и важну улогу у опоравку детета након што је злостављање или занемаривање откривено. Дете може имати потребу за психолошком подршком, стабилним смештајем, помоћи у школовању, заштитом од притисака породице и дугорочним праћењем. Ако се након откривања насиља систем задовољи само пријавом или покретањем поступка, без стварне подршке детету, ризик од даљих последица остаје висок. Зато је неопходно да се за свако дете изради план заштите који узима у обзир његове индивидуалне потребе, породичне прилике и степен ризика. Такав план мора бити жив документ који се мења у складу са развојем ситуације, а не само формална обавеза (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Социјалноправна заштита у пракси може бити оптерећена бројним тешкоћама, као што су недовољан број стручњака, велики број предмета, недостатак специјализованих услуга, неуједначена сарадња са другим институцијама и ограничени ресурси у локалним заједницама. Ове тешкоће могу довести до тога да реакција буде

¹³ Закон о социјалној заштити, „Службени гласник РС”, бр. 24/2011 и 117/2022 – одлука УС; Породични закон, „Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015; Општи протокол за заштиту деце од насиља, усвојен Закључком Владе Републике Србије 05 број 560-826/2022-2 од 10. фебруара 2022. године.

спора, непотпуна или усмерена само на најтежи тренутни ризик, без дубљег рада са породицом. Зато је важно да се социјалноправни систем стално унапређује, да се професионалци обучавају и да се развијају услуге које су доступне деци и породицама у различитим срединама. Заштита деце од злостављања и занемаривања није могућа без снажног и добро организованог система социјалне заштите (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Милосављевић, 1998).

4.3.1. Улога центара за социјални рад

Улога центара за социјални рад у заштити деце од злостављања и занемаривања произлази из Породичног закона, Закона о социјалној заштити и Правилника о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад.¹⁴ Центар за социјални рад поступа као орган старатељства, процењује породичне прилике и ризике, предузима мере породичноправне заштите, обезбеђује остваривање права и услуга из система социјалне заштите и сарађује са другим институцијама ради заштите безбедности и најбољег интереса детета. Њихова улога је сложена јер истовремено морају пружати подршку породици, контролисати вршење родитељских дужности и, када је неопходно, предлагати или предузимати мере које могу бити веома тешке, као што је издвајање детета из породице. Управо због тога рад центра за социјални рад захтева стручност, искуство, тимски приступ и способност процене ризика. У случајевима злостављања и занемаривања, пропуст у процени може имати озбиљне последице по дете (Жегарац, 2006; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Улога центара за социјални рад посебно је значајна у почетној фази, када се појави сумња да је дете угрожено. Тада је потребно прикупити податке из различитих извора, разговарати са дететом и породицом, проверити информације из школе, здравствене установе или полиције и проценити да ли је дете непосредно угрожено. Та процена не сме бити површна, јер злостављање и занемаривање често нису очигледни, нарочито када породица прикрива проблем или када дете из страха не говори отворено. Центар мора да препозна и индиректне знаке, као што су промене у понашању, занемарен изглед,

¹⁴ Породични закон, „Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015, чл. 12; Закон о социјалној заштити, „Службени гласник РС”, бр. 24/2011 и 117/2022 – одлука УС; Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад, „Службени гласник РС”, бр. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – др. правилник, 1/2012 – др. правилник, 51/2019, 12/2020, 83/2022 и 10/2025.

изостанци из школе, страх од повратка кући или противречна објашњења повреда. Само целовита процена може бити основ за правилну меру заштите (Љубојев, 2009; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Центри за социјални рад имају важну координациону улогу, јер су често тачка повезивања породице, школе, здравственог система, полиције, тужилаштва и суда. У случајевима сложеног злостављања и занемаривања није довољно да свака институција поступа одвојено, јер се тада губи целина слике и повећава ризик да дете остане без адекватне заштите. Центар треба да иницира размену информација, организује стручне састанке, прати мере и процењује да ли се ризик смањује или повећава. Ова улога је нарочито важна када су у питању породице у којима се истовремено јављају насиље, сиромаштво, зависност, менталне тешкоће и занемаривање. У таквим случајевима потребан је план који обухвата више области живота детета (Костић & Димовски, 2013; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Положај центара за социјални рад у пракси често је тежак, јер се од њих очекује да решавају најсложеније породичне ситуације, а истовремено се суочавају са ограниченим ресурсима, недовољним бројем стручњака и великим притиском јавности. Када дође до трагичног исхода, центри су често изложени критикама, али се мање говори о системским условима у којима раде. То не умањује њихову одговорност, али показује да се заштита деце не може заснивати само на појединачном напору стручњака, већ на снажном, добро организованом и довољно подржаном систему. Зато је јачање капацитета центара за социјални рад један од предуслова ефикасније заштите деце од злостављања и занемаривања (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Милосављевић, 1998).

4.3.2. Примена Закона о спречавању насиља у породици у случајевима када су деца жртве или сведоци насиља

Примена Закона о спречавању насиља у породици има значајну улогу у случајевима када су деца жртве или сведоци насиља, јер овај закон уређује спречавање насиља у породици, поступање државних органа и установа, процену ризика, изрицање хитних мера и пружање заштите и подршке жртвама.¹⁵ Његов значај огледа се у томе што омогућава да се на насиље реагује одмах, пре него што дође до тежих последица, и да се

¹⁵ Закон о спречавању насиља у породици, „Службени гласник РС”, бр. 94/2016 и 10/2023 – др. закон, чл. 1, 7, 17, 21, 24–31.

учиниоцу изрекну хитне мере којима се жртва штити од даљег угрожавања. Када је дете у питању, брзина реакције је нарочито важна, јер сваки наставак контакта са насилником може значити продубљивање страха, трауме и ризика. Зато овај закон представља важан инструмент за повезивање кривичноправне, полицијске, тужилачке и социјалне реакције (Костић & Димовски, 2013; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Дете може бити непосредна жртва насиља у породици, али може бити и сведок насиља које се врши над другим чланом породице, најчешће мајком или другим блиским лицем. У оба случаја дете је угрожено, јер сведочење насиљу није пасивно посматрање, већ искуство које може изазвати страх, кривицу, беспомоћност и дубоку несигурност. Деца која живе у породицама обележеним насиљем често развијају симптоме трауме, потешкоће у понашању, проблеме у школи и нарушено поверење у одрасле. Зато примена закона мора обухватити и процену положаја детета, чак и када оно није непосредно физички нападнуто. Најбољи интерес детета захтева да се сваки облик породичног насиља посматра и кроз његов утицај на децу (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Процена ризика у оквиру примене Закона о спречавању насиља у породици мора бити посебно пажљива када су деца присутна у породици, јер њихов положај може бити угрожен и онда када првобитна пријава није поднета због насиља над дететом. Полиција, тужилаштво и центар за социјални рад морају разменити информације о томе да ли су деца била присутна, да ли су раније пријављиване повреде, да ли постоје изостанци из школе, страх од родитеља, занемаривање или претње. Ако се процена ризика сведе само на однос између одраслих партнера, може се пропустити заштита детета које је у стварности једна од најугроженијих жртава. Због тога је неопходно да деца буду посебно видљива у сваком случају породичног насиља (Жегарац, 2006; Љубојевић, 2009).

Ефикасност примене овог закона зависи од координације надлежних органа, јер хитне мере саме по себи нису довољне ако се након њих не прати ситуација у породици и не обезбеди подршка жртвама. Дете може бити изложено притиску да ћути, да оправда насилника или да се врати у небезбедно окружење, због чега је потребно континуирано праћење. Центар за социјални рад мора проценити да ли су потребне додатне породичноправне мере, школа треба да прати понашање детета, а тужилаштво и полиција да реагују ако се мере крше или ако се ризик повећава. На тај начин Закон о спречавању насиља у породици може бити важан део ширег система заштите деце, али само ако се

примењује активно, координисано и са јасним фокусом на дете (Константиновић Вилић и сар., 2012; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

5. РЕАКЦИЈА ДРУШТВА И ИНСТИТУЦИЈА У ПРАКСИ

Реакција друштва и институција у пракси представља једно од најважнијих питања у области заштите деце од злостављања и занемаривања, јер се стварни квалитет правног система не мери само постојањем закона, већ начином на који се ти закони примењују у конкретним животним ситуацијама. Дете које трпи насиље најчешће не може само да изађе из угрожавајућег окружења, да прикупи доказе, да поднесе пријаву и да се избори са притиском породице или учиниоца, због чега се од институција очекује да делују активно, координисано и у складу са његовим најбољим интересом. У том смислу, реакција друштва не подразумева само поступање полиције, тужилаштва и суда, већ и улогу школе, здравственог система, центра за социјални рад, медија, локалне заједнице и сваког појединца који може уочити знаке угрожености детета. Уколико било који део тог система остане пасиван, дете може наставити да живи у условима насиља, страха и занемаривања, што показује да заштита деце није само правно, већ и морално и друштвено питање (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

У пракси се често показује да је највећи проблем управо благовремено препознавање злостављања и занемаривања, јер ова појава не мора увек бити видљива, нити дете мора отворено говорити о ономе што трпи. Физичко насиље понекад оставља видљиве трагове, али емоционално злостављање, сексуална злоупотреба и занемаривање могу дуго остати прикривени, нарочито ако је учинилац блиско лице и ако дете живи у средини у којој се од њега очекује да ћути. Због тога институције морају бити осетљиве на индиректне показатеље, као што су изненадне промене у понашању, страх, повлачење, агресивност, чести изостанци из школе, занемарен изглед, здравствени проблеми или противречна објашњења повреда. Ако се такви знаци посматрају изоловано, они могу изгледати недовољно значајно, али када се повежу у целину, могу указати на озбиљно угрожавање детета (Жегарац, 2006; Пејовић Милованчевић, Тењовић, & Ишпановић, 2014).

Друштвена реакција зависи и од нивоа јавне свести о томе шта се сматра насиљем над децом. У срединама у којима се физичко кажњавање и даље оправдава као васпитна мера, у којима се породични проблеми сматрају искључиво приватном ствари и у којима се дејчи исказ често доводи у питање, злостављање и занемаривање теже излазе на видело. Посебно је проблематично када околина примећује да је дете угрожено, али не

реагује због страха од мешања у туђе породичне односе, због уверења да родитељ има право да поступа како жели или због неповерења у институције. Таква пасивност може имати тешке последице, јер сваки пропуштени сигнал значи продужавање дететове патње. Зато је развијање друштвене нетолеранције према свим облицима насиља над децом један од кључних услова делотворне заштите (Ђуричић Бањанин, 1998; Милосављевић, 1998).

Реакција институција мора бити заснована на јасној подели надлежности, али и на међусобној сарадњи, јер ниједна институција сама не може у потпуности сагледати све аспекте злостављања и занемаривања. Школа може уочити промене у понашању и успеху детета, здравствени систем може препознати повреде или симптоме занемаривања, центар за социјални рад може проценити породичне односе и ризик, полиција може предузети мере хитне заштите, тужилаштво може покренути кривични поступак, а суд може изрећи санкције и мере заштите. Међутим, ако се информације не размењују и ако се поступање не планира заједнички, лако може доћи до пропуста, понављања истих разговора са дететом, спорости и нејасне одговорности. Зато је практична реакција ефикасна само онда када се заснива на сарадњи, поверењу и заједничкој процени најбољег интереса детета (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Константиновић Вилић, Николић Ристановић, & Костић, 2012).

5.1. Изазови у откривању, пријављивању и доказивању злостављања и занемаривања деце

Откривање злостављања и занемаривања деце један је од најтежих задатака у пракси, јер се овај облик насиља често дешава у затвореном породичном простору, без сведока и под контролом лица које има моћ над дететом. Дете због страха, стида, осећаја кривице или емоционалне везаности за учиниоца може дуго ћутати, па се насиље открива тек онда када последице постану видљиве или када неко из окружења препозна сигнале угрожености. Нарочито је тешко открити сексуално злостављање и емоционално насиље, јер они често не остављају видљиве трагове, а дете може бити изложено претњама и манипулацији. Због тога се у пракси не сме чекати да дете само јасно и потпуно исприча шта му се дешава, већ је потребно реаговати на сваку основану сумњу и пажљиво проценити околности (Лазих, 2008; Љубојев, 2009).

Пријављивање злостављања и занемаривања деце такође је оптерећено бројним препрекама, јер лица која уоче сумњу понекад нису сигурна да ли је насиље заиста присутно, плаше се последица пријаве или не знају ком органу треба да се обрате. Наставници, лекари, суседи, сродници и друга лица могу имати важну улогу у откривању, али њихова реакција зависи од знања, личне одговорности и поверења у институције. Уколико постоји страх да ће пријава остати без резултата или да ће дете након пријаве бити изложено још већој опасности, околина може остати пасивна. Због тога је важно да систем буде доступан, јасан и поуздан, како би свако ко примети знаке угрожавања знао да његова пријава може покренути стварну заштиту (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

Откривање занемаривања у пракси је посебно тешко зато што оно често нема јасан тренутак извршења, већ се развија постепено, кроз континуирано пропуштање бриге о детету. Gibbs, Coughlan, Morgan и сарадници су у систематском прегледу истраживања о перцепцијама социјалних радника указали да се занемаривање неретко третира као мање приоритетно у односу на друге облике злостављања, иако може имати озбиљне и дуготрајне последице по дете (Gibbs et al., 2024). Због тога је неопходно да институције развију јасније критеријуме за препознавање занемаривања, нарочито у случајевима емоционалног занемаривања и занемаривања старије деце, код којих последице могу бити мање видљиве, али не и мање значајне.

Доказивање злостављања и занемаривања деце у кривичном и другим поступцима има посебне тешкоће, јер се често заснива на исказу детета, посредним доказима, медицинској документацији, стручним налазима и процени породичних околности. У случајевима физичког злостављања доказивање може бити лакше ако постоје повреде, али и тада учиниоци често нуде алтернативна објашњења, као што су падови, несреће или несташлуци детета. Код занемаривања је посебно тешко доказати да је пропуштање бриге достигло степен правне релевантности, јер се мора разликовати сиромаштво од неодговорности, немогућност од немара и привремена криза од хроничног угрожавања. Због тога је у доказивању неопходно посматрати целокупан контекст, а не само појединачни догађај (Жегарац, 2006; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Посебан изазов у доказивању представља чињеница да дете може мењати исказ, повлачити оно што је рекло или показивати *ambivalentan* однос према учиниоцу. Такво

понашање се понекад погрешно тумачи као непоузданост, иако је у многим случајевима последица страха, притиска породице, трауматске везаности или осећаја кривице. Дете које је злостављано од родитеља или блиског лица може истовремено желети да насиље престане и да породица остане на окупу, што ствара унутрашњи конфликт. Због тога органи поступка морају бити обучени да разумеју специфичности дечјег исказа и психолошке последице виктимизације, јер се у супротном може десити да се случај не докаже не зато што насиља није било, већ зато што систем није умео да га разуме и документује (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

5.1.1. Улога полиције и јавног тужилаштва

Улога полиције у случајевима злостављања и занемаривања деце од изузетног је значаја, јер је полиција често први орган који долази у контакт са дететом, породицом и непосредним околностима насиља. Начин на који полицијски службеници поступе у првом тренутку може у великој мери утицати на безбедност детета, очување доказа и поверење жртве у институције. Полиција мора да процени хитност ситуације, да спречи даље угрожавање, да обавести надлежне службе и да поступа тако да дете не буде изложено додатном страху. Посебно је важно да се дете не испитује на груб или непримерен начин и да се не доводи у ситуацију да пред учиниоцем говори о ономе што је претрпело. У том смислу, полицијска реакција мора бити истовремено одлучна и осетљива (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

Јавно тужилаштво има централну улогу у кривичноправном реаговању, јер руководи предистражним поступком, усмерава прикупљање доказа и доноси одлуку о кривичном гоњењу. У случајевима злостављања и занемаривања деце тужилаштво мора бити нарочито пажљиво, јер се доказивање често ослања на сложене чињенице, стручне налазе и процену ризика. Потребно је да тужилац благовремено обезбеди медицинску документацију, налазе стручњака, исказе сведока, податке центра за социјални рад и друге доказе који могу потврдити да је дете било угрожено. Ако се доказивање сведе само на исказ детета, без ширег прикупљања података, постоји опасност да поступак буде слаб и да се одговорност учиниоца не утврди (Константиновић Вилић и сар., 2012; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Сарадња полиције и тужилаштва са центрима за социјални рад од пресудног је значаја, јер се у овим случајевима истовремено морају решавати питања кривичне одговорности и непосредне заштите детета. Док полиција и тужилаштво прикупљају доказе и утврђују елементе кривичног дела, центар за социјални рад процењује безбедност детета, породичне односе и потребу за хитним мерама. Ако ова сарадња изостане, може се десити да кривични поступак буде покренут, али да дете остане у небезбедном окружењу, или обрнуто, да се дете заштити породичноправним мерама, али да кривична одговорност не буде адекватно процесуирана. Због тога поступање мора бити синхронизовано и усмерено на истовремену заштиту жртве и утврђивање одговорности учиниоца (Жегарац, 2006; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Посебан изазов за полицију и тужилаштво представља потреба за специјализацијом, јер рад са децом жртвама захтева знања која превазилазе уобичајену кривичноправну технику. Потребно је разумети развој детета, трауму, динамику породичног насиља, начине манипулације код сексуалног злостављања и разлоге због којих дете може ћутати или мењати исказ. Без такве специјализације постоји опасност да се поступак води формално, без разумевања стварне природе виктимизације. Зато је неопходно да полицијски службеници и јавни тужиоци који поступају у овим предметима имају континуирану обуку и да сарађују са стручњацима из области психологије, социјалног рада и дејче заштите (Лазих, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

5.1.2. Улога здравственог и образовног система у препознавању злостављања и занемаривања

Здравствени систем има изузетно важну улогу у препознавању злостављања и занемаривања деце, јер здравствени радници могу први уочити повреде, знаке неге која изостаје, симптоме сексуалне злоупотребе, психосоматске тегобе, страх или друге показатеље угрожености. Лекари, медицинске сестре, психолози и други здравствени радници морају бити обучени да разликују повреде које су последица случајности од повреда које могу указивати на злостављање, као и да препознају ситуације у којима родитељи дају неуверљива или променљива објашњења. Посебно је важно да се медицинска документација води прецизно, јер она касније може имати велики доказни значај. Здравствени систем, дакле, није само место лечења последица, већ и један од

кључних механизма раног откривања насиља над децом (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Боневски & Новотни, 2008).

Образовни систем има подједнако значајну улогу, јер наставници, васпитачи, педагози и психолози проводе много времена са децом и могу уочити промене које породица или други органи не виде. Дете које је злостављано или занемарено може показивати пад школског успеха, честе изостанке, умор, глад, запуштен изглед, агресивно понашање, повлачење, страх од повратка кући или изненадне промене у односу према вршњацима и одраслима. Школа је често прво место на коме дете може индиректно или директно показати да је угрожено. Због тога образовни систем мора имати јасне процедуре за поступање у случају сумње, јер од реакције школе може зависити да ли ће насиље бити откривено на време (Жегарац, 2006; Љубојев, 2008).

И здравствени и образовни систем морају бити свесни да њихова улога није да сами доказују кривично дело, већ да препознају сумњу и покрену одговарајућу институционалну реакцију. Понекад професионалци оклевају да пријаве сумњу јер нису сигурни, јер се плаше реакције родитеља или јер сматрају да би пријава могла погоршати положај детета. Међутим, управо непријављивање може довести до наставка злостављања и занемаривања. Зато је важно јасно разумети да пријава сумње не значи коначну осуду родитеља или другог лица, већ покретање поступка у коме надлежне институције треба да утврде чињенице и процене ризик. Та разлика је важна како би професионалци били охрабрени да поступају у најбољем интересу детета (Костић & Димовски, 2013; Константиновић Вилић и сар., 2012).

Препознавање злостављања и занемаривања у здравственом и образовном систему захтева континуирану обуку, јасне протоколе и подршку професионалцима који се налазе у осетљивој позицији. Наставник или лекар не сме бити препуштен личном утиску и страху од грешке, већ треба да зна коме се обраћа, које информације бележи, како разговара са дететом и како штити његову приватност. Посебно је важно да се дете не испитује више него што је неопходно и да се разговор не води на начин који може сугерисати одговоре или појачати страх. Здравство и образовање су зато незаобилазни делови система заштите, јер без њиховог активног учешћа многи случајеви никада не би били откривени (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

5.2. Мултисекторска сарадња у заштити деце

Мултисекторска сарадња у заштити деце од злостављања и занемаривања представља један од основних предуслова ефикасног поступања, јер овај проблем по својој природи превазилази надлежност било које појединачне институције. Дете које је изложено насиљу може истовремено имати потребу за хитном безбедносном заштитом, медицинским прегледом, психолошком подршком, породичноправним мерама, социјалном помоћи и кривичноправном реакцијом. Ако свака институција делује самостално, без размене информација и заједничког планирања, постоји опасност да се пропусте важне чињенице, да се дете више пута испитује или да мере буду међусобно неусклађене. Због тога мултисекторска сарадња није додатни облик добре праксе, већ суштински услов заштите детета (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

Савремена истраживања указују да заштита деце од злостављања и занемаривања не може бити ефикасна ако се заснива само на реакцији једне институције, јер се показатељи угрожености често распоређују кроз различите системе. Школа може учити промене у понашању и изостанке, здравствени систем телесне или психосоматске последице, центар за социјални рад породичне ризике, а полиција и тужилаштво елементе кривичноправне одговорности. Управо због тога налази о распрострањености насиља над децом и његовим дугорочним последицама потврђују потребу за координисаним, мултисекторским и превентивно усмереним приступом (Hillis et al., 2016; Grummitt et al., 2024). Такав приступ омогућава да се дете не посматра само као оштећени у поступку, већ као лице коме је потребна правна, психолошка, здравствена и социјална подршка.

Сарадња различитих система посебно је важна у ситуацијама када је угрожавање детета сложено и дуготрајно, као што су породично насиље, хронично занемаривање, сексуално злостављање или злостављање у породицама са присутним зависностима, менталним тешкоћама и социјалном изолацијом. У таквим случајевима једна институција може видети само део проблема, док се целина може разумети тек када се подаци повежу. Школа може имати информације о понашању детета, здравствена установа о повредама или здравственом занемаривању, центар за социјални рад о породичним приликама, полиција о претходним интервенцијама, а тужилаштво о

кривичноправним аспектима. Тек заједничко разматрање свих података омогућава реалну процену ризика (Жегарац, 2006; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Мултисекторска сарадња има значај и у спречавању секундарне виктимизације, јер добро координисан систем може смањити број разговора са дететом, спречити непотребно понављање трауматичних садржаја и обезбедити да дете добије подршку на једном или више међусобно повезаних места. Када институције не сарађују, дете може имати осећај да стално изнова мора да доказује оно што му се десило, што може продубити страх и неповерење. Зато је важно да се подаци прикупљају пажљиво, да се стручњаци договарају ко разговара са дететом, када и на који начин, као и да се избегне излагање детета притиску. На тај начин сарадња институција није само административно питање, већ и средство заштите психичког интегритета детета (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

5.2.1. Општи и посебни протоколи о поступању у случајевима насиља над децом

Општи и посебни протоколи о поступању у случајевима насиља над децом имају важну улогу у успостављању јасног, усклађеног и предвидљивог система реаговања. Њихова основна сврха је да дефинишу обавезе различитих институција, начине препознавања злостављања и занемаривања, поступак пријављивања, процену ризика, размену информација и планирање заштите детета. Протоколи су посебно значајни јер професионалцима дају оквир за поступање у ситуацијама које су често емотивно тешке, правно сложене и временски хитне. Када постоје јасна правила, мања је вероватноћа да ће одговорност бити пребацивана са једне институције на другу или да ће случај остати без благовремене реакције (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Општи протокол има значај јер поставља заједничке принципе поступања свих система, док посебни протоколи ближе уређују поступање унутар појединих области, као што су образовање, здравство, социјална заштита, полиција и правосуђе. Ова подела је важна јер сваки систем има своје специфичности, али сви морају деловати у складу са истим циљем, а то је заштита детета. На пример, школа треба да препозна и пријави сумњу, здравствена установа да документује повреде и пружи лечење, центар за социјални рад да процени ризик и планира заштиту, а полиција и тужилаштво да предузму мере у оквиру кривичноправног поступања. Само када су ове улоге усклађене,

протокол може имати стварну практичну вредност (Костић & Димовски, 2013; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Протоколи имају посебан значај у случајевима када професионалци нису сигурни да ли је реч о злостављању или занемаривању, јер их упућују да не чекају потпуну извесност, већ да пријаве сумњу и покрену процену. Ово је веома важно јер је у случајевима насиља над децом често немогуће одмах имати потпуне доказе, а одлагање може довести до наставка угрожавања. Протоколи зато треба да охрабре професионалце да поступају одговорно и да схвате да пријављивање сумње није оптуживање, већ мера заштите. Посебно је важно да се у протоколима нагласи обавеза заштите поверљивости података и достојанства детета, како би се спречило ширење информација које могу довести до стигматизације (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Лазих, 2008).

Постојање протокола није довољно ако они нису познати, ако се не примењују или ако професионалци нису обучени да их користе. У пракси се може десити да протокол формално постоји, али да наставник, лекар или службеник не зна конкретно шта треба да уради када посумња на злостављање. Зато је потребно да протоколи буду праћени обукама, надзором, јасним контактима између институција и редовном анализом поступања у конкретним случајевима. Само тако они могу постати жив инструмент заштите, а не документ који постоји само на папиру. Ефикасна примена протокола један је од најважнијих начина да се смањи ризик од пропуста у заштити деце (Константиновић Вилић и сар., 2012; Љубојев, 2009).

5.2.2. Конференција случаја као модел институционалне сарадње

Конференција случаја представља модел институционалне сарадње у коме се стручњаци из различитих система окупљају ради заједничке процене ситуације детета, размене информација и планирања мера заштите. Овај модел је посебно користан у сложеним случајевима злостављања и занемаривања, када није довољно да једна институција самостално донесе одлуку, јер су потребни подаци и процене из више извора. На конференцији случаја могу учествовати представници центра за социјални рад, школе, здравствене установе, полиције, тужилаштва и других релевантних служби, у зависности од природе случаја. Њена основна вредност огледа се у томе што омогућава да се дете посматра целовито, а не кроз уске границе појединачних надлежности (Жегарац, 2006; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Конференција случаја омогућава да се различити подаци повежу у једну слику, што је од пресудног значаја код злостављања и занемаривања, јер знаци угрожавања често нису очигледни када се посматрају одвојено. Наставник може уочити да је дете повучено и често одсутно, лекар може имати податке о повредама или занемареном здрављу, центар за социјални рад може знати за породичне конфликте, а полиција за претходне интервенције. Када се ти подаци размене, може се закључити да постоји озбиљан ризик који ниједна институција сама није могла у потпуности да препозна. Зато конференција случаја има велику превентивну вредност, јер омогућава благовремено деловање пре него што последице постану теже (Костић & Димовски, 2013; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Поред процене ризика, конференција случаја служи и за израду плана заштите, у коме се јасно одређује шта свака институција треба да уради, у ком року и на који начин ће се пратити резултати. Такав план је важан јер спречава нејасноће и пребацивање одговорности, а истовремено омогућава да се мере усагласе. На пример, ако је потребно обезбедити хитну заштиту детета, психолошку подршку, медицински преглед, праћење у школи и кривичноправно поступање, све ове активности морају бити повезане. У супротном, дете може бити изложено хаотичном поступању у коме свака институција ради свој део, али без јединственог циља и континуитета (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Иако конференција случаја има бројне предности, њена успешност зависи од спремности институција на сарадњу, квалитета припреме, јасног вођења састанка и праћења договорених мера. Ако се састанак одржи формално, без конкретних закључака, без одговорних лица и без рокова, његов ефекат ће бити ограничен. Такође је важно да се води рачуна о поверљивости података и достојанству детета, јер размена информација мора служити заштити, а не непотребном ширењу приватних чињеница. Када се правилно примењује, конференција случаја може бити један од најбољих модела заштите деце, јер повезује стручност, одговорност и заједничко планирање у интересу детета (Константиновић Вилић и сар., 2012; Милосављевић, 1998).

5.3. Критички осврт на досадашња истраживања и институционалну праксу

Критички осврт на досадашња истраживања и институционалну праксу има значајно место у анализи злостављања и занемаривања деце, јер омогућава да се ова појава не посматра само кроз нормативни оквир, већ и кроз питање његове стварне примене. Закони могу садржати релативно развијене механизме заштите, али се у пракси поставља питање да ли институције благовремено препознају дете као жртву, да ли правилно квалификују радње злостављања и занемаривања, да ли међусобно размењују информације и да ли обезбеђују заштиту која је прилагођена узрасту, психичком стању и најбољем интересу детета. Управо због тога анализа ове теме не може остати само на нивоу описивања законских решења, већ мора обухватити и критичко сагледавање досадашњих истраживања, доступне статистике и практичних проблема који се јављају у раду полиције, јавног тужилаштва, судова, центара за социјални рад, здравствених и образовних установа (Константиновић Вилић и сар., 2012; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Досадашња истраживања указују на то да је злостављање и занемаривање деце појава која се тешко може у потпуности сагледати на основу званичних евиденција. Разлог за то налази се у високој „тамној бројци“, односно у чињеници да велики број случајева никада не буде пријављен, откривен или процесуиран. Дете као жртва често не може самостално да пријави насиље, јер је зависно од учиниоца, плаши се последица откривања, осећа стид или кривицу, или није у стању да препозна да је оно што трпи противправно. Уколико је учинилац родитељ, старатељ или друго блиско лице, положај детета постаје још сложенији, јер се насиље дешава у односу који би по својој природи требало да буде заснован на поверењу, заштити и бризи. Због тога се званична статистика мора тумачити опрезно, јер она не показује стварни обим злостављања и занемаривања, већ пре свега број случајева који су дошли до институција и били евидентирани у одговарајућем систему (Милосављевић, 1998; Љубојев, 2009).

5.3.1. Ограничења досадашњих истраживања

Критички посматрано, значајан број досадашњих радова бави се појмовним, правним и виктимолошким аспектима злостављања и занемаривања деце, али је мањи број истраживања усмерен на практичну проверу ефикасности институционалне реакције. То представља једно од ограничења досадашњег приступа, јер није довољно утврдити да постоје кривичноправне, породичноправне и социјалноправне мере, већ је

потребно испитати како се оне примењују у стварним случајевима. Посебно је важно утврдити колико брзо институције реагују, да ли се поступање заснива на мултисекторској сарадњи, да ли се дете додатно излаже испитивањима и притисцима, као и да ли се након пријаве обезбеђује дугорочна подршка детету. Без таквог приступа постоји опасност да се заштита деце сведе на формално постојање прописа, док стварне потребе жртве остају недовољно препознате (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Једно од основних ограничења досадашњих истраживања огледа се у томе што се она често ослањају на секундарне изворе података, односно на већ постојеће евиденције институција. Такви подаци су значајни, али не могу у потпуности приказати стварни обим злостављања и занемаривања, јер зависе од тога да ли је случај пријављен, препознат, правилно евидентиран и процесуиран. Уколико дете, породица, школа, здравствена установа или суседство не пријаве сумњу на насиље, тај случај остаје ван званичне статистике. Због тога се резултати истраживања која се заснивају искључиво на институционалним евиденцијама морају тумачити опрезно, јер они више говоре о броју откривених и пријављених случајева него о стварној распрострањености појаве (Милосављевић, 1998; Љубојев, 2009).

Посебно ограничење представља и то што се у пракси подаци различитих институција воде према различитим критеријумима. Правосудни органи евидентирају кривичне пријаве, оптужења и пресуде, центри за социјални рад воде податке о деци у ризику и корисницима услуга социјалне заштите, док здравствене и образовне установе могу располагати подацима о повредама, променама у понашању, изостанцима из школе или другим индиректним показатељима угрожености. Због тога је тешко добити јединствену и потпуну слику о злостављању и занемаривању деце. Истраживања која не повезују податке различитих система могу занемарити чињеницу да се исти случај може појавити у више евиденција или, супротно томе, да може остати забележен само у једном систему без кривичноправног епилога (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Костић & Димовски, 2013).

Ограничење досадашњих истраживања видљиво је и у недовољном укључивању перспективе самог детета као жртве. Иако је неопходно заштитити дете од поновне трауматизације, истраживања која се заснивају искључиво на мишљењу стручњака или на институционалним извештајима могу недовољно осветлити унутрашње искуство

жртве, страх, стид, осећај кривице, амбивалентност према учиниоцу и разлоге због којих дете ћути. Управо виктимолошки приступ показује да се злостављање и занемаривање не могу разумети само кроз радњу учиниоца, већ и кроз начин на који жртва доживљава насиље и последице које оно оставља на њен развој (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

5.3.2. Практични проблеми у откривању, доказивању и квалификацији дела

Практични проблеми у откривању злостављања и занемаривања деце јављају се већ у првој фази, јер се насиље најчешће дешава унутар породице или другог блиског окружења, без присуства сведока и под условима у којима је дете зависно од лица које га угрожава. Дете често не говори о ономе што трпи, било због страха од казне, било због стида, кривице, емоционалне везаности за учиниоца или уверења да му нико неће веровати. Управо због тога улога школе, здравствених установа, центра за социјални рад, полиције и јавног тужилаштва има посебан значај, јер ове институције морају бити способне да препознају и индиректне показатеље угрожености, као што су повреде, промене у понашању, повученост, агресивност, изостанци из школе, занемарен изглед или страх од одређене особе (Ишпановић Радојковић и сар., 2006; Жегарац, 2006).

Посебан проблем у институционалној пракси представља препознавање занемаривања. За разлику од физичког злостављања, које може оставити видљиве трагове, занемаривање се често испољава као пропуштање дужне бриге, због чега га је теже доказати и правно квалификовати. Институције морају разликовати сиромаштво од занемаривања, јер материјална оскудица сама по себи не сме бити основ за стигматизацију породице. Међутим, када се уз сиромаштво јављају трајна незаинтересованост за дете, одбијање сарадње са службама, пропуштање лечења, занемаривање школовања, недостатак надзора или излагање детета опасности, тада постоји основ за институционалну интервенцију. Управо у тим случајевима неопходна је стручна и индивидуализована процена, јер погрешна процена може довести или до неоправданог мешања у породични живот или до пропуштања заштите детета које је стварно угрожено (Жегарац, 2006; Костић & Димовски, 2013).

Доказивање злостављања и занемаривања деце такође је сложено, јер се често заснива на исказу детета, налазима стручњака, медицинској документацији, извештајима школе и центра за социјални рад, као и на процени породичне динамике. Исказ детета може бити кључан, али његово вредновање захтева посебну пажњу. Трауматизовано дете не мора увек давати потпуно доследан, хронолошки уређен и емоционално неутралан исказ. Оно може показивати страх, стид, повученост, амбивалентност или фрагментарно сећање, што не сме бити аутоматски протумачено као непоузданост. Због тога је неопходно да испитивање детета буде прилагођено узрасту, развојном нивоу и психичком стању, уз избегавање сугестивних питања, притиска и непотребног понављања исказа (Пејовић Милованчевић и сар., 2014; Лазих, 2008).

Проблеми се јављају и у правној квалификацији кривичних дела. Једна животна ситуација може садржати елементе више кривичних дела, као што су насиље у породици, запуштање и злостављање малолетног лица, телесна повреда, угрожавање сигурности или сексуално злостављање. Ако се изабере сувише уска или блага квалификација, може се умањити стварна тежина дела и последица које је дете претрпело. Са друге стране, квалификација мора бити правно прецизна и доказно заснована, јер само таква примена закона обезбеђује правну сигурност. Нарочито је важно да се у поступању не изгуби из вида посебна рањивост детета, јер се насиље над децом не може процењивати истим мерилима као насиље између одраслих лица (Константиновић Вилић и сар., 2012; Костић & Константиновић Вилић, 2012).

Код емоционалног злостављања проблем квалификације је још израженији, јер овај облик насиља често нема видљиве материјалне трагове. Понижавање, претње, застрашивање, омаловажавање, одбацивање и изолација могу оставити дубоке последице на дете, али се у пракси понекад теже препознају као облик озбиљног угрожавања. Због тога је неопходно да институције у већој мери уважавају психичке последице насиља, а не само телесне повреде. У том погледу посебан значај имају налази психолога, психијатара, педагога и социјалних радника, јер они могу указати на промене у понашању детета, страх, повученост, анксиозност, поремећаје спавања, пад школског успеха или друге последице које нису одмах видљиве, али су важне за разумевање тежине злостављања (Боневски & Новотни, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

5.3.3. Критички осврт на казнену и заштитну реакцију система

Казнена политика судова у предметима злостављања и занемаривања деце захтева критичко преиспитивање, јер показује колико правосудни систем стварно препознаје тежину насиља над децом и потребу за генералном и специјалном превенцијом. Казна има значајну превентивну и репресивну функцију, али она не сме бити једини одговор система. Уколико се за тешке облике злостављања изричу благе казне без јасног образложења, може се створити утисак да се насиље над децом не схвата довољно озбиљно. Међутим, и строжа казна не обезбеђује потпуну заштиту ако није праћена мерама које спречавају даље угрожавање детета, обезбеђују психолошку подршку, прате породичну ситуацију и спречавају секундарну виктимизацију. Због тога казнена политика мора бити повезана са породичноправним и социјалноправним мерама, јер циљ није само кажњавање учиниоца, већ и заштита, опоравак и сигуран развој детета (Костић & Димовски, 2013; Ишпановић Радојковић и сар., 2006).

Приликом одмеравања казне посебно би требало узети у обзир чињеницу да је дете било у односу зависности од учиниоца, нарочито ако је учинилац родитељ, старатељ или друго лице коме је дете поверено. Такав однос значи да је злоупотребљено поверење и положај моћи, што мора бити оцењено као околност која повећава тежину дела. Такође је важно ценити трајање злостављања, јер дуготрајно и систематско насиље има већу тежину од изолованог инцидента, чак и када појединачна радња не изгледа најтежа. Дете које годинама живи у страху, понижењу или занемаривању трпи последице које се не могу мерити само тренутним физичким повредама. Због тога казнена реакција мора у већој мери уважавати континуитет и психичку димензију виктимизације (Ђуричић Бањанин, 1998; Милосављевић, 1998).

Код сексуалног злостављања деце казнена политика има посебан значај, јер је реч о делима која дубоко нарушавају телесни, психички и сексуални интегритет детета. Благе казне у овим предметима могу деловати обесхрабрујуће на жртве и могу умањити поверење јавности у правосуђе. Ипак, казна сама по себи није довољна ако није праћена мерама које спречавају контакт учиниоца са дететом, подршком жртви и праћењем ризика од поновног вршења дела. Посебно је важно да судови у образложењима пресуда јасно покажу да разумеју трауматичност сексуалног злостављања и специфичан положај детета које често дуго ћути због страха и манипулације. Такво образложење има значај не само за конкретан предмет, већ и за развој правне културе (Лазих, 2008; Пејовић Милованчевић и сар., 2014).

Посебно је важно да се у институционалној пракси избегне секундарна виктимизација детета. Дете не сме бити третирано само као извор доказа, већ као жртва којој је потребна заштита, разумевање и подршка. Вишеструко испитивање, неприлагођена комуникација, суочавање са учиниоцем, неповерење у исказ детета или одуговлачење поступка могу довести до поновног проживљавања трауме. Због тога поступање свих институција мора бити усмерено на најбољи интерес детета, уз посебно обучене стручњаке и координисан рад различитих служби. Само такав приступ омогућава да се правна заштита не сведе на формални поступак, већ да добије стварни заштитни смисао (Костић & Константиновић Вилић, 2012; Лазић, 2008).

Заштитна реакција система мора бити шире постављена од саме кривичне санкције. У случајевима породичног злостављања и занемаривања, посебно је важно да се кривични поступак не посматра изоловано од породичноправних и социјалноправних мера. Ако учинилац након поступка настави да има неконтролисан контакт са дететом, ако се дете врати у небезбедну средину или ако не добије психолошку подршку, казна неће бити довољна да обезбеди стварну заштиту. Због тога институционална реакција мора повезати санкцију, надзор, психосоцијалну подршку, процену ризика и праћење породице након поступка (Костић & Димовски, 2013; Жегарац, 2006).

5.4. Статистички показатељи злостављања и занемаривања деце у 2024. и 2025. години

Статистички показатељи имају значајну улогу у проучавању злостављања и занемаривања деце, јер омогућавају да се ова појава сагледа не само на теоријском и нормативном нивоу, већ и кроз податке које евидентирају надлежне институције. Ипак, статистика у овој области мора се тумачити са посебним опрезом, јер број пријављених, процесуираних или евидентираних случајева не представља стварни обим насиља над децом, већ број случајева који су препознати, пријављени и евидентирани у одговарајућем систему. Због тога се у овом делу рада статистички подаци користе као показатељ институционално видљивог дела проблема, а не као потпуна слика стварне распрострањености злостављања и занемаривања деце.

Подаци Републичког завода за статистику за 2024. годину показују да је у Републици Србији за 73.590 пунолетних учинилаца кривичних дела завршен поступак по кривичној пријави, док је правноснажно осуђено 24.835 пунолетних лица. Међу

најзаступљенијим кривичним делима за која су правноснажно осуђена пунолетна лица налазе се и кривична дела против брака и породице, која су учествовала са 12,9% у укупном броју осуђених пунолетних лица.

Табела 1. Доступни статистички показатељи релевантни за злостављање и занемаривање деце у Републици Србији у 2024. и 2025. години

Извор података	Година	Показатељ	Број/податак
Републички завод за статистику	2024	Завршени поступци по кривичној пријави за пунолетне учиниоце	73.590
Републички завод за статистику	2024	Правноснажно осуђена пунолетна лица	24.835
Републички завод за статистику	2024	Удео кривичних дела против брака и породице међу осуђеним пунолетним лицима	12,9%
Републички завод за социјалну заштиту	2024	Деца смештена у лиценцирана прихватишта	348
Републички завод за социјалну заштиту	2024	Деца смештена у прихватиште за жртве насиља са родитељем жртвом насиља	217
Републички завод за социјалну заштиту	2024	Деца жртве насиља смештена у прихватишта за децу и младе	130
Републички завод за социјалну заштиту	2024	Деца која су користила услуге лиценцираних свратишта	385
Републички завод за социјалну заштиту	2024	Девојчице кориснице СОС телефона за жене са искуством родно заснованог насиља	74
Републички завод за социјалну заштиту	2024	Деца жртве децјег брака идентификована од стране ЦСР	177
Републички завод за социјалну заштиту	2024	Деца жртве злоупотребе децјег рада на евиденцији ЦСР	23
Републички завод за социјалну заштиту	2024	Формално идентификоване жртве трговине људима	71

Републички завод за социјалну заштиту	2024	Удео деце међу жртвама трговине људима	49%
Републички завод за статистику / Републички завод за социјалну заштиту	2025	Коначни годишњи подаци за 2025. годину	нису доступни

Извор: Републички завод за статистику, 2025; Републички завод за социјалну заштиту, 2025.

Подаци приказани у табели преузети су из званичних извора Републике Србије. Подаци о завршеним поступцима по кривичној пријави, броју правноснажно осуђених пунолетних лица и уделу кривичних дела против брака и породице преузети су из саопштења Републичког завода за статистику о пунолетним учиниоцима кривичних дела за 2024. годину. Подаци који се односе на децу у систему социјалне заштите, децу смештену у прихватилишта, кориснике свратишта, СОС телефона, децје бракове, злоупотребу децјег рада и трговину људима преузети су из извештаја Републичког завода за социјалну заштиту „Деца у систему социјалне заштите 2024. године“. За 2025. годину коначни годишњи подаци у тренутку израде рада нису били доступни, због чега су у табели наведени само доступни подаци, односно напомена о недоступности коначних извештаја.

ЗАКЉУЧАК

Злостављање и занемаривање деце представљају један од најтежих и најосетљивијих облика криминалитета насиља, јер се њима угрожавају основна добра детета, као што су живот, здравље, телесни и психички интегритет, достојанство, осећај сигурности, право на развој и право на одрастање у породичном и друштвеном окружењу које треба да буде засновано на бризи, заштити, подршци и поштовању. Посебна тежина овог облика насиља произлази из чињенице да је жртва дете, односно лице које због свог узраста, развојне незрелости, економске и емоционалне зависности од одраслих, ограничене способности самозаштите и немогућности да самостално покрене механизме заштите, захтева појачану пажњу породице, државе и целокупног друштва. У том смислу, злостављање и занемаривање деце не могу се посматрати као приватна ствар породице, нити као изоловани поремећај у понашању појединца, већ као сложен друштвени, правни, криминолошки, виктимолошки и институционални проблем који захтева свеобухватан и координисан одговор.

Посебно је важно нагласити да се злостављање и занемаривање деце јављају у више различитих облика, при чему сваки од њих има своје посебности, али и заједничку суштину која се огледа у злоупотреби моћи одраслог лица и нарушавању добробити детета. Физичко злостављање је често највидљивији облик, јер може оставити телесне повреде, али се не сме занемарити чињеница да емоционално злостављање, сексуално злостављање и занемаривање могу имати једнако тешке, а понекад и дуготрајније последице. Емоционално злостављање, које се испољава кроз понижававање, омаловажававање, одбацивање, претње, застрашивање и емоционалну хладноћу, дубоко погађа развој личности детета, док сексуално злостављање представља нарочито трауматичан облик злоупотребе, јер нарушава дететов телесни и психички интегритет, осећај сигурности, интимности и поверења. Занемаривање, иако често мање видљиво, може бити подједнако опасно, јер дете дуготрајно лишава основних услова за правилан развој и оставља га у стању несигурности, запуштености и емоционалне ускраћености.

Криминолошка анализа показује да узроци злостављања и занемаривања деце нису једноставни, нити се могу свести на један фактор, већ су резултат сложеног деловања индивидуалних, породичних, социјалних и културолошких околности. На страни учиниоца могу се јавити различити ризични фактори, као што су импулсивност,

ниска толеранција на фрустрацију, зависност од алкохола или психоактивних супстанци, психичке тешкоће, сопствена историја виктимизације, усвојени насилни модели понашања и неспособност да се потребе детета препознају као посебне и самосталне. Породични фактори, као што су дисфункционални односи, партнерско насиље, сиромаштво, социјална изолација, незапосленост, недостатак подршке и неадекватни васпитни обрасци, такође могу допринети стварању ризичног окружења за дете. Међутим, ниједан од ових фактора не сме бити схваћен као оправдање за насиље, већ као показатељ да је потребна благовремена превенција, стручна подршка и институционална реакција.

Са виктимолошког становишта, дете као жртва злостављања и занемаривања има посебно рањив положај, јер је најчешће зависно управо од лица које га угрожава или од породичног окружења у коме се насиље дешава. Дете често не разуме у потпуности природу онога што трпи, не зна коме може да се обрати, плаши се казне, не верује да ће му институције помоћи или осећа кривицу и стид, нарочито у случајевима сексуалног злостављања. Због тога се не сме очекивати да дете увек само пријави насиље, нити се његово ћутање, повлачење, промене у исказу или амбивалентан однос према учиниоцу смеју тумачити као доказ да насиља није било. Управо супротно, таква понашања често представљају последицу трауме, страха, зависности и сложене емоционалне везе са учиниоцем, па је неопходно да професионалци који поступају у овим случајевима имају довољно знања и осетљивости за специфичности детета као жртве.

Један од највећих проблема у области злостављања и занемаривања деце јесте висока тамна бројка, односно чињеница да велики број случајева никада не буде откривен, пријављен или процесуиран. Разлози за то налазе се у породичној тајности, страху детета од учиниоца, стиду, неповерењу у институције, притиску породице, недостатку сведока, као и у друштвеним ставовима који насиље у породици понекад и даље третирају као приватну ствар. Због тога званични подаци не могу у потпуности приказати стварне размере овог проблема, већ само онај део који је постао видљив систему. Ова чињеница указује на неопходност јачања механизма раног препознавања, обавезе пријављивања сумње, едукације професионалаца и подизања јавне свести о томе да сваки облик насиља над дететом мора бити схваћен озбиљно и да ћутање околине може допринети наставку виктимизације.

Међународни и европски правни оквир постављају важне стандарде за заштиту деце од свих облика насиља, злостављања, занемаривања и експлоатације. Савремени приступ заштити деце заснива се на схватању да је дете самосталан носилац права, а не само објект породичне или институционалне заштите. Најбољи интерес детета, право на живот без насиља, право на достојанство, право да буде саслушано у складу са узрастом и зрелошћу, као и право на заштиту од секундарне виктимизације, представљају основне принципе који морају бити уграђени у домаће законодавство и праксу. Посебан значај имају стандарди који се односе на сексуално злостављање деце, насиље у породици, поступке прилагођене деци и обавезу државе да не остане пасивна када постоји ризик по дете. То значи да држава не испуњава своју улогу самим прописивањем закона, већ тек онда када обезбеди да се ти закони стварно и делотворно примењују.

Правни оквир Републике Србије садржи више механизма заштите деце од злостављања и занемаривања, али његова ефикасност зависи од доследне примене и координације надлежних органа. Кривичноправна заштита омогућава санкционисање најтежих облика повређивања, као што су насиље у породици, запуштање и злостављање малолетног лица, кривична дела против полне слободе, кривична дела против живота и тела и друга дела која могу бити извршена на штету детета. Породичноправна заштита омогућава примену мера заштите од насиља у породици, ограничење или лишење родитељског права и надзор над вршењем родитељског права, док социјалноправни систем има задатак да процени ризик, организује подршку породици и обезбеди заштиту детета. Ипак, пракса показује да постојање више правних механизма не гарантује само по себи ефикасну заштиту ако институције не поступају благовремено, стручно и међусобно усклађено.

Улога центара за социјални рад, полиције, јавног тужилаштва, судова, здравствених установа и образовног система од кључног је значаја за откривање, пријављивање, доказивање и спречавање злостављања и занемаривања деце. Центри за социјални рад имају посебно важну улогу у процени породичних односа и ризика, полиција и тужилаштво у обезбеђивању кривичноправне реакције, судови у доношењу одлука о одговорности и мерама заштите, док здравствени и образовни систем често први могу уочити знаке угрожености детета. Међутим, ако сваки систем делује изоловано, без размене информација и заједничког планирања, постоји опасност да се случај не препозна на време или да се дете више пута излаже непотребним разговорима и додатном

стресу. Због тога је мултисекторска сарадња неопходна, не само као формални принцип, већ као стварна пракса у којој је дете у центру поступања.

Посебно важан проблем представља секундарна виктимизација деце, која настаје када дете након првобитног злостављања или занемаривања буде додатно повређено начином поступања институција, медија или околине. Дете може бити секундарно виктимизовано ако се његов исказ понавља више пута, ако се испитује на непримерен начин, ако се не поштује његова приватност, ако се доводи у контакт са учиниоцем или ако медији објављују податке који могу довести до његовог препознавања. Због тога поступци морају бити прилагођени детету, а професионалци морају поступати са посебном пажњом, јер циљ система не сме бити само утврђивање кривичне одговорности, већ и очување психичког интегритета жртве. Заштита детета од секундарне виктимизације представља важан показатељ зрелости и хуманости правног система.

Анализа правног и институционалног оквира показује да је у Републици Србији неопходно даље унапређивати превенцију, рано препознавање и координисано поступање у случајевима злостављања и занемаривања деце. Превенција не сме бити сведена само на опште декларативне поруке против насиља, већ мора обухватити рад са родитељима, образовање деце о њиховим правима, едукацију наставника, лекара, полицијских службеника, тужилаца, судија и стручњака социјалне заштите, као и развој доступних услуга подршке породицама у ризику. Посебно је важно јачати поверење грађана у институције, јер се насиље лакше пријављује онда када постоји уверење да ће систем реаговати брзо, одговорно и у интересу детета. Без таквог поверења, тамна бројка остаје висока, а многа деца остају невидљива за систем заштите.

Посебан допринос овог рада огледа се у повезивању теоријске анализе, правног оквира, институционалне праксе и доступних статистичких показатеља за 2024. и 2025. годину. Анализа статистичких података показује да званични подаци имају значајну вредност, али да не могу бити једини основ за закључивање о стварној распрострањености злостављања и занемаривања деце. Подаци Републичког завода за статистику за 2024. годину, према којима је за 73.590 пунолетних учинилаца завршен поступак по кривичној пријави, док је 24.835 пунолетних лица правноснажно осуђено, као и податак да кривична дела против брака и породице учествују са 12,9% међу осуђеним пунолетним лицима, показују значај ове групе кривичних дела у правосудној

статистици. Са друге стране, подаци Републичког завода за социјалну заштиту за 2024. годину указују на шири круг деце која су препозната као корисници система социјалне заштите, укључујући децу изложену насиљу, занемаривању, породичним ризицима, децјем браку, злоупотреби децјег рада и трговини људима. За 2025. годину неопходно је поступати опрезно, јер се коначни годишњи подаци могу користити тек када буду објављени у званичним извештајима надлежних институција.

У односу на постављене хипотезе, може се закључити да је основна хипотеза потврђена. Злостављање и занемаривање деце представљају тежак облик криминалитета насиља који је у значајној мери прикривен, због чега званична статистика не може у потпуности приказати његов стварни обим. Тамна бројка остаје једно од кључних обележја овог феномена, јер велики број случајева остаје унутар породице или другог блиског окружења, без пријаве и институционалне реакције. Потврђена је и друга хипотеза, јер правни оквир Републике Србије садржи релевантне механизме заштите деце, али се у пракси јављају проблеми у доказивању, правној квалификацији, трајању поступка, координацији служби и обезбеђивању благовремене подршке детету. Трећа хипотеза је такође потврђена, јер анализа показује да систем и даље у значајној мери делује реактивно, односно након што је злостављање или занемаривање већ наступило, док превентивни рад, рано препознавање ризика и континуирана подршка породицама у ризику нису довољно развијени.

На основу целокупне анализе може се закључити да ефикасна заштита деце од злостављања и занемаривања захтева повезивање кривичноправне, породичноправне, социјалноправне, здравствене и образовне реакције. Ниједан систем не може самостално обезбедити потпуну заштиту детета, јер се овај проблем јавља на пресеку породичних односа, друштвених услова, правних механизма и институционалне праксе. Због тога је неопходно развијати трајну мултисекторску сарадњу, јасне протоколе поступања, специјализовану обуку професионалаца, бржу размену информација и доступне услуге подршке деци жртвама. Посебно је важно да се дете не посматра само као доказно средство у поступку, већ као личност којој је потребна заштита, разумевање, сигурност и могућност опоравка.

Коначни закључак овог рада јесте да злостављање и занемаривање деце захтевају системски, превентиван и хуман одговор друштва. Правни прописи представљају неопходан основ заштите, али нису довољни ако се не примењују доследно и ако нису

праћени стручним, благовременим и координисаним поступањем институција. Дете које је изложено злостављању или занемаривању не сме остати невидљиво за систем, нити сме бити додатно повређено спорим, формалним или неусклађеним поступањем надлежних органа. Зато је потребно да заштита деце буде постављена као трајни приоритет правне и социјалне политике, уз стално јачање превенције, раног препознавања, институционалне одговорности и друштвене свести да ниједан облик насиља над дететом не може бити оправдан, релативизован или прећутан.

ЛИТЕРАТУРА

Литература на страном језику:

1. Baldwin, J. R., Coleman, O., Francis, E. R., & Danese, A. (2024). Prospective and retrospective measures of child maltreatment and their association with psychopathology: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Psychiatry*, 81(8), 769–781.
2. Danese, A., & Widom, C. S. (2020). Objective and subjective experiences of child maltreatment and their relationships with psychopathology. *Nature Human Behaviour*, 4(8), 811–818.
3. Fereidooni, F., Daniels, J. K., & Lommen, M. J. J. (2024). Childhood maltreatment and revictimization: A systematic literature review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(1), 291–305.
4. Gibbs, J., Coughlan, B., Morgan, T., Mikushnica, A., Phippard, S., Crozier-Roche, F., Drayak, T., Graham, D., Smith, J., & Duschinsky, R. (2024). Social workers' perceptions of the nature of child neglect: A systematic literature review. *The British Journal of Social Work*, 54(8), 3619–3637.
5. Grummitt, L., Baldwin, J. R., Lafoa'i, J., Keyes, K. M., & Barrett, E. L. (2024). Burden of mental disorders and suicide attributable to childhood maltreatment. *JAMA Psychiatry*, 81(8), 782–788.
6. Haworth, S., Schaub, J., Kidney, E., & Montgomery, P. (2022). A systematic review of measures of child neglect. *Research on Social Work Practice*, 34(1), 17–40.
7. Hillis, S., Mercy, J., Amobi, A., & Kress, H. (2016). Global prevalence of past-year violence against children: A systematic review and minimum estimates. *Pediatrics*, 137(3), e20154079.
8. Norman, R. E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J., & Vos, T. (2012). The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse, and neglect: A systematic review and meta-analysis. *PLOS Medicine*, 9(11), e1001349.
9. Teicher, M. H., & Samson, J. A. (2016). Annual research review: Enduring neurobiological effects of childhood abuse and neglect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(3), 241–266.

Литература на српском језику:

1. Боневски, Д., & Новотни, А. (2008). Злостављање у детињству и панични поремећаји. *Медицински преглед*, 61(3-4), 169–172.

2. Бошковић, М., Стевановић, Н. Р., & Сукновић, М. С. (2025). Вербално малтретирање деце у реалном и виртуелном свету — показатељи из Србије. *Социолошки преглед*, 59(3), 766–789.
3. Вујисић, М. (2014). Насиље у породици над малолетницима. *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 86(3), 186–201.
4. Гасми, Г., & Јеротић, А. (2022). Релевантни аспекти вршњачког насиља и анализа ситуације у Србији. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 73–92). Београд: Институт за упоредно право.
5. Делић, Н. (2022). Кривичноправна заштита деце у области породичних односа. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 7–36). Београд: Институт за упоредно право.
6. Димић, Б., & Убовић, М. (2018). *Шта нам кажу деца о насиљу над децом: Кључне анализе и препоруке истраживања „Деца у акцији!“*. Београд: Пријатељи деце Србије.
7. Драганић Гајић, С., Чаловска Херцог, Н., Лечић Тошевски, Д., & Пилија, В. (2011). Третман злостављане и занемарене деце и њихових породица у контексту компликованог развода брака. *Психијатрија данас*.
8. Ђуричић-Бањанин, Н. (1998). *Ударац по души: социолошка студија злостављања детета у породици*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Југословенски центар за права детета.
9. Жегарац, Н. (2006). *Деца која чекају*. Colografх.
10. Зиројевић, М., & Пауновић, Д. (2022). Деца и миграције. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 203–212). Београд: Институт за упоредно право.
11. Ивановић, З., & Бановић, Б. (2022). Педофилија између болести и криминала. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 139–156). Београд: Институт за упоредно право.
12. Ишпановић-Радојковић, В., Игњатовић, Т., Вујовић, Р., Стевановић, И., Срна, Ј., & Жегарац, Н. (2006). *Приручник за примену Општег протокола за заштиту деце од злостављања и занемаривања*. Деграпласт.
13. Јовановић, С. (2012). Спорни облици дисциплинског кажњавања деце — да ли је реч о основу искључења противправности кривичног дела или насиљу над децом? *Право — теорија и пракса*.
14. Јовановић, С., & Арсић, Ј. (2019). Заштита деце од насиља у Србији: Актуелна правна питања и проблеми. *Теме*, 43(3), 861–883.

15. Ковачевић, М. (2021). Извештавање дневних новина у Србији о насиљу над децом. *Политеиа*, 11(21), 69–81.
16. Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., & Костић, М. (2009). *Криминологија*. Пеликан принт.
17. Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., & Костић, М. (2012). *Криминологија*. Свен.
18. Костић, М. (2012). Политика сузбијања хомицида. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 63, 363–373.
19. Костић, М., & Димовски, Д. (2013). *Породица у лавиринту породичног насиља*. Медивест.
20. Костић, М., & Константиновић-Вилић, С. (2012). *Виктимологија*. Свен.
21. Лазић, С. (2008). Породично сексуално злостављање деце кроз могућности превентивног педагошког деловања омбудсмана. *Педагошка стварност*, 54(3-4), 230–241.
22. Лакићевић, М. (2016). Систем образовања у заштити деце од породичног насиља и сексуалног злостављања. *Педагогија*.
23. Љубојев, Н. (2008). Злостављање детета унутар породице. *Норма*, 13(1-2), 81–94.
24. Љубојев, Н. (2009). Злостављање детета у породици. *Социјална мисао*, 16(1), 63–77.
25. Марковић, Д. М., & Марковић, Д. Д. (2022). Разумевање фактора који подстичу регрутовање деце војника. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 187–202). Београд: Институт за упоредно право.
26. Матијашевић, Ј., & Драгојловић, Ј. (2022). Насиље у породици — поједини криминолошки и кривичноправни аспекти. *Култура полиса*, 19(2), 89–109.
27. Милосављевић, М. (1998). *Насиље над децом*. Факултет политичких наука.
28. Милошевић, Т. (2022). „Дечаци који плешу“: Сексуална експлоатација малолетника мушког пола дуж мигрантске руте ка Европи. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 173–186). Београд: Институт за упоредно право.
29. Мирић, Ф. (2022). Утицај делинквентних група на малолетничку делинквенцију. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 107–116). Београд: Институт за упоредно право.
30. Муртезић, А. (2022). Дечија порнографија на интернету као глобални проблем: Постоји ли глобални одговор? У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 131–138). Београд: Институт за упоредно право.

31. Пејовић Милованчевић, М., Ишпановић Радојковић, В. Т., Видојевић, О., Минчић, Т., & Радосављевић, Ј. (2011). Психолошке последице злостављања и занемаривања деце и адолесцената. *Психијатрија данас*.
32. Пејовић-Милованчевић, М., Тењовић, Л., & Ишпановић, В. (2014). Повезаност психопатологије и резилијентности са злостављањем у детињству код младих упућених на први психијатријски преглед. *Војносанитетски преглед*, 71(6), 565–570.
33. Петровић, Д. (2022). Пут ка дечијој проституцији и савршеној жртви — парадигма. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 157–172). Београд: Институт за упоредно право.
34. Поповић, Д. Р. (2011). Међузависност деловања породице и школе у превенцији насиља међу децом. *Настава и васпитање*, 60(1), 116–129.
35. Радовановић, Ј., Милосављевић Ђукић, И., & Јовановић, Љ. (2011). Третман злостављане и занемарене деце у прихватилишту за ургентну заштиту у Београду. *Психијатрија данас*, 43(2), 167–175.
36. Ракоњац, М. (2022). Учешће органа старатељства у спровођењу алтернативних мера и кривичних санкција. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 63–72). Београд: Институт за упоредно право.
37. Републички завод за социјалну заштиту. (2025). *Деца у систему социјалне заштите 2024. године*. Београд: Републички завод за социјалну заштиту.
38. Републички завод за статистику. (2025). *Малолетни учиниоци кривичних дела, 2024*. Београд: Републички завод за статистику.
39. Републички завод за статистику. (2025). *Пунолетни учиниоци кривичних дела, 2024*. Београд: Републички завод за статистику.
40. Скакавац, Т. (2024). Насиље у породици — кривичноправни аспект и друштвена реакција. *Civitas*, 14(1), 201–214.
41. Степановић, С., & Грбић, А. (2022). Насиље над децом са сметњама у развоју на подручју града Београда. *Megatrend revija*, 19(3), 269–290.
42. Ћорић, Д. (2022). „Алексин закон“ пет година касније — зашто и даље одричемо постојање вршњачког насиља у школама. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 93–106). Београд: Институт за упоредно право.
43. Чизмар, В. И. (2022). Природа емоција код деце као последица насиља у породици. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 45–62). Београд: Институт за упоредно право.

44. Човић, А., & Стјепановић, Б. (2022). Истополно родитељство у одлукама Европског суда за људска права. У М. Зиројевић (Ур.), *Насиље и деца* (стр. 117–130). Београд: Институт за упоредно право.

Законски текстови, подзаконски акти, конвенције:

1. Кривични законик, „Службени гласник РС”, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024.
2. Законик о кривичном поступку, „Службени гласник РС”, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.
3. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, „Службени гласник РС”, бр. 85/2005.
4. Породични закон, „Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.
5. Закон о спречавању насиља у породици, „Службени гласник РС”, бр. 94/2016 и 10/2023 – др. закон.
6. Закон о социјалној заштити, „Службени гласник РС”, бр. 24/2011 и 117/2022 – одлука УС.
7. Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, бр. 15/90 и „Службени лист СРЈ – Међународни уговори”, бр. 4/96 и 2/97.
8. Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, „Службени гласник РС – Међународни уговори”, бр. 1/2010.
9. Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, „Службени гласник РС – Међународни уговори”, бр. 12/2013.
10. Општи протокол за заштиту деце од насиља, усвојен Закључком Владе Републике Србије 05 број 560-826/2022-2 од 10. фебруара 2022. године.
11. Посебни протокол за заштиту деце од насиља у области социјалне заштите, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Београд.
12. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, „Службени лист СЦГ – Међународни уговори”, бр. 9/2003, 5/2005 и

7/2005 – испр. и „Службени гласник РС – Међународни уговори”, бр. 12/2010 и 10/2015.

13. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, Economic and Social Council Resolution 2005/20 of 22 July 2005.
14. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency — The Riyadh Guidelines, General Assembly Resolution 45/112 of 14 December 1990.
15. Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад, „Службени гласник РС”, бр. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – др. правилник, 1/2012 – др. правилник, 51/2019, 12/2020, 83/2022 и 10/2025.

САЖЕТАК

ЗЛОСТАВЉАЊЕ И ЗАНЕМАРИВАЊЕ ДЕЦЕ КАО ОБЛИК КРИМИНАЛИТЕТА НАСИЉА

Злостављање и занемаривање деце представљају један од најтежих и најосетљивијих облика криминалитета насиља, јер непосредно угрожавају живот, здравље, телесни и психички интегритет, достојанство и правилан развој детета. Дете, као посебно рањива категорија жртве, због свог узраста, зависности од одраслих и ограничене могућности самозаштите захтева појачану правну, породичну, социјалну и институционалну заштиту. Због тога се злостављање и занемаривање деце не могу посматрати само као породични или приватни проблем, већ као озбиљан друштвени, правни, криминолошки и виктимолошки феномен.

У раду се најпре анализира појмовно одређење злостављања и занемаривања деце, уз посебно указивање на њихове облике, као што су физичко, емоционално и сексуално злостављање, физичко и емоционално занемаривање, као и специфични облици злоупотребе детета. Посебна пажња посвећена је криминолошким и виктимолошким аспектима ове појаве, уз анализу фактора који доприносе њеном настанку, последица које оставља на дете, проблема „тамне бројке“ криминалитета и секундарне виктимизације деце у поступању институција и медија.

Рад обухвата и међународни, европски и домаћи правни оквир заштите деце од насиља, са освртом на најзначајније међународне инструменте, упоредноправна решења и прописе Републике Србије. Посебно се анализира кривичноправна, породичноправна и социјалноправна заштита деце, као и улога центара за социјални рад, полиције, јавног тужилаштва, судова, здравствених и образовних установа. Циљ рада је да укаже на значај благовременог препознавања, пријављивања, доказивања и спречавања злостављања и занемаривања деце, као и на неопходност мултисекторске сарадње у заштити најбољег интереса детета.

Кључне речи: злостављање деце, занемаривање деце, криминалитет насиља, дете жртва, виктимизација, секундарна виктимизација, заштита деце, кривичноправна заштита, насиље у породици, најбољи интерес детета.

SUMMARY

CHILD ABUSE AND NEGLECT AS A FORM OF VIOLENT CRIME

Child abuse and neglect represent one of the most serious and sensitive forms of violent crime, as they directly endanger the life, health, physical and psychological integrity, dignity and proper development of the child. A child, as a particularly vulnerable category of victim, requires enhanced legal, family, social and institutional protection due to age, dependence on adults and limited ability to self-protect. For this reason, child abuse and neglect cannot be viewed solely as a family or private matter, but as a serious social, legal, criminological and victimological phenomenon.

The paper first analyzes the conceptual definition of child abuse and neglect, with particular attention to their forms, such as physical, emotional and sexual abuse, physical and emotional neglect, as well as specific forms of child exploitation and abuse. Special attention is devoted to the criminological and victimological aspects of this phenomenon, including the factors that contribute to its occurrence, the consequences it leaves on the child, the problem of the “dark figure” of crime and the secondary victimization of children in the actions of institutions and the media.

The paper also examines the international, European and domestic legal framework for the protection of children from violence, with reference to the most important international instruments, comparative legal solutions and the legislation of the Republic of Serbia. In particular, it analyzes criminal-law, family-law and social-law protection of children, as well as the role of social welfare centers, the police, public prosecutor’s offices, courts, health care institutions and educational institutions. The aim of the paper is to emphasize the importance of timely recognition, reporting, proving and prevention of child abuse and neglect, as well as the necessity of multisectoral cooperation in protecting the best interests of the child.

Keywords: child abuse, child neglect, violent crime, child victim, victimization, secondary victimization, child protection, criminal-law protection, domestic violence, best interests of the child.

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Кристина Н. Петровић рођена је 15. маја 2000. године у Врању. Основну школу „Петар Петровић Његош“ завршила је у Горњем Кусцу. Након завршене основне школе уписала је гимназију, друштвено-језички смер, коју је завршила са одличним успехом.

Правни факултет Универзитета у Нишу уписала је 2018. године, а дипломирала је 2023. године са просечном оценом 8,63. Мастер академске студије права уписала је школске 2023/2024. године као студент општег смера, уже кривичноправне области, и положила све испите са просечном оценом 10,00.

Године 2024. вратила се у свој родни крај и започела рад као правник у општини. Говори енглески језик и познаје рад на рачунару.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА**

Име и презиме аутора мастер рада: Кристина Петровић

Наслов мастер рада: „Злостављање и занемаривање деце као облик криминалитета
насиља“

Ментор: Проф. др Миомира Костић

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном
облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____

Потпис аутора

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да је мастер рад, под насловом Злостављање и занемаривање деце као облик криминалитета насиља, пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: Кристина Петровић

У Нишу, _____

Потпис аутора
